

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO

by
DR. PETER I. HIDAS

MAGYAR IRÓK

A „Önképző-kör” és könyvtárainak tulajdonosai

ÁLLAMFÉRFIAK.

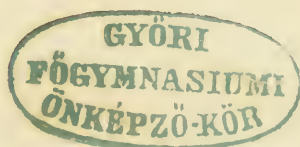
Győr. 1840.

N. E. T. 44.

B. EÖTVÖS JÓZSEF

B 44.

EMLÉKBESZÉDEI.

József Eötvös

PEST. 1868.

KIADJA RÁTH MÓR.

TARTALOM.

EMLÉKBESZÉDEK:

	Lap
Kölcsy Ferencz	1
Kőrösi Csoma Sándor	21
Gróf Dessewffy József	49
Vörösmarty Mihály	69
Kazinczy Ferencz	87
Gróf Széchenyi István	113
Reguly Antal	149
Szalay László	201
Gróf Dessewffy Emil	243

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDEK:

I. Elmondott a Kisfaludy Sándor tiszteletére Pesten rendezett dalünnepen	271
II. Elmondott az erdélyi muzeum megnyitása ünnepélyén . .	276
III. Elmondott a magyar írók segélyegylete alakító közgyűlésén	281
IV. Elmondott a Kisfaludy-társaság XII-ik közgyűlésén . . .	286
V. Elmondott a Kisfaludy-társaság XIII-ik közgyűlésén . . .	296
VI. Elmondott a magyar orvosok és természetvizsgálók Pesten tartott IX-ik nagygyűlésén	301
VII. Elmondott a Kisfaludy-társaság XIV-ik közgyűlésén . . .	308
VIII. Elmondott a Kisfaludy-társaság XV-ik közgyűlésén . . .	315
IX. Elmondott a m. t. akadémia XXVII-ik nagygyűlésén . . .	320
X. Elmondott a m. t. akadémia XXVIII-ik nagygyűlésén . .	327

KÖLCSEY FERENCZ.

Elmondattott

a m. t. Akadémia VIII-dik közülésében

nov. 24. 1839.

Magyar Jézus

Ha az egyes, ki életét egy házi kör boldogításának szentelé, bevégezve a földi pályát, pihenni ment, sirját neje s gyermekei állják körül s visszatekintve a multra, mely az elhunynak munkássága által derült s örömteli vala, szemeikben könnyek ragyognak s az elhagyott család áldást mond kedves halottja fölött. De vannak emberek, kik dicsőbb s örömtelenebb pályán haladtak az életen át és szívök egész hatalmával csak a hazát ölelve körül, családi kört nem hagynak magok után, mely emléköket fentartaná. Midőn ily férfiú száll sirjába, méltó hogy az egész haza gyászt öltön magára, nem csak — mert ki egész életét hazájának szentelte, az egész haza bánatára érdemes, de mert jó, ha mindenki látja, hogy tettei a nemzet által nem felejtetnek el s a jó bizni, a gonosz remegni tanul a közvéleménytől; mert jó emlékoszlopokat rakni a jövő nemzedéknek utmutatóul; mert jó kijelölni a helyeket, hol nemes szívek vég álmukban megpihennek, hogy a nemzet soha ne feledje el, mikor szülőföldén dicső eldődök szent pora fölött jár, miként e helyet aljas tettekkel megfertőztetnie szentségtörés.

Érzé ezt e társaság s megfosztva egyenként munkás tagjaitól, évről évre híven teljesíté szomorú kötelességét: a hazának részvételében vigasztalást ke-

resve s midőn vesztett társainak érdemeit elsorolja, egy pillanatra csaknem elfelejtve, mily rövid vala azoknak élete, kik a hazáért oly sokat tettek. Ó de soha szomorúbban, soha nagyobb veszteség kínos emlékével e társaság nem jelent meg a közönség előtt, soha az egész haza így nem osztozott fájdalmában, mint most, midőn a szomorú jelentéssel lép fel önök előtt, hogy tagjai közül Kölcsey Ferenczet vesztette el.

Mikor e hír egy év előtt először hozzánk jutott, mikor az előbb suttogva elmondott szomorú újság hamar elterjedve végre bizonyossá lett s e helyről egyszerű, de mélyen érzett szavakkal először hirdetetett ki: mily fájdalom tölté szíveinket akkor! Nem mi, kik barátjai valánk s kik benne kedves mesterrünket tiszteltük s benne társunkat vesztettük, ki érdeminek fényét egész körünkre árasztá; nem rokonai s ismerősei, kik az oly magasan álló férfiban a legjobbakat szerették; nem a megye, mely legbuzgóbb tisztviselőjétől megfosztatott: itt a haza kesergett, a haza érzé szegényebbnek magát.

† S méltán. Mert ha valaha ember, változhatatlan szeretete által a haza hív gyermekének mutatva magát megérdemlé, hogy ez anyai könnyekkel áztassa sirját; ha valaha volt, ki az önzés szűk körén túl-emelkedve czélul csak nemzete javát tűzte ki magának; ha valaha ember nehéz pályát tisztán futott végig, egy bukás nyomát sem hordva ünnepi köntösén: ez Kölcsey volt, érdemes arra, hogy a kor, melyért fáradott, homlokára tűzze a borostyánt, melyből a jövő, bár a jelen ítéletét sokszor megváltoztatja, ez esetben nem fog letörni egy levelet sem.

Egy év, egy hosszú év mult azolta, de vajon ki nem érzi újra kitörni fájdalmát, midőn körünkbe

lép, és ki látja, hogy Kölcsey, ki arra amnyi fényt árasztott, már abból kilépett; s midőn e helyre néz, melyen most én állok, kinek nem jutna eszébe, hogy itt egykor Kölcsey szónokolt? Nagy veszteség érte hazánkat akkor is: Kazinczy Ferencz szállt sirjába, s az egész nemzet kesergett agg híve fölött. De Kazinczy átfutotta a dicső pályát, fejére az idő rég elhintette havát, s habár nehezen, elkészülve érte e veszteség szíveinket. S akkor még Kölcsey állt körülünkben; ő mondta el emlékbeszédét ősz barátja fölött, s ki nem érezte volna vigasztalva magát, midőn látá, hogy ily mester ily tanítványt hagyta maga után? — Ki hitte akkor, hogy néhány év után ő is pihenmi fog; hogy a lant, mely oly lelkesítve zengett, szétszakadt húrokkal fog fekiüdni a költő sirja felett; hogy a kebel, melyben amnyi nemes érzemény lángolt, ily hamar kihűlhet, s hogy én, ki akkor mint félig gyermek, elragadva hallgatám férfias szavait, majdan itt fogok állani helyén s szavakat keresve érzeni, hogy vannak fájdalmak, melyek vigasztalhatlanok. — Ó mert Kölcsey halála egy váratlan csapásként érte hazánkat; őt férfi korában ragadta ki körülünkől a kegyetlen végezet; neve még ígérteként hangozott a hazában, mint dahnok koszorúzva már, de még el nem fonnyadott babérrel, mint szónok dicső pályája kezdetén: mi vala oly nagy, oly fenséges, mit neki még akarni, vagy nekünk tőle várni nem lehetett? S neki ilyenkor kelle sirjába szállni; mintha e honi föld, melynek szent szeretete tiszta lángokkal tölté kebelét, korábban ragadná magához legkedvesebb gyermekét, korábban akarná megpihentetni azt, ki oly sokat dolgozott. S miben kereshetnénk vigasztalást ily veszteség után? — Egyben: hogy a dicső elünni nem fog körülünkől, hogy

emléke fenn fog maradni nemzete nyelvében, hazája áldásai között.

S van-e ennél szebb jutalom e földön? Ki egy barátinak, ki egy családi kör boldogításának szentelé életét, nyugodtan néz a halál elébe, ha érzi, hogy emléke sírján túl élni fog kedvesei szívében; s bár mi csekély s fénytelen legyen a kör, ő megelégszik, mert hisz csak a hol szeretett, ott élt, ott kíván halhatatlanságot az ember. S hát annak, kinek halála ágyánál egy nemzet kesereg; ki végső pillanatjaiban a pályára visszatekintve, mint a nyári nap, midőn leszáll, érezheti, hogy csak áldást terjesztett; ki midőn lantját fáradtan letevő, tudja, hogy éneke egy népnek ajkain hangzik s hogy ő eltiünhet, de nem a mag, melyet elhinte, s mely dús sarjadékokban felhő sírja fölött, legszebb díja s emléke életének: lehet-e annak kínos a halál? a halál, melylyel reá nézve a jövő kor kezdődik, mely a fáradt bajnoknak homlokára teszi a borostyánt, mely őt átviszi azon hallhatatlanok közé, kiket egykor bámult, s kiktől őt eddig nem tartá távol semmi, mint élete? — Ó a dicsőnek nem kínos a halál s azért mi nem értted kesergünk, nagy férfiú! nem értted, ki munkás életedből kilépve barátid könnyeit, a nép áldását s a dicsőséget vivéd magaddal, melyről ifjukorodban ábrándozál s melyért mint férfiú fáradtál. — Nem téged sajnálunk mi, hogy e földet elhagyád; hol vissza nem tekinthetünk a nélkül, hogy mult örömeink emlékei, — előre nem a nélkül. hogy bús sejdítések töltenék lelkiünket; hol a gyermek jövő századok reményeit hordja szívében s a férfi átlátja, hogy lelkének egész erejével alig víthatá ki azt, miért már eldődei küzdöttek s a boldog remél, a szerencsétlen lemond, de senki nem éri el vágyait: nem téged sajnálunk, de minmagun-

kat, kiknek még küzdeni, cselekedni kell s kiket vezetőjök elhagyott s kik éppen mert közelebb állunk hozzád, érezzük, hogy be nem tölthetjük helyedet. — Hadd melegitse legalább egy órára emléked lelkiünket, hadd emeljük még egyszer magasra képedet, hogy feltekintve hozzád, felemelkedjünk mi is, és borostyánnal takarva ravatalodat, egy pillanatra elfeledjük dicsőségednek e jelvényei mily kedves vonásokat takarnak el előlünk. — De én fogok-e szavakat találni Kölcsey érdemeinek méltánylására? én, a kezdő, ki honszeretetről s egy rövid élet iparkodásainál egyéb érdemet nem hozok magammal? Bizonyosan nincs senki e körben, ki elégtelenségemet inkább érzene — de ha ennyi érdemesebbek s képebbek között mégis én mertem előállni: tévém, mert e körben senki sem lehet, ki őt melegebben szerette volna; senki, ki neki több hálával tartoznék, s végre mert meg vagyok győződve, hogy szó oly gyenge ninesen, mely Kölcsey Ferencz nevét ki mondva erős viszhangra ne találna e hazában. — Képét akarjuk emelni tisztán és egyszerűen, mint az körünkben élt, s talán jobb, ha a tükör, melyen az feltűnendik, nem kölesünöz sugárokat ott, hol hívség-nél szebb magasztalás nem lehet.

Kölcsey Ferencz Középszolnok vármegye Sződemeter helységében született 1790. aug. 8-án. Egy régi családnak ivadéka, nem gazdag, de tisztelt szülők gyermeke. Egyszerűn s nyugodtan folytak első évei, s habár a gyermekben fekszik mindig csirája a férfi legszebb tetteinek, s a kebel, melyet tiszta lángok oltárának szentelt a végzet, a gyermekkor boldog

benyomásai között fejlődik erőssé: nincs a mit Kölcseynek ezen korából emlékezetre méltót felhozhatnék, legfeljebb azt, hogy a sors, midőn őt a himlő következtében egyik szemétől megfosztá, a gyermeket jókor szenvedni tanította, s tizenegy éves korában, anyjának halála által még gyermeki játécai között inté, hogy életünkben, hol az idő mindent elrabol, veszteségekhez kell szoknunk.

Ő árva volt, egy kis ház nádfödele alatt s a debreczeni collegium iskolájában, hol a gyermek dicső pályájára készült, távol a világ fényűzésétől, szerény egyszerűségben így folytak el ifjúságának első évei. De nem örömtelenül! Kinek szívét arra alkotá a természet, hogy szeressen, azt nehéz csapások érhetik, de semmi sem foszthatja meg attól, mi őt szeretni készíti, s Kölcseynek, kit a sors oly jókor megfosztott anyjától s ki a jövőbe tekintve nem buzdithatá magát a gondolattal, hogy szülőjének feje, ha azt az évek terhe lehajtá, emelkedni fog, ha gyermekére néz; az árva, szegény, a magános gyermeknek a végzet barátokat adott, hogy a teli gyermekszív el ne csüggedjen s a barátság nyájas érzései között nőjjön annyira, hogy egykor egy hazát foghasson körül. — Kevesen voltak e barátok s közülök csak egy maradt meg, kinek ezen emlékeket köszönöm; de a költő gyermek, kit gyengesége s talán még inkább komolyabb kedélye a zajgó csoport lármás örömeiből kizárt, ezeknek körében kielégítve érzé magát. Hisz ő, habár még senki nem sejdíté, hogy a nyájas gyermek egykor honának nagy dalnoka leend, költő volt már akkor is, költő a szó legszorosabb értelmében, nem ajkán, hanem keblében hordva szent tüzét. — Nem azon hideg művészet, melynek érdeme szavakban, szépsége ragyogó képekben áll, tevé költőnek

őt; nem azon szívtelen mesterség, mely a világtól visszavonulva színelte fájdalmakat s nem érzett gyönyört énekel, s egy perczig csodálva eltűnik mint a meteor, fényesen, de haszontalanúl futva át a pályán, melyen soha meleget nem terjeszte: de költővé tevő őt a szent szeretet, mely a gyermeki lelket eltölté, azon lelkesülés, mely keblét nagy tettek emlékinél áthatotta; a költészet, mely a szívből eredve a szívhez szól; a rejtélyes erő, mely a gyermeki kebelben támad, bizonytalanúl, dalra vagy nagy tettekre fogja-e ragadni az ifjút; a tűz, mely a keblet sokáig kínokkal tölti, míg végre kitör s a meggyújtott szövénnekként magának fényt, látkörének világot ad, ezen költészet élt, forrott, lángolt már a gyermekben is, — s ha a tizenegy éves tanuló társaival zajos játék helyett Debreczen véghetlen határain nagy Athenaet képzele magának s Hellas hőseinek gyermeki kezével a város homokhalmai között enlékeket emelt: az, mi e foglalatosságokat oly kedvesekké tevő, azon költői lélek vala, mely miután a gyermek emelte enlékek rég eltűntek, az ifjut nem hagyá megfélekedni a gyermek szent lelkesüléséről, — s mely később is egész életének nemes irányát meghatározá.

A gyermek Kölcsey nem hasztalan gyönyörködött a régiak emlékein. Elméje nagyobb, kedélye mélyebb vala, minthogy a classicusokban csak philologiai szépségeket keressen és Tacitusnak fenséges gyűlölésében csak a stíl erejét s a római respublica történeteiben csak Livius nevelt símaságát érezze. Ő sejté, hogy a történet több lehet pusztá természetlen tudománynál; sejté, hogy nagy polgári erények nem csak az Olympus árnyéka alatt, nem csak ott, hol a ióniai tenger mossa a köves partokat, vagy

a hét halmú város falai között találnak helyet; hanem hogy Hellas s Róma lehet minden hely, hol az emberek hazájokat szeretik s érte halni tudnak. Sejté, érezte ezt s a gyermek nem gondolá többé árvának magát e világon. Szeretni kezdé hazáját nem azon hideg önös szeretettel, mely önjavához ragaszkodva kiváltságokban vagy czímerekben keresi azt, miért küzdenie kell, nem azon számító okossággal, mely vagyon vagy dicsőség után fáradozva nemes tettekre buzdíthat, de nem nemesíti azt, kinek keblét eltölté: de szeretni kezdé hazáját azon szent, véghetetlen szeretettel, mely nem számít, nem gondol magára, hanem áldozik, ha kell, vérént ontva egy pillanatban, ha kell, évekig nehéz járomban szolgálja hazáját; szeretni kezdé multjában szép, de oly szomorú emlékeivel; szeretni jövőjében, mely iránt szívét több remény s aggodalom tölté el mint saját jövőjéért.

Engedelmet tisztelt Gyülekezet! hogy én, kitől sokan a férfi életrajzát kívánják s várták talán, mint a vándor, ki bérczre menve, mert már az első kilátás szépségeitől megválni nem tud, a nagy férfiú gyermek emlékeinél mulatok. De az embert, nem tetteit akarom leírni; és vajon a gyermek nyájas vonásai-ban nem ismerünk-e a férfiúra s nem életének leg-szebb dicsősége-e az, hogy a ki oly tisztán lépett föl az életben, annyi munkatelt év leforgása alatt nem változott, csak nőtt?

Kit nem lelkesítenék egykor nemes érzemények? — Van egy időszak emberi életünkben, midőn minden szív a jóért lángolni, a nemes után vágyódni, a fenségesért áldozni tud. — Ki nem emlékezik, ha gyermekéveire visszatekint, hogy keblét egykor érzemények töltötték el, melyek a férfit nagygyá tet-

hették volna, s melyeknek akkor a legdicsőbb cselekvésre csak erő hiányzott. — De süllyedünk! szomorúan süllyedünk! Nap folyt nap után, év évet követ s minden nap elveszi egyes örömeinket s minden év elhossa szomorú tapasztalását; és mi marad többnyire a lelkes gyermek feltételeiből egyéb a férfi fájdalománál, melylyel önmagába visszatekintve látja, hogy sok változott, de semmi nem úgy, mint önmaga. Egyet megcsaltak barátai, s szíve hideg nyugalommal elzárkózik minden szerelemtől; más ismerni tanulta a világot, s mintán látta, hogy vágyait nem teljesítheti, nem küzd többé; egyet szenvedélyei ragadnak el, mást elnyom tunyasága; egy örömök közé süllyed, más félénken lemond: de annyi ezerek közül hol van az, ki mint férfi a gyermek ígéreteit teljesíté, s visszatekintve gyermekéveire, ne volna kénytelen megvallani: hogy életének ezen édenében nem csak boldogabb volt, de jobb is. — De Kölcsey nem változott s ez legszebb dicsérete. — Mi a gyermek szívét erősebben dobogtatá, mi az ifjú képzetében fenségesen emelkedék, miről élete küszöbén álmadozott: azért lángolt, azért remélt, azért küzdött a férfi élete végperezéig, mint a nap, mely az égen áthaladva, messzebb és messzebb körökre terjeszti sugárait, de tisztán s ragyogva mindig, a mely, ha bérceink mögött eltiűnt, ugyanazon színekkel borítja egünket, melyekben egykor fölkel.

Nézzük őt házi körében, ott, hová az embert a világ ítélete nem követi, hol a leghiubb színlelni nem szokott, s nem a nyájas, gyermekded kebelt találjuk-e benne később is? — Ő, ki mint ifjú csak a tudományoknak élt, kit lelkének minden vágya oda vont, ki szűk körében elzárva érzé magát s utakról álmadozott, nem tölté-e napjait falusi magányban,

elkülönözve barátaitól, minden tudományos segélyektől, csak öнкеblében hordva költői világát, nem viselte-e panasz nélkül a nehéz nyugót, melylyel a házi gond mindig növekedő súlylyal terhelé fejét? S nem azon vele született szeretet, azon nemes indulat, mely őt áldozni készíté, volt-e az, mi által ennyi teher neki könnyűnek látszott, sőt mi által legforróbb vágyairól lemondva mégis örömekeket talált? — Örömekeket, ha testvérének fiára nézett, kit magához vett, és a gyermek játékainál ön boldogabb kora jutott eszébe és az, hogy saját áldozatai által nevendékét talán megőrizheti azon fájdalomaktól, melyeken maga keresztül ment; örömekeket, ha körületekintve egy kört látott, melynek lelke ő volt, melyet ő éltetett, ő emelt, ő boldogított, s magába szállva érezé, hogy az emberi szív soha közelebb nem áll Istenhez, mint mikor áldozik. De épen az, hogy ezen örömekeket ismeré, hogy férfi keble megtartá az érzemények ifjuságát: nem ez-e legszebb dicsérete életének? — Az erény gyönyöreit csak tiszta kebelnek nyújtja az istenség, s nem éldelt családi boldogságot senki, a ki nem érdemelte.

S ti, kik egykor barátai valátok, ti ifjak, kiket vendéges házában elfogadott, hogy példáját látva, s tanácsaitól oktatta honotokat lángolón szeretni, s neki hasznosan szolgálni tanuljatok; ti mind, kik őt ismertétek, kiknek hozzá csak közelíteni lehetett, szóljatok: nem volt-e hív, nem volt-e nyájas, nem volt-e szerető mindig irántatok — megértve minden fájdalmat, osztozva minden örömben, segítve, tanácsolva, vigasztalva mindenütt, mintha csak nektek élne s körötökön túl nem volna semmi teendője? — Szóljatok! Vagy ha már legnagyobb fájdalmainktól a szavakat megtagadta a végezet, legyen a hallgató bánat, melyet kebleinkben viselünk, legyen magas em-

léke, mely példaként ragyog előttünk. Őrző Istene szíveinknek, hogy kik egykor barátai valánk, e névre érdemesek maradjunk; s kik sirjánál mély gyászt viselénk, mindig rokonainak találassunk.

De forduljunk az íróhoz, kinek munkássága e kört közelebbről érdekli. — Vannak időszakok a nemzetek életében, hol a művészet egy hatalmas ember vagy lelkesült nemzet pártolása által mintegy mesterségesen növeltetik. — Augustus kiterjeszti pártoló kezeit s a római költészet arany százada kezdődik; a Medicik megnyitják házaikat s az olasz művészet tetőpontjára hág; XIV-ik Lajos trónja mellé nagy elméket kíván s az elmék, mintha a hatalmasnak minden hódolna, feltámadnak. — De vajon Kölcsey ily körülmények között kezdé-e munkásságát? A költő, midőn először lantjához fogott, várhatja-e dús jutalmat? vagy ha nem, várható-e legalább azon köz elismerést, mely a nemes szívnek kedvesebb minden jutalomnál? Tekintsünk vissza a múltba s piruljunk; vagy inkább örüljünk, hogy e kor elmúlt s hogy hála néhány nemes kebel fáradozásainak! többé átokként nem fog uralkodni hazánkon. — Ó fogja-e hinni a jövőendő, hogy valaha ily kor létezhetett, hogy nemzet, megtartva eldődei nevét, nemes vérökkel szerzett hazáját s törvényeit, annyira elfajulhatott, hogy nemzetiségéről lemondjon, nem egy hatalmas ellen elnyomása által kényszerítve, nem harcok s véres üldözés között, hanem önként, erőtlenül tespedve, hona szent határai között gyáván utánözva más népek nyelvét és szokásait, mintha egy holtinak idegen fénynyel s ékességekkel el lehetne takarni rothadását? — Fogják-e hinni boldogabb unokáink hogy volt idő, midőn a magyar idegen vala szülőföldén, midőn maga e nyelv, melyet kincs-ként

hagyának reánk elődeink, a nyelv, melynél erősebb védőfala a szabadságnak nincs, mint köszörületlen gyémánt a tudatlanok által lábbal tapodtatott s egy kis fényesebb érzéért kieseréltetett, mint Amerika vadjai egy tükörtöredékért adják aranyukat? Fogják-e himni unokáink, kikre talán szebb napok várnak fáradozásaink után, hogy a nemzetiségért, melyre ők büszkék lesznek, küzdeni kelle, nem idegen hatalom, hanem magyarok ellen, azoknak hideg visszavonulása ellen, kik elődeiktől fényes nevet s birtokot, nemzetöktől a törvény minden áldásait nyerték örökségül? — Ó ha az idő eljő, melyben ez hihetetlennek fog látszani: el ne felejtsék gyermekeink soha, mily hosszú küzdelmek után jutottak emyire: el ne felejtsék, hogy a nemzet első dalnokai megvetve, első honfiai kikaczagva éltek napjaikat, s ha majdan e nemzetnek egy valóban nagy költője lesz: emlékezzék meg, hogy a lantnak, mely kezében most oly szépen hangozik, több nemzedék hangoztatta hurjait s hogy érzelmeinek kifejezésére nem találta nyelvünkben szavakat, ha nem találkoztak volna kik annak kinívélésére szentelve éltöket, hazájok jövőjének mindent feláldoztak, még saját dicsőségöket is; és ha nemzetiünk dicsőségének magas épületje, melyet mi csak vágyainkban látánk, majdan állni fog: akkor emlékezzenek utódaink, mennyi kő fekszik a föld alatt elrejtve, s mily erősöknek kell lenni az alapoknak, melyek emyit elviselnek. Emlékezzenek korunkra: s mondjanak áldást Kölcsey pora fölött.

Nem akarok bővebben szólni kritikáiról, melyekre egy dicső társunk fölötti emlékbeszédében oly fájdalmasan tekintett vissza: csak azon meggyőződésemet akarom kimondani, hogy a kritika, ha valaha

szükséges, éppen nagy mesterek műveinél az, nehogy a csodáló ivadék utánozza azt, mi a legjobb munkában is hibás; hogy Kölcsey éppen ezen nézettől vezettetve írja kritikáit s hogy általuk a nemzeti irodalomnak nagy szolgálatot tett, nagyot s bizonyára a legnehezebbet: mert nemes szívének semmi inkább nem fájhatott mint hibákat mutatni fel ott, hol nagy tökélyeket ismert s tisztelt. — Hogy nem kajánság, hanem a legtisztább érzemények sugallák e kritikákat, azon az, ki Kölcseyt s e munkáit ismeri, bizonyára nem kételkedik, ha nem tudók is, hogy az, ki a babért maga megérdemlé, azt másoktól nem szokta irigyelni. — És ha a kritikus, ha Homér fordítója s a philosoph a haladó idővel más, talán jelesebb vagy legalább újabb nevek előtt homályba szoríttatnék is, nem fog-e fennmaradni a költő? Nem fognak-e a dalok, melyek korunkat lelkesítik, lelkesedést gerjesztetni a késő unokáknál is és tiszteletet az iránt, ki oly lángolón tudá érezni s kinek az ég megadta a szó hatalmát, hogy kimondva korának érzeményeit, míg él, dísze legyen s emléke, ha meghalt? A nyelv, melyen ő írt, s mi szólunk, elavulhat, új hatalmasabb dalnokok jöhetnek: de az érzemények, melyeket dalai kimondanak, nem avulhatnak el. Nem e föld hatalmasainak dicséretére alázta meg ő a reá bizott szent kobozt, dala nem hódolt kora hibáinak, nem hangoztatá a pillanat szenvedélyeit, hanem zengé azon szent szerelmet, mely míg emberek lesznek a jó s nemesnek magvaként keblökben élni fog; zengé a hazát és szabadságot, melynek szeretete tiszta keblében lángolni meg nem szűnt, s míg emberek nyelvünket érteni fogják, s e drága földön magyarok laknak, a szerelem s haza dalnoka visszhangra fog találni határai között.

De bár mi szép a gondolat, hogy neviünk fenn fog maradni az emberek között: van valami ennél boldogítóbb s ez a meggyőződés, hogy korunknak hasznos polgárai valánk, s helyünket, melyre a végezet állított, betöltve a nehéz munkában, melyben századunk egy jobb jövő után törekszik, mi is részt vevünk s Kölcsey minden jó- s nemesért lángoló keblével érezé, hogy e hazában, melynek véres sebeit az idő még alig gyógyíthatá meg, a jó polgárnak nem csak kesergeni az elveszett fényért, hanem cselekedni is kell. Érzé s a negyven esztendő férfi előtt új pálya nyílt új cselekvésre. — 1828-ban jelent meg Kölcsey először Szathmár nemes közönsége előtt, s kevés hónappal megjelenése után neveztetvén ki a megye tiszteleti fő jegyzőjévé, csak akkor kezdé polgári életét. — Megelégedve szerény hivatalával s érezve, hogy ninesen kör, melyben embertársaink javát előmozdítani s a hazának szolgálni ne volna dicső, csak hivatalának pontos teljesítése s megyéjének megelégedése vala a jutalom, mely után vágyódott. — De a közönség, mely érdemeit jobban ismeré, nem akarta, hogy ily férfiú csak egy törvényhatóság szűk határainak szentelje munkásságát s midőn a még rövid időig, de már egészen ismert polgárt országgyűlési követének választá, tehetségeinek fényesebb pályát nyitott. — A haza Kölcseyben eddig csak az író ismeré, de vajon e férfiú, midőn őt a törvényhozási pályán láttuk, nem multa-e felül legszebb várakozásainkat, kik egykor csak a költőnek virágait ismerték? Nem bámultak-e, midőn észrevék, hogy e fa, mely eddig csak virágzott, az alatt mennyire nőtt? s kik nyájas dalainak örültek, várták-e, hogy e szelid hang ily erős lesz, ha majd egy nemzethez szól? — A szent lelkesülés, mely a

gyermeket Hellas s Róma nagy emlékinél eltölté, mely az ifjunak hazafiui dalt sugalla, élt még a fér-fiban is s ez vala az, mi őt oly erőssé tevé s ha szavánál kebletek megindult, ha beszéde előbb nyugodt tisztaságban haladva, mindig hangosabb s erősebb hullámokban áradt el, míg végre, mint a bérczi folyam, mely szikláról sziklára rohanva minden ellenállást legyőz, szíveiteket ellentállhatlanúl magával ragadá: erős ellentállhatlan meggyőződése vala az, mi szónoklatának e varázshatalmat adá. Nem kétkedett nemzetében; ő nem liheté, hogy e nemzet, melyet Isten Ázsia közepéből e földre vezérlett s melyet fentarta annyi csaták között, hivatásának már megfelelt; hogy míg minden nemzet halad, mívelődik, erősbül, míg mindünnen egy szebb jövő hajnala emelkedik, csak nekünk nem szabad reménylenünk, mintha az egyenetlenség s vizáلكodás örök átokként volna kimondva e hon felett! Kölcsey bízott a jövőben s épen mert bízott, mert szavát soha hiúság vagy nagyravágyás, hanem mindig a legtisztább honszeretet s meggyőződés hangoztatá, azért vala oly erős, oly ellenállhatatlan e szó.

Nem szándékom Kölcsey országos pályáját taglalni. E tudós körben, mely nem a politika érdekeit, hanem a tudomány igazságait keresi, a pártok zajának hallgatni kell. De miután emberek találattak — eléggé alávalók, kik e nemes kebelt, miután körünkől elköltözött, rágalmazni nem pirúltak; miután a pártok zaja e tisztelt sir fölött hallgatni nem akart; miután tények hozattak föl, melyek nem történtek, szavak ismételtettek, melyek mondva nem valának: legyen szabad felszólalni a barátoknak is és elmondani sirja felett: ő tisztán futá át a nehéz pá-

lyát s tisztán fog állani emlékeinkben mint oly férfi, kit nem önzés, hanem honszeretet lelkesített; s ki, midőn azon meggyőződésből indult ki, hogy e föld nem egyeseknek, hanem az egész emberi nemnek élvezetére adatott, oly elvekért fáradozott, melyeket a jövő kor létesíteni fog. Haza s király iránt hívséget énekelt a gyermek első dalában: haza s király iránti hívség lelkesíté őt vég sohajtásáig. S habár sirját az irigység állja is körül, s ha bár szentelen hazudságokat kohol a rágalmazás: e név dicső fog maradni közöttünk, mint ama sziklák tenger közepette, melyeket a reájok csapdosó mocsos hullám csak tisztábbra mos.

Ő elment, elment oda, hol a szív megpihen néhez földi útja után, hová barátink könnyei nem hatnak, hol ellenségeink csapása nem bánatnak többé. Egy pusztasír a Túr partjain fogadá el nemes kebelét; csak az elhagyott háznép, és néha egy hív. ki barátjának sirjához vándorol, ismerik a helyet, hol Kölcsey nyugszik.

Egy pár év s a domb, mely koporsója fölött emelkedik, besülyed, és a dúsan felnőtt fű alatt talán nem fogja senki keresni hamvait! De hát ennyi érdem után csak ez volna díja? — Ó nem! s habár e haza bányáiban nem találkozott egy kő, mely oszlopául emeltetnék, s nyelvünkben, melyet ő gazdagított, nem találunk egy pár szót, melyet hálaadva sírkövére vésnénk: mi őt nem fogjuk felejteni, nem mi, kik barátai valánk, s nem azon ifju nemzedék, melyet annyi reménynyel nőni látott. Reátok, lelkes ifjuság! reátok legyen bízva emléke. Nézzétek életét s legyen képe fenséges példa előttetek. Nézzétek őt, az árvát, a szegényt, a gyengélkedőt s tudjátok: őt

hazájának szent szeretete vezérlé ily magasra, s közöttetek senki sincs, ki dicsőn nem ragyoghatna mint ő, ha keblét ily tiszta lángok töltik el. Sok, miért Kölcsey fáradott, még nem létesült. Sokért fogtok fáradni ti is, mit teljesülve nem láthattok; de ne laukadjatok azért buzgóságtokban. A gondolat vagy éremény, melyet Isten bennetek ébresztett, a világé s elátkozott, ki a reá bízott kincset azért temeti el, mert fél hogy önmaga nem fogja éldelni gyümölcseit. Nézzétek e földet, ő anyailag növeli legjobb nedvével a magot, mely reá bízott, míg fává nőtt s zöld ágaival tavaszt hirdete; s a pusztá homokja ellent nem áll, mikor a szél felkapva messze honától elviszi oda, hol a nagy rendelőnek szüksége van rá; s a havas nem rejti el magas csucsát a nap sugarai elől s mihelyt feljött ragyogva hirdeti az új napot, habár melegének áldásait nem érezi. Föld a ti szívetek is, s azért veté belé magvát az istenség, hogy nagyra nevelve növényét tavaszt hirdessetek ti is; homokszemek vagytok, melyekre a teremőnek talán szüksége van, midőn nyugalmatokból a szenvedelem fuvalmain fölragad; tetők vagytok, melyeknek nem éldelni, de hirdetni kell a közelgő napot. — Nézzétek Kölcseyre, nézzétek fáradhatatlan szorgalmát, le nem győzhető állhatatosságát, s tanuljatok reményleni, túrni s fáradni mint ő. — S ha egykor eljövendenek a boldogabb napok, midőn a magyar Istenéhez emelve kezeit egy nagy, dicső nemzetnek érezheti magát; ha az idő eljő, hol testvér-népeit nem követni többé, hanem velők egy czél felé egyenlő léptekkel haladni fog; ha ez áldott földön a hosszú véreső után végre derült napok megtermik az áldást, melyért mi saját szerencsénket, mint a magot, elve-

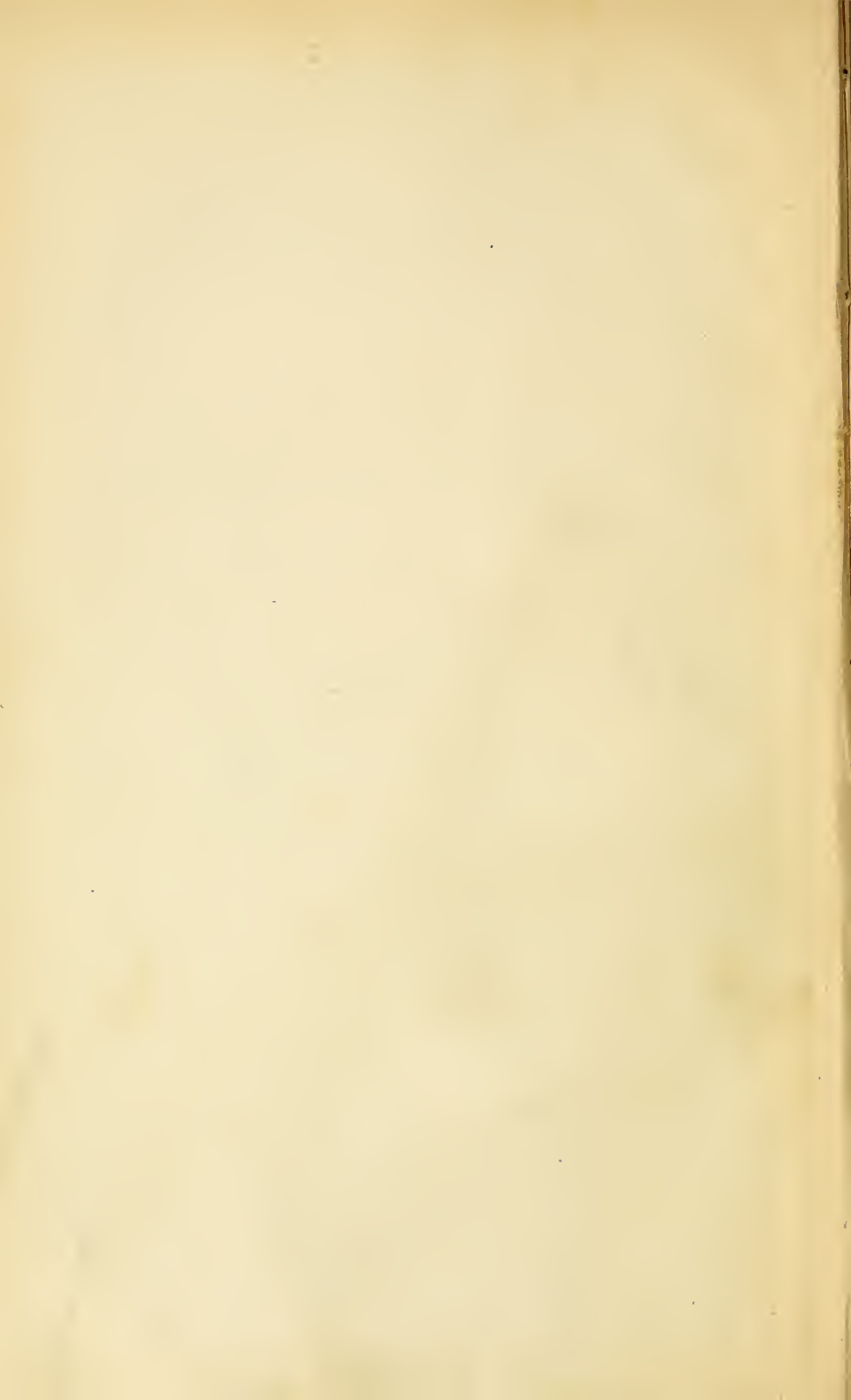
tettük s izzadtunk, s imádkoztunk annyi éven át;
ha eljő az idő, melyet dicső barátunk lelkének
forró kívánataival felhítt: akkor gondolatok a rég
elhamvadott honfira, ki a Túr partjain egy puszta
sirban pihen s mondjátok áldást nyugalma fölött.
Ő értetek élt.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR.

Elmondattott

a m. t. akadémia XII. közülésében

oct. 8. 1843.

Dicső látvány oly férfiú, ki egy magas czélért áldozza fel életét. Legyen az hazája, a becsület vagy vallásos meggyőződése, miért vérént ontá; lelkiünk emelkedik a bátornak emlékénel, ki erős láncozat s gyöngéd kötelékeket, melyekkel az élet szíveinket magához fönja, szét birt szakítani s lelkét Istenére, nevét a jövőre bízva, a halállal szembe szállt, hogy példájából a zsarnok s elnyomott megtanulják: miként valami van e világon, mit lelánczolni nem lehet: a bátor, erős meggyőződéstől vezetett férfiakarat.

De van valami e világon, mi ennél nehezebb, és még fenségesebb, azon tántoríthatlan állhatatosság, melylyel a férfiú egy nagy eszme kivitelének szenteli egész életét. S ha a sokaság, mely csak az iránt viseltetik érdekl, mi zajjal történik; és csak a bajnoknak, ki valamely ügynek diadalát kívítta; csak a gondolkozónak, ki valamely igazságot már kimondott, nyújtja koszorúit: méltó, hogy mi, kiknek a tudomány tiszta szolgálata jutott feladatul e hazában, meg ne feledkezzünk a fúradhatlan munkásokról, kik céljukat, épen mert az emberi erőnél magasabb vala, el nem érheték; kik az igazságot, melyet kerestek, egészen nem találhaták föl, de kik élőknek egész erejét egy célra irányozva, dicsó példái azon

férfini állhatatosságnak s kitartásnak, melynek a tudomány minden haladását köszönheti s mely több lelki erőnek s erősebb meggyőződésnek tanúsága, mint bármily fényes siker.

Ily férfiú volt Kőrösi Csoma Sándorunk — méltó, ha valaki, hogy neve tisztelettel említettessék, s emléke példaként állíttassék fel a serdülő nemzedéknek: miként férfiúi kitűrés a látszólag legreménytelenebb pályán is mindig magasra vezet.

Kőrösinek hazája Erdély. — Ha az országok politikai felosztását, földleirási kézikönyveinket tekintjük, ő nem hontársunk s fájdalommal töltene lelkünket a gondolat, hogy nagy embereink sorából e nevet, mely ily tiszta fényben tündököl, ki kellene törölnünk: ha nem épen Kőrösi emléke volna legszebb bizonyítványunk arra, hogy azon határokat, melyeket Erdély és Magyarország közt a történetek kifejlődése vont, szívünk nem ismeri; s hogy míg iskoláinkban két testvérországról tanulunk, honszeretetünk csak egy magyar hazát ismer.

Kőrösi hazája Erdély vala; de midőn a gyermekszív eldődei emlékénel először feldobogott, midőn az ifjú az ősök ismeretlen honát keresve utnak indult: nem a mi eldődeink nyomdokát kereste-e akkor ő? Mi vala az, mi lelkét föltartá annyi sanyarúságok között, mi őt veszély- s szenvedésektől környezve csüggedni nem hagyá? nem azon remény volt-e ez, hogy majdan évek után, Ázsia határain, a gobi pusztán, vagy ott, hol a Himalaya csúcsai az ég felé nyulnak: fel fogja találni azt a népet, mely nyelvén, mely a mi nyelvünkön szól, melyben vérét, a mi vériünket ismerheti el, melynek fiait kebléhez szorítva másfél ezerednyi elválás után magyar magyarral ismét ölelkezik? — S Kőrösi nem volna a miénk?

hazája nem volna a mi hazánk? Azon népek, melyeket egy ezred története összelánczolt, melyeknek dicsősége és szenvedései közösek, melyeket a múltban emlékeik, a jelenben szeretetök, a jövőben reményeik egybefonnak, örökre el lennének válva? Oh nem! Kőrösi emléke biztos jelünk, hogy ez nem lehet. Azon férfiúnak nevénél, ki óriási szeretetében nem Magyarország s Erdély, de népünknek a széles világ bármily részében lakó gyermekeit fogta körül, azon édes meggyőződés tölti lelkünket, hogy ama határvonal, mely Erdélyt honunktól elválasztja, szíveinkben nem létezett soha s bátran mondhatjuk: Kőrösinek hazája Magyarország azon része, melyet Erdélynek neveznek.

Csak igen kevés az, mit első éveiről tudunk. Azok közé tartozik ő, kik inkább arra töreksenek, hogy valami emlékezetre méltót tegyenek, mint hogy tetteiknek emléke föntartassék, — s ha kiveszem azt, hogy Eger-Patakon, Sepsi székben székely katona szülőktől származott s első neveltetését az enyedi ref. collegiumban nyerte, nincs mit e férfiú gyermekéveiről mondhatnék. Kétségen kívül érdekes volna az első benyomásokat ismerni, melyek Kőrösi gondolatainak irányát elhatározzák; tudni a körülményeket, melyeknek befolyása alatt már az ifju oly erősen akarni tanult; érdekes, forrásáig követhetni az életet, mely oly dicsően folyt s oly tisztán végződött; de az idő, melyben a szükséges adatokhoz juthattunk volna, elmúlt s ha vannak is, kik Kőrösit gyermekkorában ismerék, ki az, ki dicső jövőjét előre látva a szegény székely fiúnak fejlődésére a szükséges figyelmet fordította volna, midőn az 1799-ben az enyedi

collegiumba lépett s kenyerét mint iskolai szolgál-
keresé?

Hisz ő nem tartozott a szerencsések közé, kik-
nek családjuk százados érdeme vagy szerencséje meg-
készíti a magas alapokat, honnan legkisebb érdemeik
észrevétetnek. — Ő becsületes, de szegény szülőknek
saját erejére bízott gyermeke vala, a nép azon osztá-
lyából, melyből emberi nemünknek majdnem min-
den valóságos jóttevői származnak, de melynek nagy
férfiai — hogy a rómainak Metellus híreről használt
hasonlatosságával éljek — mint a fa, hallgató évek
leforgása alatt észrevétlenül nőnek. — Minden, mit
Körösi gyermekéveiről Hegedűs Sámuel ur egyszerű,
de ép ezért szívhez szóló necrologjából tudunk, ab-
ban áll: hogy Körösi már gyermekkorában szor-
galmas s jó magaviselete miatt nevelői s iskolatársai
előtt kedvelté vált s inkább nemes érzeményci- és tudomá-
nyos törekvéseiben mutatott állhatatos szorgalma,
mint nagy elnebeli tehetségek által tünt ki társai felett.

Hivatása még titok vala a világ s önmaga
előtt s habár kelet felé tekintve, honnan a nap emel-
kedik, s mint hallá, ősei jöttek, a gyermek néha ki-
mondhatatlan vágygyal telt is el, s habár honfoglaló
apáink tetteinél, melyeknek emléke a székely nép
között elevenebben fennmaradott — szíve hatalmasab-
ban dobogott fel, s mintha nehéz jövőjét sejtene, a
gyermek rövid időre gondolatokba merült: vágyai-
nak akkor még nem vala biztos tárgya, s korának
játékai vagy kis foglalatosságai, melyeknek hív teljesi-
tése már a gyermeket jellemzé, hamar szétszlaták
a gyöngye felleget, mely szelid derűtségű arcját egy
pillanatra elkomorítá.

De a boldog gyermekkor nem tart sokáig an-
nál, kinek e világon nagy feladás jutott. Nehéz

ösvénye hamar elválík a mindennapi élet tág utjaitól, s a szív, mely egykor magas czélokért fog dobogni, nem maradhat sokáig nyugottan. Így Kőrösi is félig gyermekkorában már érzé hivatását. Csakugyan Herepei Ádám a történelmi tanár jeles oktatásának, mely akkor az enyedi ifjúságot e tudományra lelkesíté, kell-e tulajdonítani az ifju lelkesedését — mint azt idős barátja Hegedűs hiszi — vagy egy véletlen szónak talán, mely akkor látszólag következés nélkül hangzott el, de mely a gyermek szívébe termékeny magként erős gyökeret vert: ki mondhatná? — Nem ismeri senki a gyenge szálakat, melyekből a végzet éltünk változhatlan fonalát szövi, elég tudnunk, hogy az óriási terv már tizenennyolcz éves korában támadott Kőrösink szívében, s hogy már akkor két iskolatársával együtt ígéretet tőn, keresztül utazva Ázsiát, egykor felkeresni népünk ott elhagyott maradványait.

Kik Kőrösit élte ezen szakában ismerék, még most is szeretettel emlékeznek reá s a meleg barátságára, melylyel társain függött. — Magas terveit, melyekről annyival kevesebbet szólt, mennyivel erősebb feltétellé váltak kebelében, csak kevesen ismerék. Mint a folyó annál nyugodtabb felszinnel fut célja felé, minél mélyebbre ásta ágyát: úgy arczának szelid kifejezése alatt nem kereste senki a nagyszerű gondolatot, melylyel lelke mélyében küzdött; s mert kevesen tudják hogy az, mi valóban nagy, mindig egyszerű is, s hogy nagy feltételek kivételére jobb előkészület nincs, mint midőn azon kört, hová végzetünk által állittatánk, híven betöltjük — még azok is, kik Kőrösi terveit, midőn őt hivatalának mindennapi kötelességeit nyugottan teljesítve láták; inkább nagyszerű ábrándnak vették e terveket, mint oly

valaminek, mit csakugyan teljesíteni készül. Barátai erről csak 1815-ben győződtek meg, midőn a göttingai egyetembe lépve, Eichhorn vezetése alatt egész erélylyel a keleti nyelvek tanulására vetette magát, hogy azon eszközöket szerezzze meg, melyek nélkül nagy feladását kivinnie nem lehetett.

Azon rövid időszak, melyet az egyetemen töltött, — mindössze harmadfél év — s híres tanítójának tanácsai üdvös s állandó befolyást gyakoroltak Körösi egész életére; főkép az által, mert Eichhorn-tól hallá, miként a középkori arab írókban sok található a magyarok ázsiai történeteiről s vándorlásairól, s ezért arra határozta el magát, hogy, mielőtt nehéz feladatához fog, Konstantinápolyban minden arab íróat átkutat, s itt fogja keresni az utmutatást, s csak ez oka, miért indult utján kelet-dél felé s nem inkább kelet-északnak, azon uton, melyen történetíróink szerint apáink jöttek, s melyen, úgy látszik, könnyebben akadhatunk nyomdokaikra. Hogy Körösi mindazon okokat, melyek utjának kelet-észak felé való folytatását tanácsolák, szint oly jól ismeré, mint bárki más, sőt hogy konstantinápolyi utját csak előkészületnek tekintve, épen ezen irány követése volt szándékában, az világos nem csak azokból, miket Hegedűs, mivel ő 1819-ben már határozattá vált feltételét közlé, necrologjában akkori terveiről mond, hanem világos még inkább abból, hogy dícső utazónk, tudva mikép ezen irányban utja nagy szláv tartományokon vezetendi át, — honlétének végső évében, egészen a szláv nyelvek tanulására vetette magát s e végett 1819-ben tavasz kezdetétől őszi hét vagy nyolcz hónapot töltött Zágrábban.

Ezen utjában dícső társunkat Kenderesy Mihály kormányzóki tanácsnok segítő, ki neki nemcsak ez

alkalommal száz forintot ajándékozott, hanem egyszersmind arra kötelezé magát, hogy míg utja tart, őt évenként hasonló összeggel fogja segíteni; s ha e segedelem csekélynek látszik is, mely csak Körösi takarékosága által válhatott fontossá, az egész haza köszönetét érdemli azon férfú, ki, midőn az ifju nagyszerű feltételei csak ábrándoknak tartattak, midőn neve e hazában ismeretlen vala s pártolása senkinek dicsőséget nem szerezhett, őt el nem hagyá s benne először gerjeszté azon meggyőződést, mely a legszilárdabb kebelnek is vajmi jól esik, hogy van valaki, ki szándékaink józanságát s kivihetőségét átlátja, s ha czélját nem érné is el, azon részvéttel fogja hallani bukásunkat, melylyel dicső csatában elveszett bajnokról szólunk.

Zágrábból tél kezdetén gyalog — mint az utolsó időkben gyakorlat végett utazni szokott — szülőföldjére visszatérve, az egész telet majd Enyeden, majd Szászvároson s Kolozsvárott tölté — utolszor élve néhány hónapig azon hazában, melynek hótakart csúcsai a székely szívében annyi kedves emléket gerjesztenek s melynek történetéből már a gyermek nemzetét lángolón szeretni tanulta. — Mindazon részvét s érdek azonban, melyet honában talált, jóakaróinak tanácsa, barátainak kérései szándokát nem változtathaták meg, s bármiként sovárgott a nyugodt boldogság után, melyet távol a világ zajától a tudományok művelésében s a családi élet csendes körében élvezhetett volna, s bár 30 éves korában — midőn több mint tíz évi tudományos előkészületek után, az ábrándozó gyermek optimismusán rég túl vala — mind azon veszélyeket s nehézségeket, melyek őt czéljának kivitelnél várak, előre látta: semmi sem tántoríthatá meg erős szívet föltételében,

melyhez őt nem önzés vagy hiúság, hanem lelkének benső érzete vezette, mely után fáradva, mert benne látta életének feladását, magáról megfeledkezett.

1820-ban tavasz kezdetén még egyszer elment Enyedre, — e helyen, hol ifjúságának nagy részét tölté, az időben egykori tanítója Hegedűs Sámuel lakott, s ő bucsut venni jött ifjúságának egyik legjobb barátjától. Könnyen öltözve, kis pálczával kezében, mintha csak ki a mezőre készülné, lépett barátja szobájába az utazó s elmondá, hogy holnap indulni fog. Körösi nyugodt vala, arcán azon derülség mutatkozott, melyet nagy pillanatokban csak erős, csak magával tisztában levő kebel élvezhet, s nyájas beszélgetések közt folyt le a nap, — az utolsó, melyet a barátok e földön együtt tölthetnének. — Jövő reggel a vándor utnak indult. Barátja, ki őt a mezőre kíséré, a Maros partjáig követte szemeivel a távozót. — Körösi megkezdé nehéz pályáját s a haza nem látta többé hű gyermekét.

Ne várja tőlem a tisztelt gyülekezet, hogy Körösi Ázsiában tett útjának leírásába, hogy tudományos érdemeinek méltánylásába ereszkedjem, arra hiányoznak adataim, erre nem érzek magamban képességet. Csak rövid vázlatát fogom adni dicső hontársunk életének, eredményeit érdemök szerint méltányolni egyedül azok képesek, kik vele a tudományok ugyanazon mezején fáradoznak.

Egy levélből, melyet Teheránból decz. 21. 1820. az enyedi collegium pátronusaihoz irt, tudjuk, hogy megváltoztatva előbbi utazási tervét, a Balkánon keresztül Syrián áthaladva utazása első évét Persiában végzé.

Érdekes e levél, mert a férfiú jellemét festve tisztán kimondja azon czélt, mely után kiindult. „Én

— így szól — hogy mind tulajdon vágyódásomnak eleget tegyek, mind pedig nemzetemhez való háladatosságomat s szeretetemet megmutassam, számba nem vevén a fáradságot, távolságot s megtörténhető veszedelmet, azon fáklyánál fogva, melyet Németországban gyújtottam meg — elindultam nemzetem eredete fölkeresésére; az ég megáldá lépéseimet s ha valami nagy szerencsétlenség nem ér, rövid idő alatt megbizonyíthatom, hogy nem helytelen fundamentumon épült az én meggyőződésem!“ Utjának részleteiről e levélben nem foglaltatik semmi — lihetőkép mert már közelnék vélve célját, és egy év leforgása után a mint írta: „mindazoknak, valakik nemzetünket becsülik, a legszélesb kiterjedésben örvedetes relatiót tenni remélt.“

Teheránból, hol az ott lakó angoloktól, főkép a nagyérdemű Villoktól mindenkép segítve, egy ideig tartózkodott, a fáradhatlan utas nem is várva meg a segedelmet, melyet hazájából kért s mely neki az angol követség útján küldetett, Tibet felé indult, hova őt némely tibeti szavak magyar hangzása s mint gondolá nyelvünkkel rokonsága vonzá; de hol azon egy levélből, melyet ottani tartózkodása alatt hazájába irt, csak ismét azt tudjuk meg, hogy a tibeti nyelv tanulásával foglalkozik.

Azon időt, melyet Körösi Tibetben töltött, mind eddig fátyol takarja. Tudjuk, hogy Kis-Bocharián keresztül a gobi pusztá felé vándorolt, hol részint Moorcrafttal, részint magányosan a Himalaya völgyein s Tibetben körül járt. Ezen utazások története s eredményei azonban előttünk ismeretlenek; az egy, mit biztosan mondhatunk, az, hogy idejének legnagyobb részét, mely Teheránból elindulása s Calkutába érkezete közt elfolyt, Kaman és Zsimkaszbuddha

kolostorokban tölté. Elkülönözve a világtól, kilencz négyszög lábnyi szobában, hol a hőmérő négy hónapig mindig 15 fokon 0 alatt állt, ő tűz nélkül reggeltől estig dolgozott, — ez a helyzet, melyben hontársunk hosszú éveket töltött s 40,000 tibeti szónál többet összeírva azon nyelvnek ismeretét megszerzé, melynek irodalma, mint gondolá, őt nemzetiünk eredetének föltalálhatására segíteni fogja; s a tibeti nyelvnek első grammaticája és szótára, melyet ő készített, egyik dicső eredménye azon hosszú tudományos martyrságnak, melyre kivüle talán senki elég lelki erőt nem talált volna.

Elkészítve ezen munkáit, hogy azokat a világgal közölje és más tudósokkal értekezzék, Csoma végre elhagyá szomorú lakhelyét, hol annyi éven át dolgozott; és Simla és Subhatu felé Calcuttának indult. Ez azon időpont, melytől társunkról valamivel részleteseb tudósításokat szerezhettem; gyérek ezek is, de hitelességökért a híres utazó b. Hügel Károly ur kezeskedik, ki Indiában tartózkodva hontársunkkal közelebb ismeretségben állt s azokat velem közölni szíves volt; s e kevés részletek is elegendők hontársunk nemes jellemét velünk megismertetni.

Azon időben, mikor Körösi Subhatuba jött, az angol-ind kormány félve az orosz emissariusok befolyásától, minden észak felől tartományaiba jövő utast feltartóztatott; s habár az angol residens, ki Csomának a kamani kolostorban tartózkodásáról s életmódjáról rég hirt vett, őt gyanu nélkül fogadá s az idegent, ki a Himalaya szegényebb néposztályainak ruházatában érkezett meg, tisztelő barátsággal üdvözlé: nem állt szabadságában őt útjának folytatására fölhatalmazni, mielőtt arra az 1400 angol mértöldnyi távol székelő főkormányszéktől engedelmet

nyer. Tudtára adá Kőrösinek e kénytelenséget s felszólítá őt, mondaná meg, mit kíván mulasztott idejének kárpótlásaul? Erre azonban Kőrösi kinyilatkoztatva, hogy e mulasztás által jelenleg kárt nem szenved, végre csak azt fogadá el, hogy Subhatuban való tartózkodása alatt költségei, melyek hónaponként öt rupiánál többet nem tevének, az ind-angol kormány által fedeztessenek. Bámulá a kormányzó e férfiú nagylelkűségét s midőn számára ötszáz rupiát tudta nélkül félre tett, önházában fogadá az idegent, ki az alatt kérésére ázsiai öltözetét letéve, magyar nadrágban, mellényben s kék frakkban jelent meg Subhatuban — miként honn, s a forró indiai égalj ellenére halálaig járni szokott.

A várt engedelem végre megjött s a residens, ki utazónkról már előbb a legkedvezőbb jelentést tévé, búcsút véve több hónapos vendégétől, Princep Jakab híres calcuttai tudósnak ajánlá őt, kinek Kőrösi számára már előbb azon ötszáz rupiát átküldötte volt, melyeket mulasztott idejének kárpótlásaul a kormánytól elfogadni nem akart.

Calcuttában, hol őt híre megelőzte, szíves fogadás várta honfitársunkat. A tudósok, kik előtt Tibetben tett tudományos buvárkodásai ismeretesek valának s a közönség, melyet rendkívüli életmódja s főkép Subhatuban mutatott önzetlensége érdekelt, egyenlő kíváncsisággal fogadák az idegent, s az ázsiai társaság tagjává nevezve, a méltánylat, melyet itt talált, némikép kipótolá azon nehéz áldozatokat, melyekkel azt megérdemelte. Egy nagy fájdalom vára azonban Kőrösire ez új körében, s mint később sokszor mondá: „életének legkeserűbb pillanatai azok, melyeket ez neki okozott.“

Kőrösit Tibetbe való utazásra s e nehéz nyelv megtanulására némely tibeti s magyar szavak közt

gyanított rokonság birta s habár későbbben észrevéve a különbséget, mely a két nyelv közt létezik, és csak azon reményben folytató studiumát, hogy a tibeti irodalomban nemzetiünk eredetére nézve felvilágosításokat találhat: mégis azon meggyőződésben fordította annyi szorgalmat e tanulásra, hogy oly nyelvet tanul, melynek ismeretéhez más könnyebb uton jutnia nem lehetne. Midőn most Calcuttában fáradságának eredményeit más tudósokkal közlé s tőlök hallá, hogy e nyelv, melynek megtanulására ő férfi erejének legjobb részét szentelte, a szanszkritnak csak romlott dialectusa; midőn meggyőződött, hogy azt, miért ő annyit szenvedett, sokkal könnyebben érhetne volna el: szívét leirhatlan fájdalom tölté s az erős férfiút, ki annyi szenvedéseket nyugodtan s panasz nélkül elbirt, e meggyőződés beteggé tette.

De Körösi nem tartozott azok közé, kiket a fájdalom földre sujt, s habár felesleges fáradozásainak emléke lelkét keserűséggel töltötte el, miután tibeti grammatikáját és szókönyvét az ázsiai társaság pártfogása alatt kiadta, újabb erővel fordult a szanszkrit nyelv megtanulásához.

Azon idő alatt, melyben munkái kiadásával foglalkozott, az ázsiai társaságtól felszólítva egyszerűsmind e társaságnak 1100 kötetből álló tibeti kézirat-gyűjteményét rendezé a nagy orientalista s ezen óriási munka, melyet tizennyolcz hó alatt oly pontosan végze el, hogy minden kötet első lapján czímét, foglalatjának rövid kivonatát diákul följegyzé, új alkalmat ada neki bebizonyítani azon önzetlenséget, mely őt jellemzé. — Princep ajánlatára — ki őt hiv barátsággal követve, a mindennapi életben tapasztalatlant minden viszonyok közt segíté — a társaság, míg e munkát bevégzendí, havonként 200 rupiával

akará megjutalmazni fáradozásit, melyeket azonban Kőrösi minden szegénysége mellett sem fogadott el, — kimondván mennyire helytelen volna jutalmat elfogadni oly valamiért, mi neki magának annyira kedves és mihez hogy engedelmet nyerjen, ha tehetné, kész volna önmaga havonként annyit fizetni.

Ekkor érkezett Calcuttába azon segedelem-pénz is, mely Kőrösi számára az 1830-iki országgyűlés alatt a hazában gyűjtetett. A pénzt magát, átadva Princep barátjának, azon időre tevő el, mikor majd hónapra visszatérend, hogy rajta ind könyveket s kéziratokat vásárolva a hazának tudományos kincseket hozzon azon segedelemért, mely szemében csak az által nyert becsét, mert a hazából jött, s annak jelölül fogadható, miként neve nemzeténél nincsen elefelejtve.

Kőrösinek nem volt szüksége segedelemre. Az ázsiai társaság épületében lakván az egyszerű férfiú, ki rizsszel s theával élt és szalmazsákon aludt s nappal csak ritkán hagyva el szobáját — dolgozott, függetlensége érzetében pótléket talált a nélkülözésekért, melyeket szenvedett. De mennyivel közönyösebb vala minden anyagi szenvedések iránt, annyival nehezebben tűrt mindent, mi által büszkeségében sértve érezheté magát — kevesbbé bánva, ha érdemei nem méltányoltatnak, mintha jótétemények által magát önmaga előtt lealázva gondolá.

Jellemének ezen sajátságát látjuk a következő esetből: Princep, kire a hazájából nyert segedelem-pénzt bízta, jobbnak találván, ha az kamatozik, félig Kőrösi engedelmével, félig nélküle, barátjának rá bízott tőkéjét egy calcuttai bankra bízta, mely rövid idővel ezután a többi indiai bankok nagy részével együtt megbukott, miután pedig ez alkalommal Kőrösi

pénze is elveszett, Princep ajánlatára az indiai társaság honfitársunk egész veszteségét kipótolá. Az egész dolog hirlapok útján közöltetett s mindenki által jóvá hagyatott. Csak őmaga, ki ezen adomány által magát sértve érzé, nem nyugodhaték meg ez eljárásban, és sokáig tartott, míg barátjának megbocsátá: hogy oly valaminek indítványozója volt, mi által becsületét sértve gondolá.

Tisztelet s méltánylat fogá körül dícső társunkat az angol-ind kormány fővárosában s mind az ázsiai társaság tudós tagjai, mind a kormány teljes mértékben elismerék a rendkívüli férfiú érdemeit. Őmaga azonban elkülönözve a társaságtól, csak a tudományoknak élt. Magába zárkózottan, mintha nagy titkot rejtene, melyet senkivel közölni nem akar, idegen az idegenek között, csak ritkán s kevesekkel lépve közelebbi érintkezésbe. Princep holtá után talán nem volt senki, ki őt barátjának nevezheté. Lelke előtt mindig távol hazája állott, előtte azon czél, mely után hosszú vándorlására kiindult, s melyet elérni éltenek végső reménye vala.

Igy folytak évek nem szűnő munkásság között s Körösi teljesen birva már a szanszkrit nyelvet, átkutatva az arab, szanszkrit s tibeti irodalmakat, elkészülve érzé magát s újra utnak indult. Meggyőződése szerint a dzsugur nép, mely Lassától kelet s észak felé Cham tartományban Khina határain lakik, vala az, melyet egész éltén át keresett s melyben eldődeink ivadékait föltalálándja, — s e vélemény, mely részben nyelvrokonságon s azon meggyőződésen alapult, hogy a húnok elhagyva hazájokat, Közép-Ázsiától távol kelet felé keresendők — új reményekkel tölté lelkét s Lassa vala a czél, mely után a már ötvenedik évét túl haladt férfi ifjúságának egész

lelkesedésével zarándokolt. Így ért ő 1841-ben martius 24-kén Dardschilingbe Sikken tartományába, hol az angol ügyviselő Campbell ur által szívesen fogadtatva, egy ideig, míg a lassai lámától tovább utazásra engedelmet nyerend, tartózkodni akart.

Körösi derült vala e napokban. Céljához közel érezvén magát, reménynyel s bizalommal tekinté a jövőbe, — s úgy látszott, mintha elzárkozó kedélye, melylyel céljait máskor titkolá, megváltozott volna.

Elmonda Campbellnek egész életét: a célzt, mely után utra indult, a nehéz szenvedéseket, melyeken tudományos vizsgálatai közben keresztül ment; ismereteit, melyeket oly drága áron szerzett s melyekért most végre elnyerendi jutalmát. Hisz ő céljához közelgett, miért titkolná tovább terveit, melyeknek létesítésében őt senki többé meg nem előzheti; miért nem vallaná meg, mennyire vágyódik ő is az emberek méltánylása után — midőn a ponton állt, hol hivatását betöltve fáradozásaiért dicsőség vár reá? — S ő nem csalódott: a fáradt vándor céljához ért.

Ápril 6-án Campbell ur Csomát betegen találta. — A Himmalaya völgyeiben uralkodó veszélyes láz megragadta honfitársunkat s az orvosi segedelem, melyet eleinte elfogadni nem akart, elgyöngült testét nem tarthatá fel többé. Ápril 11-én 5 órakor reggel, körülfogva Campbell, Griffin orvos s néhány dardschilingi angoltól, hunyt el fájdalomtalanul dicső társunk, s kinek szíve csak honáért dobogott, ki nemzete feldicsőítésének szentelte napjait, annak sirja felett idegen nyelven egy angol mondá el dicséretét.

De midőn nagy honfitársunk halálára emlékezve szívünk fájdalommal telik el; midőn a gondolat, hogy e hazának egyik leghivebb gyermeke ott hamvad

el, hol sirja felett emléket nem emelhetünk, hová e hon gyermekei nem zarándokolhatnak, hol évekig talán soha egy magyar könyei sem fogják áztatni nyughelyét: ne felejsük el azokat, kik társunknak pártolói, barátai valának míg élt; kik ha hazáját nem pótolhaták is ki, legalább enyhíték a vándor szenvedéseit; ne felejsük azon dicső népet, melynél Kőrösi neve ha nem is szeretetben mint nálunk, de tiszteletben fog maradni.

Dicsón s fenségesen áll a britt Európa népei között. A világ öt része ismeri hatalmát s lobogója uralkodva lobog a nagy tenger felett; s mégis nem ez az, mi Albionnak legszebb dicsőségét teszi, mi minden gondolkozót neve említésénél önkénytelen tiszteletre bír. Az állhatatosság, melylyel szellemi czélokért küzd, a diadalok, melyeket az emberiség s tudomány mezején kivívott; a rokon érzet, melyet minden nagy gondolat s érzemény, a méltánylat, melyet minden való érdem, mint Kőrösié, — e nép-nél talál: ez az, mi nevét nagygyá s dicsővé teszi a világ népei között. — Az angol nemzet az, melynek Isten után a dicsőséget, mely Kőrösi érdemeiből ránk háramol, köszönhetjük. Teheránban Willok, Tibetben Moorcraft, Calcuttában Princep, Dardschilingben Campbell — mindig s mindenütt angolok valának, kik honfitársunkat tanácscsal s jótettekkel segítettek; kik azt, mit e haza dicső gyermekeért nem tehetett, vagy tenni elmulasztá, kipótolták, s habár a tibeti grammatica és szókönyv által Kőrösi lerotta tartozását s pirulás nélkül fogadható el az idegenek jótéteményeit: csak kötelességet teljesitek, midőn társaságunk, midőn Kőrösi minden tisztelői, midőn egész hazám nevében nyilván köszönetet mondok e föld legdicsőbb népének azon pártolás- és se-

gedelemért, melyet honfitársunk az angol nemzet egyes polgárainál és kormányánál talált.

S most sirjától tekintsiünk vissza még egyszer Kőrösi életére. Midőn ő félig gyermek korában élte czélját megválasztá: ki hitte volna akkor, hogy a határozat, melynek nagyszerűségétől csak a tapasztalatlan ifjúkor nem ijedne vissza, soha megváltozni nem fog. „Gyermek merész álmai“, gondolák azok, kiknek az ifju föltételét, nagyszerűsége miatt piruló arczezal elbeszélé — „ha majd az élet tapasztalásai megismertetik vele a világot, s öngyengességét: szemei előtt e fönséges álom önként el fog oszlani.“ — S nem volt e igazságuk? Miként a felkelő nap a táj legmagasabb csúcsaira veti első sugarait: úgy ifju képzetünk előtt létünk legemeltebb magaslatai tűnnek föl először, s valamint ritka, ki Kőrösi akkori korában elérhetlen czélokot nem tűzött volna ki magának, úgy nincs a mit a tizennyolcz éves ifju föltételeiben bámulhatnánk — egy gyermek merész álma vala az mi akkor lelkét tölté. De midőn látjuk, hogy a gyermekálom nem oszlik el, hogy a férfi a gyermek ábrándjáról le nem mond, hanem egyenként legyőzve az akadályokat, szembeszállva minden veszéllyel küzd, míg czélját eléri, vagy a tusában elvész: nem telik-e lelkünk bámulással; nem érezzük-e, hogy azon hatalmasok egyike előtt állunk, kiknek nem a világ, hanem önszívök jelöli ki irányukat; kiknek a siker, melyet szerencse ad, s a diadal fénye, nem szükséges hogy ragyogjanak? — Nem kell-e megvallanunk, hogy Kőrösi azon kevesek közé tartozik, kiknél, mint a zászlón czímere és színei, csak akkor látszanak meg egészen, ha ellenkező szél redőit szétbontá, úgy a nem kedvező szerencse csak lelköknek rejtett szépségét tünteti fel; s ha van ki honáért többet tett,

nincs senki, ki a férfias kitartásnak dicsőbb példájaként állana előttünk.

„S vajon nem tévedés volt-e az, melyet Kőrösi egész életén át követett“, így gondolkoztak talán sokan, midőn Kőrösi távozásának híre a hazában elterjedt; „nem kell-e fájlalnunk, így elmélkednek talán sokan maiglan is, hogy ennyi tehetség, ennyi lelkesülés egy elérhetlen, sőt elérve is oly csekély hasznú czélra fordított? Nincs-e a magyarnak elég tenni valója hazájában, a tudomány s művészet még elhagyott mezején, a közélet, polgárosodás nehéz de dicső ösvényein? S ha Kőrösi óriási honszeretetével ide fordul, ha legyőzhetlen akarattal, melyet viszontagságok csapásai mint a vasat, csak keményebbé aczélokztak, e termékenyebb térek egyikén működik: magának mennyivel több dicsőséget, a hazának mennyivel több hasznót szerezhetett volna fáradozásával!“ S talán nem csalódnak, kik így okoskodnak. Ki dicséret után vágyódik, az a mindennapiság járt ösvényéről ne térjen el. Maradjon ott a poros uton, hol vele ezerek haladnak, s ha a czélhoz, mely felé mind annyian fáradsznak, előbb közelithet, az utána lihegő csoport bámulni fogja a hatalmas járó, ki által megelőztetett, de kit legalább követhet. — Az ember isteneiben is csak önképe mását imádja, s esztelennek vagy szörnyetegnek hirdeti azt, kivel magát összehasonlítani nem lehet. — Kinek haszon kell, ki élvezni vagy legalább látni akarja a gyümölcsöket, melyeknek magvait elhinté: szűkebb körökre szorítsa vágyait. Munkásságának teljes sikerét csak az várhatja, ki azt kis czélokra irányozá. Az út, melyen Kőrösi haladt, nem az, mely népszerűséghez, haszonhoz vagy élvezethez vezet. — De vajon csak a pillanatnyi méltánylat, csak a ha-

szon, melyet forint- s garasonként számolhatunk ki, mérlege tetteinknek? Ha úgy, akkor Leonidás dicső halála balgaság, akkor mindazok, kik nagy igazságokért koruktól nem méltányolva, sőt a tömeg gúnya közt vérzettek el — hasztalanul ontották vérüket. Amaz az ellent nem tartóztathatá vissza hazájától s látszólag hasznosabban cselekszik vala, ha bajnoktársait a hon más csatáinak tartja föl; ezek koruk eszméit vagy tévedésit védve, azon lelki erővel, mely nekik csak üldözést szerzett, tapsot s dicsőséget arathattak volna, s mégis ki kétkedik érdemeikben? ki merné mondani, hogy ők nem jól cselekedtek?

Valamint a hegypatak, mely szikláról sziklára omolva magas vizesésekben a völgybe száll, sebes árjaival a hajót, mely rábízatik, széttöri s rohanásának óriási erejével malmokat nem hajt, nem hasztalanul zuhant le magas helyéről, mert hatalmas szaváról a teremtó nagyságát hirdeti: úgy vannak emberek, kiknek csak az hivatásuk, hogy midőn nehéz pályájokon átfutnak — emberi természetünk egész nagyságát tüntessék föl. S nekik szép feladás jutott. Az emberi nemnek nem csak nagy tettekre, melyeknek következéseit mindenki észreveszi, — de nagyszerű példákra is szüksége van, hogy a serdülő ivadék, maga előtt látva a férfiút, kinek követésére magát gyöngének érzi, fölfelé tekinteni, nemes czélokért lelkesedni, nekik áldozni tanuljon s kinél ezt tehetjük, annak napjai nem hasztalan folytak el.

És vajon nem ilyen-e Körösi is? Példája azon állhatatos kitartásnak, melyet csak a halál szakaszthat félbe, de melynek irányát földi erő nem változtathatja meg, példája, hogy nehézség nincs, melyet erős akarat legyőzni képes ne volna; példája mindenekelőtt azon lángoló honszeretetnek, mely min-

den valóban nagy s nemes tetteknek legtisztább forrása.

Igen, Kőrösi szerette hazáját, lángolóan mint kevesen, önzés nélkül, mint talán senki e világon. Oly korban születve, s oly viszonyok közt, hol az ifju nagy cselekvésre tért nem látott maga előtt, midőn körültekintett s népét halálhoz hasonló álomban látá; de az erős ifju lélek tettek s áldozatok után vágyódva elfordult a jelentől, s népe multjában kereste lelkesülése tárgyait. Honszeretetet vala az, mi szívét tölté; de nem a jelen, mely nyomorúan állt előtte, nem a jövő, mely oly keveset ígért, hanem népének multja vala az, mi szívét földobogtatá. — Az erős magyar faj, mely Ázsia közepéből egy ezred előtt kiisködve e földre jött, s erős karjával egy nagy hazát szerze gyermekeinek, nem veszhetett el egészen. — Elgyengülve itt a hosszú küzdelmek után, tespedve béke közt, elfajulva annyira, hogy már nemzetiségét felejtni kezdi, ki tudja a törzs, melynek véstől elkapott magvaiból egy ezred év alatt itt csak cserje nőtt, ott, Ázsia földjén, talán megtartá előbbi erejét és szebben fejlődött régi hazájában, mint itt az idegen égalj alatt. — Az ifju lelket nem ismert érzelem tölté e gondolatoknál, honvágyhoz hasonló, s mégis olyan, mely őt hazájában nyugodni nem engedé, mely őt messze ismeretlen országok felé vonzotta. És midőn a szegény székely diák, lelkének sugallatát követve, végre elhatározá magát, midőn ő a magányos, vagyontalan, senki által nem segített ifju, csak félig birva még azon előkészületeket is, melyek nehéz feladatának sikeres bevégzésére megkivántattak, fölköté uti saruit, hogy a világ más részében eldödeinknek egy ezred év előtt elhagyott lakhelyét fölkeresse, hogy hommaradt testvéreinknek

köszöntést hozzon egy ezred előtt kivándorolt véreitől, kik messze nyugoton nagyszámú, ha nem is nagy nemzetté nőttek; hogy ha netalán szenvedés a magyar rendeltetése mindenütt s eldődeink ivadékát is elnyomva más népek által, szerencse s dicsőség nélkül találhá, a régi magyar törzsnek ágait elhozza magával, vagy letelepedjék ott s a műveltség, jólét s vallás apostola legyen köztök: nem a legnagyobb, a legtisztább honszeretet vala-e az, mi őt erre lelkesíté? S mi volt az, mi őt annyi sorhegyeken, vizeken, tengereken s műveletlen nemzetek országain átvezette, mi Káman és Zsimkaz kolostorokban, hol annyi évekig elkülönözve a világtól élt, lelkét fön-tartá, mi az ötven éves férfiút arra bírá, hogy Calcuttát elhagyva utnak induljon, ismét az egy, soha szem elől nem vesztett czél felé, mi adott erőt a férfiúnak, kérdem, ha nem honszeretete? Tán dicsőség utáni vágy? — Igen, Körösi vágyott a dicsőség után. Érezve, hogy éltét egy nagy czélnek szenteli, tudva mennyit szenvedett ennek eléréseért; a tisztelet, melyben neve az indiai tudósok közt állt, az érdek, melyet személye honában gerjeszte, neki jól esett nehéz fáradalmai közt. Nem áll senki oly magasan vagy oly alant, hogy magát embertársaitól egészen függetlennek nevezhetné. Az erénynek kiváltsága, hogy mást nem kíván, mint mit tőle megtagadni nem lehet — tiszteletet; s dicsó társunk nem volt közönyös az emberek méltánylata iránt. De vajon a dicsvágy maga, mely oly tetteknél, melyekre pillanatnyi elhatározás szükséges, csodákat mível, adhat-e erőt ennyi kitűrésre, a hiúság birhat-e valakit arra, hogy lemondva a közelebb fekvő dicsóségról, oly czél után fáradjon, melynek kivívása oly valószínűtlen? A dicsőség utáni vágy, maga azon ellen-

állhatlan szenvedély, melyet a tudomány egyesekben ébreszthet, ezeknek magyarázatára elégtelen. Ennyi erőt csak szeretet ad, ennyi áldozatra csak szeretet képes a világon s ha azon érzeményt, melylyel hona iránt viseltetett, elveszszük, Kőrösi élete rejtély fog maradni előttünk; s ez az, mi emlékét örökké kedvessé teendi e hazában, mi által látszólag haszon nélkül lefolyt éltére szívünk nagy reményekkel telik el; mert eszünkbe jut, hogy a hazának, melyet ekkép szeretni, a nemzetiségnek, melyért ennyit áldozni lehet, ha nagy multja nem, legalább jövője van.

S e gondolat emelje lelkünket dicső társunk emlékénel!

A mult homályban fekszik előttünk s nem adatt talán senkinek a fátyolt fölemelni, mely nemzetünk eredetét takarja. Ki tudja? — Kőrösi talán elérte célját. — Hazája dicső eldődeinknek, a hely, hol mindaz, mi fajunkból Ázsiában megmaradt, együtt van; a szent föld, mely után egész éltén át sovárgott: ott terjedt el talán a vándor szemei előtt. — Egy völgy a nagy Himmalaya ághághatlan havasaitól körül fogva, melynek földje egy ezred óta nem mívelve emberi kezeztől, szabadságának egész erejével hajtja növényeit; hol csak a sas, ha sziklán rakott fészkrét körüllebegi, csak egy távol vizesésnek vagy a nyári vésznek szava szakitják félbe a nagyszerű csendet: talán ez bölcsője nemzetiünknek; — vagy Ázsia véghetlen pusztáinak egyikén, hol most a karaván szomoruan folytatja útját, hol az embereknek nyoma eltűnt s csak itt-ott egy halom, mely után a vándor útját irányozza s melyet a karaván vezetője sirhalomnak mond, emlékeztet a természet urára: talán ott fekszik régi hazája nemzetiünknek. De midőn Kőrösi e tájakon áthaladt s leülve a sziklák

egyikére, melyek az eltűnt nép által, hőseinek emlékül emeltettek, szívét gyorsabban érzé dobogni; midőn a zöld kún halmok egyikére felmenve, a körülte terjedő nagy pusztaságnak közepette egy magyarázhatatlan érzés őt nemzetére, az elhagyott s az elérhetetlen hazára emlékeztetvé és szemei könnyekbe lábadtak: ő nem sejdíté, hogy lábai eldődeinek szent porát tapossák, hogy a czél, mely után szíve oly hatalmasan vágyott, e néhány sirhalom! S az utas újra fölköté saruit, újra elindult életének nagy czélja felé, melynek elérését talán csak azért tagadta meg végzete, hogy példáján eszünkbe jusson, miként munkásságunk tere nem a múltban, hanem a jövőben fekszik; miként nem eldődeink nagy neve, nem vériünk nemessége, hanem tettek emelhetik a magyart azon nagy népek sorába, melyeknek neve e földet dicsőséggel tölti el.

Népünk eredete örök homályban fekszik előttünk. Mit nemzetünk múltjából ismerünk, egyes nagy erények példáit, s oly szenvedéseket, melyeknek sebhelyeit hordani dicső: de nem tüntet fel oly tetteket, melyekre hivatkozva mondhatnók, hogy fajunk nagy hivatást töltött be. — Tekintsünk körül e hazában! és vajon ha sorsunk úgy akarná hogy mint eldődeink régi lakhelyeikről, ugy mi is e földről hatalmas ellenek által elüzetve, más éghajlat alatt keresnénk hazát, és egy ezred után unokáink egyike, mint Körösi, eldődeinek lakhelyét keresve jőne vissza Magyarországra: föl fogná-e találni nyomdokainkat? E hazának terjedt batárain hol van a nagy nemzeti emlék, mely még romjaiban is méltóan föltartaná nevünket? Hol az eszme, melylyel az emberi nem eszmekincsét mi gazdagítottuk? Melyik a nagy fejlethetlen eredmény, melyet küszködve mi vívtunk

ki? — Annyi századot töltöttünk e földön s utánunk áthaladva határain, csak egy nagy pusztaságot, vagy más népek teremtéseit fogná találni utánunk?!

A mult szomoruan, fény nélkül fekszik mögöttünk; forduljunk azért kettős lelkesedéssel a jövő felé s adjon lelkünknek erőt azon meggyőződés, hogy a magyar dicsőségének korát túl nem élte még! Szép, nagy ősök emlékeire visszatekinteni, szép, oly fajból származni, melynek neve a világot dicsóséggel tölté el; de nagy tettekben meghaladni elődeit, nemesíteni azok emlékét, kiktől származánk: ez szebb, dicsőbb hivatás s mi nem panaszkodhatunk, hogy nemzedékünknek nem ez a feladás jutott.

De midőn lelkünk nemzetünknek dicsőbb jövője után sovárogo, midőn forró imával fordulunk Istenünkhöz, hogy végre, annyi szenvedés után, megadja népiünknek azt, mit oly régen várunk, ne feledjük el soha, hogy a hon szebb jövője csak nagy tettek jutalma lehet; hogy nagy czélok elérésére nemcsak lelkesedés, de kitartás s állhatatosság kell; kitartás, milyenek példáját Kőrösi életében látjuk s mely őt ha nem is azon célhoz, mely után kiindult, s mely talán elérhetetlen vala, de legalább azok sorába vezette, kiknek a jövő megadja koszorúit.

Messze tőlünk, a világ egy más részében, ott, hol a Himmalaya emeli hótakart bérceit, pihen most a zarándok, hosszú vándorlása után. — A szív, mely oly hön, oly erősen dobogott honáért, idegen földben hamvad el, s maga a fű, mely pora fölött nő, idegen formáju; de Kőrösi emléke itt él közöttünk s míg e határok közt szív lesz, mely hazája nevével feldobog, míg a magyar nemzetiségeért lelkesülni tud: dicsó emléke fel fog maradni közöttünk. Adja

az ég, hogy élének példája állhatatosságra s férfiúi kitartásra serkentse e hon gyermekeit; hogy neve, mely nemzetünk emlékkönyvének egyik legszebb lapján áll, mennél többeket intsen arra, hogy a jövő kor csak ahhoz hű s állandó tiszteletében, ki híven s állandóan megtudott maradni azon ösvényen, melyet munkásságának választott.

GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF.

Elmondattott

a m. t. Akadémia XIII-dik közülésében

dec. 26. 1844.

Mély fájdalommal lépek e helyre. — A férfiú, kiről szólni fogok, s kiben társaságunk egyik leg-szeretetre méltóbb tagjától, s a haza azon férfiak egyikétől fosztatott meg, kik nemzetiségünkért legtöbbet s legállandóbban fáradtak, azok közé tartozott, kik, midőn az irodalom mezejére léptem, erőmet tanácsaikkal pótolák, s első gyenge kísérleteim után elcsüggedni nem engedének. Vesztettem benne, ha a nagy-érdemű irányában e szóval élni szabad, egy barátot, s kétszeresen érzem földadatom nehézségét, midőn most e férfiú érdemeinek méltánylata kívántatik tőlem, kinek nevénél inkább könyeket mint szavakat találhatok.

De ne féljenek azért tisztelt hallgatóim, hogy érzelmeim által elragadva, a kép, melyet társunkról adandok, csak személyes tiszteletemnek léssen emléke. Nem hogy elhunyt társaink egy által magasztaltasának, hanem hogy emlékek körünkben megújittassék, ez célja emlékbeszédeinknek. S Dessewffy József nem tartozik azok közé, kiket magas alapra szükséges állítanunk, hogy tiszteltessenek. Nála, minél közelebb marad hozzánk, minél inkább láthatjuk egyes vonásait: annál inkább érezzük veszteségünket, s csak igazság az, melylyel neki, mint minden jobb férfiúnak tartozunk. Boldog, kinek sirja fölött e kötelesség

teljesítése a barátnak is oly könnyűvé válik, mint ez esetben.

De mielőtt életének rövid leírásába ereszkedem, legyen szabad egy tekintetet vetnem azon korra, melyben elhunyt társunk az életbe lépett s mely egész munkásságának irányát elhatározá. Az utókor, mint mondják, igazságos; de csak akkor: ha valamint a multnak közdelmein kívül áll, úgy eltűnt időknek férfiairól ítélve magát a pillanat eszméi és szenvedélyei által elragadtatni nem engedi, és nem feledi el, hogy csak azok érdemlik az utódok tiszteletét leginkább, kik saját korukban leginkább feleltek meg hivatásuknak. Ugy is ha van kor, melyre visszatekinteni hazánkban vigasztaló, ez azon időszak, mely századunknak Dessewffyt s csaknem mindazon férfiakat szülte, kikre méltó büszkeséggel tekinthetünk.

Ki nem ismeri a XVIII-ik század roppant hatását? E század, mely utolsó tizedéig a tett mezején nagy férfiakban oly szegény, s ha az eszmék világát tekintjük, oly gazdag vala, mely a mult mohos maradványait az állam külformáiban féltékenyen megőrizve, e formákon kívül nem tisztelt semmi egyebet; melynek kezdetén XIV. Lajossal, végén a francia forradalommal találkozunk: e század nagy s elhatározó befolyást gyakorolt hazánkra is. Csakhogy e befolyás nálunk, Európa más országaitól egészen különbözö vala. A nemzetiségnek érzete, mely a XVIII. században Európa más népeinél az állam fogalma által háttérbe szorítottatott, nálunk ekkor még nem vesztett el semmit élénkségéből. Ennek okát hazánk sajátságos helyzetében találjuk.

Az alkotmányos formák, melyek még a XVIII-dik század előtt csaknem minden nyugot-európai országban eltöröltettek, nálunk föltartották magokat s habár a

nemesség szűk körére szorítva, legalább azt eszközölték, hogy e hazában senki XIV. Lajossal elbizottan nem mondhatá „az állam én vagyok“; s a vallás — mely, mint minden eszme csak addig erős, míg felsőbb-ségéért küzd, s mely ezért mióta a westphaliai békekötéssel a reformatio nagy műve bevégeztetett, más népek állami életére befolyást többé nem gyakorolt, hazánkban még mindég mint az alkotmányos élet egyik fő tényezője jelenik meg. Nálunk, hol több vallásfelekezetek között egy sem oly erős, hogy másokat elnyomhasson, és egy sem oly gyöngye, hogy tökéletes egyenlőséget ne követeljen, a vallási surlódások, melyek ily viszonyok között elkerülhetetlenek, feltarták a vallásos érzelmet s a kor felvilágosodása csak azon gyűlöletet szüntetheté meg, melylyel a felekezetek egykor egymás ellen küzködtek; s ha ezekhez hozzá vesszük, hogy a különbség, mely míveltségre nézve minden nép felsőbb s alsó osztályai között létezik, hazánkban, melynek felső osztályai a külföldtől vevék nevelésöket, még nagyobb vala, mint más országokban; s hogy az ugy nevezett harmadik rend, mely máshol míveltségben a felsőbb, jogállapotában az alsóbb néposztálylyal hasonló helyzetben állt, nálunk hiányzott: nem fogja senki bámulni, hogy a XVIII-ik század mozgalmai, irányai hazánkban egészen más irányban hatottak, s a szabadság és egyenlőség eszméje helyett csak az ősi alkotmány s nemzetiség iránti buzgalmat, a vallási közönyösség helyett, mely az egész civilisált világban általánossá vált, csak a vallások egyenjogúsága utáni törekvést idézték elő, míg azon eszmék, melyek Franciaországot alapjaiban megrendíték, nálunk csak a míveltebb osztályoknak egy kis része által mint egy távol jövőnek eszményei karoltattak fel.

Ezen okok magyarázzák hazánknak különös helyzetét a XVIII. század vége felé, de mi a század utolsó éveiben hazai mozgalmainkat előidézte s azoknak jellemét elhatározza, az József császár eljárásában kereshető. Az általános ujitási vágy, mely a század közepe felé, Portugaltól Dániáig, Európa csaknem minden országait megragadá s fejedelmek s államférfiak által az absolutismus érdekében használtattott fel, nem hagyhatá érintetlenül Józsefet, a jóakarató osztrák fejedelmet sem s ha akkor midőn más kormányok elfeledve, hogy azt, minek semmi határai nincsenek, védelmezni nem lehet, saját korlátlanságok érdekében, a nemesi s egyházi rend kiváltságai ellen felléptek, ő is azon egyetlen alkotmány megsemmisítését tűzte ki céljául, melyet birodalmában talált, s oly korban, midőn a nemzetiségek, fejedelmek s philosophok által egyaránt ostromoltattak, azon nemzetiségnek, mely hazánkat többi tartományaitól elkülönzé, hadat izent: az igazságos jövő ebben csak a császár helyzetének természetes következményeit láthatja — — — Nemzetiségünk rég nem mutatta életének jeleit. A magyar nyelv a nép körébe vonulva, magyarok által minden országos dolgok vitelére alkalmatlannak nyilvánittatott, ő, az idegen, miként tisztelheté azt? Az alkotmány csak néhány százezernek kiváltsága vala, miért ragaszkodnék ő ahhoz, mi nemes céljának, a mint gondolá, utjában állt, s a nemzetnek úgy is csak a szabadság nevét tartotta föl? — De hála a Mindenhatónak! ő csalódott, midőn nemzetiségünket halottnak gondolá: csalódott, midőn azt hívé, hogy ott, hol századokig alkotmányos élet létezett s a szabadság neve a nép szájában forog, az alkotmány változása a korlátlan hatalom érdekében történhetik, s hosszú törekvései nagy, de

egészen ellenkező eredményeket idéztek elő, mint melyeket czélzottak.

A diák nyelv ledöntött uralma felett föltámadt a magyar s az egyenlőség tanai, melyek a trónról hirdettettek, viszhangra találtak millió kebelben, de az egyenlőség utáni vágygyal a szabadság emléke emelkedett és a nép nem látta át, hogy az új kor eszméi, melyeknek létesítését a császár megkísérté, kevésbbé üdvösek, ha azoknak létesítését maga a nemzet tüzi ki magának feladásául. Valamint a szándék nemes, valamint a tettek merészek valának, melyekkel a császár a magyar alkotmány s nemzetiség ellen föllépett: úgy nemes vala az ellenszenv, férfias az elhatározás, melylyel a nemzet tulajdona mellett föllépett s midőn a császár sirjába szállt: a nemzet, melyet szunyadva talált, ébren állt sajátjának védelmére.

Ily viszonyok között foglalá el II. Leopold a magyar királyi széket, ily viszonyok alatt nyílt meg az 1790-ki országgyűlés, s a nemzet soha szebb reményekkel nem nézett a jövőbe. A királyi széken a századnak egyik legkitünőbb s bizonyára legníveltebb fejedelme, a hazában oly nép, mely büszkén emlékezve egykori nagyságára, a szabadságnak becsét most annyival inkább érezé, mert alkotmánya megtámadtatott; s mely között a haladásnak czélját tisztán talán kevesen láták át, de melynek soraiban alig találkozott, ki a haladásnak szükségét ne érezte, s kinek keble nemes lelkesedésben ne emelkedett volna. E fontos, hazánknek annyit ígérő pillanatban lépett Dessewffy József a közéletbe. Hosszasabb valék mint némelyek talán szükségesnek tarták; de oly férfiú életét, ki egész munkásságát hazájának szentelé, hazája kifejlődésének történetétől elválasztani nem lehet,

s valamint aggkoráig minden, mi e hazában történt, Dessewffy fogékony lelkére hatást gyakorolt: ugy kérdésen kívül az 1790-iki időszak vala az, mi egész életének irányát elhatározta.

Egy régi családnak ivadéka, oly házban nevelve, hol nyolcz éves koráig idegen nyelv nem hangzott ajkairól, később Kopy által azon classicus tanulmányokra oktatta, melyek még agg napjaiban élte fő gyönyöreit képezék, s melyek által a gyermek nemes hajlamai jókor vezettettek a polgári erények tiszteletéhez, Dessewffy, a tizenkilencz éves ifju, miként maradt volna érintetlenül a nagy mozgalomtól, mely között az életbe lépett? Mi, kik őt élete későbbi korában láttuk, kik a meleg részvétnek, melylyel az agg e haza kifejlődését vég napjáig követte, annyszor örültünk, kik ismertük benne azon optimismust, melynek forrása a szív, s melyet ősz hajakkal megtartani csak a legnemesebb természeteknek adatott, nem képzelhetjük-e a lelkesedést, mely e költői keblet akkor megragadta, midőn körülötte e hazában minden szív erősebben dobogott, minden kebelben nemes lelkesedés szólalt föl? midőn az, miről az ifju álmodott, egy egész nép reménye vala, s a férfiú életének minden tapasztalásaival alig birt kételkedni. Ő, ki már gyermekéveiben családi emlékei között a hon eltűnt dicsőségéről álmadozott, ki, mint 1827-ben irt rövid életrajzából látjuk, még iskola-évei alatt észrevehé a különbséget, mely azon elvek, melyeket tanul s azok között, melyeket honában alkalmazva lát, létezik, s ki most csak a nemzetiség iránti buzgalmat, csak az emberi jogok hirdetését hallá maga körül, miként ne merült volna egész lelkével a mozgalomba, mely akkor a hazai életnek minden ágait megragadta, s őt azzal a kilátással

kecsegteté, hogy a nagy feladásban néki is dicső napszám jutott?

Az alkotmányos élet, a nemzeti nyelv, az irodalom, maga nemzeti öltözetünk — nem volt semmi, miben a magyar magát az utolsó kormány által megtámadva ne látta volna, s minek oltalmánál most nemes lelkesedésre nem gerjedhetett, nem volt mező, melyen magát a hazafiúi eselekvésre felhíva ne érezte, melyen oly ifju, mint Dessewffy akkor, egy szép feladást ne talált volna fáradozásainak.

De ezen általános lelkesedés időszaka nem tartott sokáig s kik e nagy mozgalmat nyugodtabban tekinték, jókor sejdíteni kezdék: hogy még hosszú küzdelemre, sok zajtalan munkára lesz szükség, mielőtt hazánk az akkor oly közelnek látszott célzt elérheti.

Mig hazánkra József absolutismusa nehezedett: s a nemzet szabadsága tűzetett ki zászlóul, addig azok, kik alkotmányos kiváltságaik s nemzetiségök sértését fájlalák és azok, kik az ujkor eszméért lán-goltak, e zászló körül csoportozva egy összetartó pártnak látszottak. De a párt, mely közös megtámadás ellen alakult, mihelyt ez megszűnt, nem járhatott többé egy ösvényen; s a közös jelszó nem takarhatá el az óriási vélemény-különbségeket.

Ily viszonyok között az 1790-iki időszak az alkotmányos élet terén nem szülhetett nagy eredményeket. Néhány törvény, melyben minden párt, föntartva elveit, a kérdéseket inkább elhalasztá, mint eldönté, néhány országos választmány munkálatai — ez minden, mit az oly lelkesedéssel föllépett korszakból megtartánk. A hazai nyelv kevesektől ismerve ismét elhagyatott, az irodalom iránti buzgóság megszűnt, a magyar ruha ismét letétetett, s a lelkesedés

után látszólag csak azon lankadtság maradt vissza, mely nagy felgerjedésre mindég következik. S Dessewffy először életében érzé a csalódás keserűségét, mely nélkül senki, ki politikai pályára lépett, sirjába nem szállt még.

E szomorú napokban hány nem mondott le büszke reményeiről? hány nem csüggedett el hazája jövője felett? Ily viszonyok között csak erős szeretet tarthatja fön hittinket s az kevésnek adatott!

De voltak ilyenek e hazában akkor is, kik himni nem akarák: hogy az, miért keblök oly melegen érez, a haza, csak egy nagy halott; s kik látva az érzéketlenséget, melybe a nemzet rövid felgerjedése után ismét süllyedett, azért nem kevésbbé bátran hirdeték, hogy csak alszik s kortársaik kacagása közt feltámadásáról szóltak. S ha e haza valaha eléri a czélt, mely után annyi kebel sovárogo: valóban azokat illeti a dicsőség, kik, mint Dessewffy, elég erősek valának föntartani hitöket a kétkedők között; s kiknek reménye, midőn azt mások elveszték, csak azon föltétellé változott át, hogy mit a sors kedvező hatalmától várniok nem lehet, azt önerejükkel küzdjék ki; a dicsőség azoké, kik nem estek kétségbe hazájok fölött.

A kilátások, melyekből hazánknak politikai újjászületését józanon várni lehet, az 1790-ki országgyűlés után megváltoztak. Az egyenlőség eszméje, mely e hazában a nép míveltebb osztályainál tovább akkor még nem terjedt, mióta a franczia forradalom e fellengző tanait oly szörnyen valósítá, elveszté pártolóit; és azok is, kik alkotmányunk hiányait átlátva javítása után sovárogtak, elismerék, hogy mielőtt politikai újjászületésünk lehetséges, főkép nemzetiségünkre nézve még erősbiülnünk kell s így a hazai nyelv

mívelése lőn a czél, melyet a kevés, de buzgó polgárok, kik bizalmukat a haza jövőjéhez nem vesztették el, maguknak a jelenben kitűzték; a hazai irodalom lett azon kör, melyre egész munkásságukat fordíták.

E térre a politikai vélemények különbsége nem terjedett ki, e pályán a fordulat, melyet a francia forradalom későbbben vett, senkit nem ijeszthetett vissza; itt mindazok, kik nemzetiségök nyomorult állását érzeni képesek voltak, együtt járhattak, s ha nemzetiségünk jelenleg szilárdabban áll, azon férfiak kitartásának köszönhetjük azt, kik taps s méltánylat nélkül, majdnem észrevétlenül egy új nyelvet teremtenek nemzetünk új életének.

Ezen férfiak egyike Dessewffy József. A tudományos műveltség, melyet Kopy nevelésének köszönt, az élvezet, melyet még gyermekkorában a régiék nagy műveiben talált, jókor érezteték vele írói hivatását s midőn az 1790-ki lelkesültség elhallgatott, ő, kinek nemes lelke e hon jövőjén kételkedni nem tudott, honi irodalmunkat jelölé ki azon pályául, melyen haladni fog, s melyen Ciceronak a vénségről írt könyvei lefordítása által első kísérleteit tevő.

És nemis a rideg politikai pálya vala az, mire Isten e férfit teremté. Tanultabb s mélyebb belátásu, sem hogy ítéleteiben egyoldalú lehetne, igazságosabb, sem hogy az érdemet, mely ellene harczban áll, el ne ismerné, lelkesedve mindenért, mit szépnek s nemesnek ismert, ragaszkodva a multhoz nagyszerű emlékeiért, vágyódva a jövő után, melyből eszményeinek létesítését várta a költő, ki mindent magasabb szempontból tekintve, felfogta, hogy az, mi ellenét tette buzditja, talán nemes indulat vala s azért könnyen megbocsátott: miként szolgál-

hatott volna politikai pártok vezetője- vagy eszköze-ként? Gyöngédebb, semhogy akaratát minden eszközzel kivinni tudja, és szilárdabb, férfiasabb, semhogy meggyőződését pártjának alája rendelje, nem eléggé hín, hogy érzelmeit dielsvágvának feláldozza, s büszkébb, semhogy önbecsülését mások magasztalásáért föleserélné: ő a poros arenára, melyen nemzetek sorsa felett küzdenek, való nem volt. A tulajdonokból, mik a politikai életben embert nagygyá tesznek, Dessewffy csak a szeretetet bír, mely honának mindent feláldoz; a gyűlölet hatalma hiányzott e kebelben, s neki jobb vala a tudományok s művészet esöndes körébe vonulni.

Ez azon kör, hol a gyöngeségig nyájás s fogékony férfin ifjuságától fogva élte vég napjaiig tñntorithatlan szilárdsággal működött; s melyen, ha neve valaha elfelejtetnék is — legalább munkásságának hatása nyelvünkkel együtt fönn fogja magát tartani, nem azon hatás által, melyet egyes mível, hanem azon befolyás miatt, melyet összes tevékenysége előidézett. Vannak korszakok, melyeknek nehézségei ellen a legnagyobb tehetség hasztalanul küzködik, s ilyen vala az, melyben Dessewffy az irodalom pályájára lépett. Oly kortól, midőn a költőnek, hogy érzelmeit kimondhassa, még szavakat kelle teremtenie, melyben egy általános, mindenkit egyenlőn megragadó érzelem vagy eszme, mely a költőt dalra lelkesíthet, nem létezik, s az, ki mégis lanthoz nyult, nem talál szíveket, melyek dalára földobogjanak: oly kortól, minő az vala, melyben Dessewffy fellépett, nem várhatunk irodalmi remekeket. — Nyelvünk újáteremtése, lerakása azon alapoknak, melyeken idővel nemzeti irodalmunk felépülhessen: ez azon nehéz feladat, mely e kor férfainak jutott, s ki irodalmunk történetét ismeri: nem fogja

tagadni, hogy a nemes izlés, mely Dessewffy minden műveit jellemzi, irodalmunkra oly hatást gyakorolt, melynél nagyobbat Kazinczyunk munkásságán kívül hazai íróink között talán senkinek nem köszönhetünk.

Mint akkor a jelesebb ifjaknak nagyobb része, úgy ő is közhivatalba lépett. Midőn azonban Fiuméből, hol a kormányshéknél alkalmaztatott, a magyar kanczellariához való áttételéért folyamodott: s ezen kívánata nem teljesített, fájdalom nélkül tette le rövid idő után hivatalát, melyet nem nagyravágyásból keresett, s mely előtte becsét elvesztette, miként mint rövid életrajzában mondja: „Hamar átlátá: mennyiszer öli meg közigazgatásunknál a forma a dolgok lényegét, mennyiszer kerestetik több fontosság az irományok terhében mint a dolgok végrehajtásában“, és azon évek, melyeket ez után munkás nyugalomban testvére falusi lakában töltött, saját állítása szerint, a legboldogabbak valának, melyek neki életében jutottak.

De ha senki nincs, ki a családi kör boldogságát s azon élvezeteket, melyeket a tudományok körében találunk, nálánál inkább ismeré, ő nem tartozott azok közé, kik visszavonulva önzésük szűk körébe, részvét nélkül tekintik a világot, megelégedett nyugalommal nézhetik tűzhelyökről mások szenvedéseit, csak a vész az ő köröket ne dölje fel. Szíve nem vala ily önzésre alkotva, s midőn 1795-ben a hazát ellenség fenyegetvén, nemesi fölkelés rendeltetett, az ifju tudóst Szaboles nemes seregének választott vezérei között látjuk, készen eldődei példáját követni, kikből a mohácsi vésznapon huszonhat, Mária Terézia alatt csak egy háboruban tizenkilencz vérzett el a haza zászlói alatt. A nemsokára bekövetkezett béke nem engedé, hogy társunk e mezőn babérokat arasson

s így miután családja s barátai kérésére újra köz hivatalra ajánlkozván, szolgálata nem kívántatott, ismét falusi magányában látjuk őt, melynek esöndes örömeit apjától rámaradt házi gondok zavarták ugyan, de a nélkül hogy irodalmi munkásságát akadályoztatták volna.

A kit azonban egykor gond nélkül élvezett örömei vissza nem tartóztattak attól, hogy a haza első szavára fegyvert ne ragadjon, azt házi gondjai, s a feladat, melyet magának kitűzött, hogy ősi vagyoniát helyreállítja, szinte nem tarthaták vissza a mezőtől, melyen hazája szolgálatát kívánta; s 1802-től fogva 1830-ig azon kevesek közt találjuk őt, kik a törvényhozás és a megye körében nemzetünk jogai s hazánk függetlensége mellett küzdöttek s kiknek az ősökéről ránk maradt szabadság és nemzetiségünk fentartását köszönhetjük. Házi boldogsága, melyet 1806 óta páratlan jellemű nejének karjai között élvezett, csak nevelé hazafiui buzgóságát, s négy gyermekének látása csak egy mindig megújult intés vala, hogy nekik dús vagyon helyett egy szép nevét s élete példáját hagyja oly örökségül, melyet a sors csapásai elrabolni nem képesek. A férfiú, élete teljes erejében s az agg, midőn őszülő fiúttal már sírjához közelgett, egyenlőn küzdött e magas céljáért, ellankadva testében, de nem a buzgóságban, melylyel e pályára lépett.

Nincs helyén, hogy törvényhozásunk újabb történetén átfutva csak röviden is elsoroljam a lépéseket, melyekkel alkotmányos kifejlődésünk felé e században haladtunk; hogy elmondjam a veszélyeket, melyek szabadságunkat fenyegeték, a küzdelmeket, melyeknek fennmaradásunkat köszönjük. De kik ezeket ismerik, tanuságot tehetnek, miként azok között,

kik akkor honunk érdekeit védék, nincsen, ki lelkesedésben vagy állhatatosságban Dessewffyt meghaladta, s családja személyes érdekeit hazájának több örömmel áldozta volna fel; nincs, ki nemzetiségünkért többet és nagyobb sikerrel fáradozott volna, mint ő, s azért érdekesebb, hogy a jövő lerója tartozásait a multnak, mely alatt néma fáradozásai csak közönyösseget s néha gunyt találtak. S vajon bámulhatjuk-e ha a férfin, ki annyi éven át alkotmányunk s nemzetiségünk megszilárdításán dolgozott, midőn 1825-ben ősi alkotmányunkat, s 1830-ban nemzetiségünket biztosítva látta s az ifjabb nemzedék új czélokot tűzött ki, ezeknek kivívásában részt venni nem akart, sőt mivel nemzetiségünk biztosítását alkotmányunk változatlan föntartásában kereste, ezen törekvések ellen nyilatkozott. — Fájhatott, hogy azt, kit annyira szerettünk, politikai elleneink között kelle látnunk, de vajon még ez is nem növelte-e inkább a tiszteletet, melylyel iránta viselteténk, mert csak azt bizonyítá be: hogy e férfiú azok közé tartozik, kik eszméknek s nem pártoknak hívei, s kik meggyőződésöknek, valamint a hatalom kegyét, úgy a nép tapsát is készek föláldozni. Hogy korának siető haladását követni nem tudva, pártjától elmaradt, abban sorsa közös majdnem mindazokkal, kik közdolgokban átalakulási korszakokban vesznek részt, de nemes sajátja, hogy meggyőződéseinek védelmében soha nemtelen eszközökhöz nem nyult s hogy, midőn kifáradva a munkás élet színhelyéről visszavonult, keserőség nélkül tudta látni, miként helye mások által töltetik be; örülve minden lépésnek, melyet hazája előbbre tett, habár e haladás közben a nyomok eltiportatnának, melyeket ő maga után hagyni remélt.

De az nem méltányolhatja Dessewffyt igazán, ki őt csak a politika s az irodalom mezején ismeri. E nemes kedélynek kincsei csak házi körében tüntek fel, s ki őt itt látá, nem fogja soha feledni a jótékony befolyást, melyet Dessewffy személyisége rá gyakorlott? Hány van, közöttünk írók közt, kiket példája, kiket az ő bátorító szavai buzdítottak, hogy pályánkra lépjünk, és azon minden nehézség daczára, megmaradjunk? Hány tisztelé benne mesterét, kinek példájából kerülni tanulta azt, mi a művészetet előli, minden aljasságot? Hány van, ki ha később közméltánylatot szerzett magának, hálával emlékezik vissza, hogy az első, ki őt méltányolta, Dessewffy volt, a szeretetreméltó férfiú, kinek szíve irigységet nem ismert, ki csak a küzdés között s nem midőn a jutalmak osztattak, érzé versenyzésre fölhíva magát.

Ki nem emlékezik e nyájas férfiúra, ki nem nélkülözi e szelid arcot, mely nem muló ifjúságban mosolygott ezüst fűrtel alatt? Ki felejtethi szavának szelid hangját, melyben a multnak emlékeit vagy a jövő reményét, baráti tanácsokat, vigasztalást, vagy meleg részvétet, de soha egy keserű szót, soha semmit nem hallottunk, mi érzelmeinket sértheté. Ha vendéges házához jövének, hol a gazda meleg kézszerítése s azon szívesség fogadott, melyet utánozni nem lehet — s a gazda kertébe vezetett s a fák árnyéka alatt, melyeket maga ültetett, élteinek multjáról szólt, a feltételekről, melyekkel a világba lépett, s melyek lelkét a mindennapi élet terhei alatt fentarták; a sok szeretetről, melyet életében talált, a sok reményről, melyek minden csalódások között mégis teljesedtek?

Vagy ha a faluba mentünk, mely házától távolabb állt, de nem annyira, hogy lakói minden

bajaikban jóltevőjüket föl ne keressék s a földművelő, ki háza előtt a nap meleg sugárit élvezé, levéve kalapját áldást mondott az átmenőre; a gyermekek elhagyva játékaikat kezei körül tolongtak s mindenütt minden szóból, minden mozdulatból látszik, hogy a kötelék, mely e férfiut jobbágyaihoz fűzi, nem a törvényben, hanem a szívekben létezik; vagy ha a mezőn jártunk körül, melynek egyik felén a szabolcsi róna terül el, a másikon a tokaji s borsodi hegyek emelkednek, s ő a zöld síkon jártatva tekintetét az időkről szólt, midőn a térek virágozók lesznek, s e haza néma pusztáit egy, munkásságában gazdag, szabadságában büszke nép fogja bétölteni és a remény, melylyel hazájának távol jövőjéről szólt, az agg férfinak arezát lángba borítá: nem érzettük-e ellentállhatlanul vonzódva magunkat a férfiúhoz, ki azt, mi után vágyódni érdemes, soha a föld porában nem kereste; kivel a szeretet, melyet talált, elfelejteté csalódásait, ki, mint kertjében, úgy az életben a felnőtt fák árnyéka alatt elfelejtheté, mennyi csemetét ültetett, melyeknek reményzölden kihajtott levelei nem tarták meg ígéretöket; nem érzettük-e jobbaknak, nemesebbeknek magunkat társaságában, lelkesítve, hogy mi is mint ő, önösségünk körén kívül fekvő ezélokot tűziunk ki munkásságunknak; hogy mi is életünk alkonyán még jövőt lássunk magunk előtt, melyet reményeinkkel elfoglalánk.

Engedelmet, t. hallgatóim, ha midőn a férfiuról szólok, kit a haza a politika s irodalom mezején tett szolgálataiért tisztel, nem hallgathatom el emlékeimet, s országos érdemeit elsorolva, nem hallgathatom el a szeretetet, melyet iránta érzék, a köszönetet, melylyel résztvevő barátságáért mint ember, segítő tanácsáért mint író tartozom. Emlék azon szeretet is, melyet

emberek keblében magunk után hagyunk, s ez egyet legalább a dicsó elhunynak én felállithatom.

Igen, szeretet vala az, melyet Dessewffy mind-azokban, kik őt közelebbről ismerék, gerjesztett. Tiszteltük érdemeit, örvendénk nyájas beszélgetéseinek, bámultuk tehetségeit, — irigyeltük az optimismust, melylyel még az agg férfi az életet s embereket tekinté s mely csak a legnemesebb szíveknek tulajdona; de ha tőle távozáink, szeretet vala az, mi mindezen érzésekből megmaradt, s szíviünknek jól esett, hogy kit oly jónak tapasztaltunk, azt oly boldogan láthatjuk.

S ő az vala, birva nejének szeretetét, kinek neménél erősebb lelket ada a természet, de csak hogy szeretete erősebb legyen s férjének biztosabb támaszává válhassék, körülvéve reményteli gyermekekkel, unokákkal, tisztelve az egész hazában s nyugodtan tekintve vissza munkás életére, melynek eredményeit még szerénysége sem tagadhatta volna: mi hiányzott az aggnak, hogy magát boldognak érezhesse? neki, ki a tudományok kifogyhatatlan kincseit élvezni tudta s kit a természet a szépnek érzetével áldott meg, hogy a fűszáltól a csillagos ég boltjáig örömet találjon mindenben, mit maga körül láthat.

S miért nem halhatott meg akkor, éltének minden örömei között? Miért nem szállhatott sirjába egy évvel előbb, midőn mind azokat, kiken szíve függött, még maga körül látta, s életének egyik legszebb reményétől még nem fosztatott meg? Miért kelle kiiritenie élete kelyhét a végső csöppig, mikor az oly keserű vala? — A sors változhatatlan rendelése máskép akarta, s ő, kit boldognak hívénk, ki önmaga oly nyugodt bizalommal tekintett jövőjébe, csak most sirja küszöbén, találkozott élete legnagyobb ke-

servével. Mintha a végzet az aggot inteni akarná: hogy az étellel, melyben legfőbb boldogságunk is bizonytalan, nem veszítünk semmit. Fia Aurél meghalt, s vele agg napjainak egyik büszkesége, egyik alapja reményeinek. Nem fogok Aurélról szólni, kinek e szónoki széken egy más társunk meleg szavai már visszahívák emlékét s kiről itélni magamat felhiva nem éreztem, akár azon barátságot tekintsem, mely halálaig vele összefűzött, akár azt, hogy a politikai pályán ellenei között álltam. De hogy azon egyéniségeknek egyikét veszítettük benne, kiknek csak kör s alkalom szükséges hogy nagyokká váljanak, hogy keblében szív dobogott, mely a leggyöngédebb s legnagyobb érzelmekre képes vala, hogy benne a legnagyobb elméknek egyikét veszítette hazánk, s ha törekvéseiben önzés volt, ez az önzésnek legnemesebb neme volt, mely csak dicsőség után vágyódik: azt, ki Dessewffy Aurélt ismeré, tagadni nem fogja s az apának, ki ily gyermeket veszte, a gondolat, hogy fájdalmában hazája osztozik, nem enyhítheté bánatát. — Egy van, miben ily pillanatokban vigasztalást találhatunk, s ez tartá fel Dessewffy lelkét is e nehéz csapás után: a vallás.

Kétkedő századunk gyermeke, fölnevelve oly időszakban, midőn az, mit az emberi nem egykor szentnek tartott, guny tárgyának jelöltetett ki, Dessewffy távol vala a vakbuzgóságtól, keblében a türelem, melylyel minden vallást tisztelt, el nem gyöngíté a meggyőződést, melylyel ön vallásához ragaszkodott, s az oly nehezen sujtott férfiú vigasztalást s reményeket talált azon oltár zsámolyán, mely minden nagy szenvedésnek egyedül biztos menhelye.

Ő érezé hogy napszámát bevégezte. A czélok, melyekért ifjú korában a pályára lépett, nagyrészt

el voltak érve; hazájának alkotmánya, melyért küzdött, el vala ismerve; nemzetiségiünk, melyért fáradott, biztosítva látszék, miolta a nyelv, melyet porig alázva talált, a törvényhozás csarnokában hangzott; a szerelem boldogságát élvezte, igen a művészet csöndes örömeit, a gyönyört, melyet magas eszmék nyújtanak, a szerencsét, melyet kortársaink tiszteletében találunk. Ő ismeré mind ezeket, s lelke nyugalom után gyógyodott, nem mint az, ki ezer csalódásra emlékezve, keserűséggel fordul el életétől, de mint az, ki érzi, hogy a mag, melyet elhintett, csirázni s zöldeni fog, ha ő nem munkálhatja is többé, mint az, ki midőn kedveseitől elválva még egyszer szerető tekintettel megszámítja őket, nem végelválásról, hanem szebb viszontlátásról gondolkozik. — S így szállt le sirjába, mint a nyári nap, mely, midőn a hegyek mögött lealkonyodik, még egyszer melegen veti arany sugárait a messze tájakra. Boldog, kinek hitét az élet tapasztalásai nem gyöngítik, ki reményeinek szebb részét magával viszi sirjába, kinek szeretete nem veszti boldogító hatalmát élete végnapjáig; boldog, ki, mint ő, lelke ifjúságát megtartá a sírig.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

Elmondattott

a m. t. akadémia XX-dik közülésében

dec. 20. 1858.

A gondolat, hogy az, kivel éltünk, s kit ha nem is boldogan, legalább cselekedve láttunk, tevékenysége köréből kiragadtatott s üres helyet hagyott maga után, mely sokáig, mely talán soha betöltve nem lesz; érzete annak, mi gyengék azon kötelékek, melyeket életünkben szövénk, mi hasztalanok küzdelmeink, mi hiábavaló minden törekvés: e gondolatok fájdalommal töltik szívünket, s innen van, hogy az ó-kortól mostanig a legnagyobb költők s gondolkodók az emberi lét nyomorúságáról szólnak s mégis csaknem minden nép a gyász jeleivel állja körül ravataljait.

De vannak esetek, midőn a halálnak eszméje más gondolatokat ébreszt, más érzelmeket költ.

S ha az, kit végső nyughelyére kísérünk, a rövid pályát dicsően futotta át; ha reá visszagondolva, nem a hézag, melyet maga után hagyott, hanem az jut eszünkbe, hogy egy előbb üresen állott helyet betöltött; hogy az eszmét, melyre korának szüksége volt, ő mondta ki, hogy a dicsőséget, mely után népe vágyódott, ő szerezte meg; hogy műveket alkotott, melyek e művek nyelvét szintúgy fen fogják tartani, mint Phidias művészete a követ, melyből isteni szobrait alkotá: akkor a sír felett szívünk nem az emberi gyarlóság, hanem méltóságunk érzetével telik el,

s a nép, mely dicső társát végső nyughelyére kísérte, könyvelt szemekkel, de emelt fővel tér vissza lakjaiba, mert érzi, hogy a kit eltemetett, azt elvesztenie nem lehet.

Ily érzelmek azok, mikkel három év előtt Vörösmarty sírjánál állánk, ilyenek azok, mikkel e pillanatra visszatekintünk, s én nem azért lépek e szószékre, hogy a dicsőültnek emlékét ujítsam meg, vagy fájdalomunkat fejezzem ki nagy veszteségünk felett.

Azok közé tartozott ő, kiknek emlékéből az idő csak azt veheti el, mi az elválás pillanatában fájdalmas vala. Sem mi, kik hozzá közelebb álltunk, azt, mitől halála megfosztott, sem a nemzet azt, mit életének köszön, nem fogja elfeledni.

De midőn e társaság évek után megritkúlt sorait kiegészítvén, új munkássághoz készül, tehetünk-e ezen ünnepélyes naphoz illőbbet, mint ha azon férfúra tekintünk vissza, ki e testületnek, keletkezésétől fogva egyik legbuzgóbb tagja s egyik fő dísze vala, s ki midőn nyelvünket halhatatlan művekkel gazdagítá, egyszersmind azon komoly, egy czélra irányzott kitürésnek példányát állítja fel előttünk, mely által úgy az irodalmi mint más pályán a szerényebb tehetség is nagy eredményeket víhat ki, de mely nélkül még a lángész is csak töredékeket alkothatna.

Vörösmarty első évei születése helyén, Pusztanyéken, folytak el, hol apja mint gazdatiszt őt és számos testvéreit fölnevelte. Valamint a ház, melynek rajzát valamennyien ismerjük, s melyhez utódaink kegyelettel fognak zarándokolni: úgy a házi kör, melyben nagy költőnk nevelkedett, nem tűnt ki semmi által. Amaz egyszerű falusi laknak, zöld ákáczokon kívül, csak a fehér falak tisztasága képezi

diszét; a háznép egyike azon nemes, de szegény, egyszerű, de a házához s minden kötelességeihez hív családoknak, melyeknek faja, hála az égnek! még nem fogyott ki országunkból. S ilyen vala a gyermek első fejlődése is, ép és természetes.

Semmi kétség, a gazdag adományok, melyekkel a természet őt megajándékozta, a költészet kimeríthetlen forrása, melyet keblében hordozott, már akkor is legalább a gyermek érzelmeinek mélységében nyilatkoztak. Voltak talán pillanatok, melyekben apja, ki őt az első elemi tárgyakban oktatta, fiának nagy tehetségeit észrevette s a mélyebben látó anyai szeretet, kedvesének nagy jövőjét sejdíteni kezdé; de e pillanatok emléke a szerető szülőkkel sírba szállt. A jeles férfiú gyermekségének töténetét sem ő maga, sem más nem jegyezte fel, s mit Vörösmartyról ez időkből tudunk, csak annyi, hogy 11 éves korában, azaz 1811-ben, a székes-fehérvári tanodában kezdte tanulmányait s hogy hajlanát a költészethez már ekkor előbb latin versek, majd magyar alexandrínusokban irt költemények által nyilvánítá.

De a boldog gyermekkor nem tartott sokáig, s a serdülő ifju alig érte el 16-dik évét, midőn apját elvesztvén, azon korban, mely másoknak csak élvezeteket nyújt, az élet szükségével ismerkedett meg. Anyja szegénységben maradt, s a tanuló, hogy iskolai pályáját folytathassa, előbb Pestre, s miután a bölcsélet akkor három évig tartó folyamát bevégezte, 1820-ban Tolna vármegyébe költözött, hogy mint magántanító keresse mindennapi kenyerét.

Itt találjuk őt 1823-ig, a mennyiben a házi nevelő terhes kötelességei engedék, a jog tanulásával elfoglalva és csak éjjeleit szentelve a költészetnek, melyhez mindig több-több hivatást éreze magában.

Ez év őszében a fiatal nevelő, ki a „Szépliteraturai Ajándékban“ s „Aurórában“ megjelent költeményei által már figyelmet gerjesztett, növendékeivel Pestre ment, s általesvén az ügyvédi vizsgálaton, 1825-ben mint Zalán Futásának költője lépett fel, ez első műve által örök nevet teremtve magának, s kijelölve az ösvényt, melyen ezentúl haladni fog.

Ki Zalánt ir, az érzi hivatását, s Vörösmarty e pereztől az irodalomnak szentelé minden tehetségét.

A huszonhárom év, mely ez időponttól kezdve 1848-ig lefolyt, ha Vörösmarty belső fejlődését tekintjük s a munkáknak hosszú sorát, melyekkel nemzetét megajándékozta, életének legérdekesebb korszaka; de ha e gazdag éveknek külső eseményeit keressük, alig találunk valamit, mit különösebben kiemelhetnénk. Igaz, az ismeretlen ifju, ki egykor csak barátjainak buzdításában keresé vigasztalását, most a nemzet jobb-jainak tiszteletét vítta ki magának. Azon kevesek helyett, kik a kezdő irót figyelmökre méltaták, mindig tágabb kört látta maga körül, mely énekeitől lelkesült. Mit egykor csak egy szép álomnak tartott, mit legboldogabb pillanataiban is csak a távol jövőtől várt: a dicsőséget, elérte még férfi korában, s mindehhez az igazságos végezet neki megadta azt, mi nélkül az övéhez hasonló szív kielégítve nem érezheti magát, egy nemes nő s kedves gyermekek szeretetét; de külső helyzetében alig találunk változást, és az, kit első költőjéül ismert a nemzet, mint az ismeretlen ifju, egyaránt szűk körülmények közt élt, s fáradsággal keresé mindennapi kenyerét, másoktól csak az által különbözve, hogy munkásságával halhatatlan műveket alkotott.

Ne várják tehát tőlem hogy, mi ily alkalomnál szokás, a dicsőült életének egyes eseményeit mondjam

el. Egyike azoknak ő, kik létöket egy nagy czél-
nak szentelvén, munkásságuknak nyomait nem a ház-
ban, melyet családjoknak építettek, a mezőben, me-
lyet szereztek, a személyes barátok és lekötelezettek
számában hagyták magok után: Vörösmarty jellemét
csak műveiből, életének történetét csak irodalmunk-
ból ismerhetjük.

Ha irodalmunk jelen állását elfogultság nélkül
tekintjük, el kell ismernünk, hogy a kifejlődésnek
azon pontjától, melyet az európai műveltség élén álló
egyes nemzetek elértek, még távol vagyunk.

A nyugati polgárisodás határszéleire állítva, a
magyar nemzet múltja, századokon át egy hosszú
küzdelem vala, s nincs mit bámulni, ha a tudomá-
nyosság mezején csak azon érdemet szerezheté magá-
nak, hogy résen állva, a szerencsésebb népeket, me-
lyek azokat művelék, erős karjával megoltalmazta.

Ebbeli hátramaradásunkat akár magunk akár
mások előtt eltagadni nincsen okunk; ismerjük, s pi-
rulás nélkül felhozhatjuk annak kútfejét, s e nemzet
évek óta tisztán látja ebbeli helyzetét.

De ha jelen viszonyainkat nem azon nemzetek
irodalmához mérjük, melyek e pályán már százado-
kig haladhattak, s ha nem a végső czélt, mely felé
törekednünk kell, hanem a pontot tartjuk szemünk
előtt, honnan kiindúltunk, vajon ha a magyar iro-
dalom jelen állását ahhoz mérjük, melyet az harmincz
évvel ezelőtt elfoglalt, nincs-e okunk némi megle-
gedésre?

Hányan vannak csak e gyülekezetben is, kik
azon korszakra tisztán visszaemlékeznek, midőn egy
magyar könyvnek megjelenése még esemény volt;
midőn Berzsenyi, Kazinczy, Kisfaludy művei a nyom-

tatási költségek miatt csak nagy nehézséggel láthatnak világot.

Elfelejtettük-e az időt, mikor a magyar színészet koresmákban s faluszínekben tengette nyomorúlt létét, s ha néha városainkban megjelent, a nagy többségnél legfelebb azon részvételre számíthatott, melyel minden szokatlan fogadtatik; mikor a magyar költészet és szépirodalom egy évi termékei egy zsebkönyvbe befértek, s tudományos irodalmunk egy folyóiraton kívül évenként néhány elemi iskolakönyvre szorítkozott?

Elegen vannak közöttünk, kik midőn az irodalmi pályán felléptek, azt még úgy találták.

S ha ezen állapotot a jellel összehasonlítjuk; ha a műveket tekintjük, melyekkel nemzeti költészetünk azóta meggazdagodott, s melyek közül nem hiányoznak olyanok, miket bátran más nemzetek remekművei mellé állíthatunk; ha a tudományra fordítjuk figyelmünket, melynek minden ágában élénk tevékenységet veszünk észre; ha végre meggondoljuk, hogy minden haladásnak feltételét — nyelvet birunk, mely a tudományok több ágaiban a legmagasabb eszmék s ismeretek közlésére már is kész eszköz, a nélkül, hogy haladása által a nép előtt érthetlenné vált volna:

Ha mindezt meggondoljuk, azon öntudattal tekinthetünk körül, hogy az utolsó harmincz év reánk egy oly haladás korszaka volt, minőt más nemzetek irodalmi történetében alig találunk; s hogy ezen haladást nem különösen kedvező körülményeknek, hanem csak egyes hazafiak buzgóságának s a nemzet kitartásának köszönhetjük.

Nem azért említem e haladást, hogy azon czélt elfelejtsem, mely felé törekednünk kell.

Való állapotjaink öntudata, s a nemes bátorság, melylyel e hon legnemesebb fiaí hátramaradásunkat kimondották: ennek köszönhetjük haladásunkat, s e haladást senmi sem szakaszthatná inkább félbe, mint ha való állásunk iránt tisztában nem volnánk magunkkal.

De épen mert nem árnítjuk magunkat, mert a nagy feladat, mely még megoldva nincs, tisztán áll előttünk, jó, ha néha a pályának azon részére tekintünk vissza, mely megettünk fekszik, hogy azon eredmények által, melyekhez sokkal súlyosabb körülmények között jutottunk, új törekvésre bátorodjunk, hogy hitünk s reményünkben megerősödvé, azon önbizalmat ne veszítsük el, mely nélkül nagyot véghez vinni nem lehet.

S vajon Vörösmarty érdemeit méltányolhatjuk-e kellőképen, ha irodalmunk állását, midőn ő e pályára lépett, a mostanival nem hasonlítjuk össze?

Nem ő egymaga az, ki iránt hálával tartozunk.

Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, a Kisfaludyak, s kívülök még hány, ki rég sirjában fekszik; Szemere Pál, kit fájdalommal nélkülözök körünkben s mellette többen, kiket csak azért nem nevezek meg, hogy szerénységöket ne sértsem, de kiket, míg e határok között édes anyanyelvünk zeng, az utókor felejteti nem fog — nagy érdemeket szereztek magoknak.

Valamint a nemzeti nyelv, úgy egy valóban nemzeti irodalom soha egyeseknek műve nem lehet; amaz az egész nép eszmekincséből, s gondolkozása módjából alakúl, ez egész ivadékok életnézeteit s érzelmeit foglalja magában; de ha azokat akarjuk dicsőíteni, kiknek irodalmunk sebes haladására s az irányra, melyet az kifejlődésében követett, legnagyobb mértékben be-

folyásuk volt, Kazinczy Ferencz után Vörösmarty az, kit a koszorú illet.

Sőt, ha amannak érdeme nagyobb, mert nyelvünk átalakítását neki köszönjük: a befolyás, melyet Vörösmarty az irodalomra s nemzetre gyakorolt, talán még hatalmasabb.

Hatalmasabb azért, mert e nemzetnek előtte nagyobb költője nem volt.

Elsoroljam-e egyes munkáit? Szóljak-e Zalánról, e műről, mely az eposzról felállított elméletnek talán nem egészen felel meg, melynek egyes hiányait nem tagadom, de mely mégis századunk egyetlen hőskölteménye; mert valamint alkotását nem a régiek utánzásának, hanem a költő lelkesedésének köszöni, úgy nem a művészetben gyönyörködő kevesek bámulatát vívta ki magának, de egy nemzetet lelkesített.

Szóljak-e Egerről páratlan varázsával, szóljak-e Cserhalomról, melynél nagyszerűbb eposzi mű kevesebb sorban talán még nem iratott, és a költészet ezen neméhez tartozó egyéb műveiről, melyeknek egyes szépségei bámulatra ragadnak, s melyeket csak azért említünk ritkábban, mert a mit a költő élete legszebb perceiben alkotott, azt később már ő maga sem múlhatta felül.

Vagy lyrai dolgozatait említsem-e egyenként?

Az egyszerű daltól, melyben a költő legbensőbb érzéseit oly természetesen mondja ki, hogy a művészetet csak azon harmonicus érzésből vesszük észre, melyet az oly egyszerű szavak magok után hagynak, a balladáig, mely csaknem az eposzt közelíti meg; az elegiától a bordalig, az igénytelen népdaltól a reflectáló költeményig, van-e a lyrai költészetnek egy neme, melyre Vörösmarty munkáiból példányokat nem hozhatnánk fel?

Van-e költő, ki, midőn saját érzelmeit mondja ki, mélyebb és bensőbb, s ki, ha nemzetéhez fordul, férfiasabb és nemesebb hangokat talál?

Van-e, ki azon akadályokat, melyeket a verselés főkép ifju irodalomiban a költőnek elébe gördít, tökéletesebben legyőzte, vagy annyi formában oly remek műveket alkotott?

E teremben nincs talán senki, kinek, midőn Vörösmarty lyrai munkáiról szólok, egy vagy más ne jutna eszébe, melyet valamennyinél nagyobbra becsül s mely saját kifejlődésére, sőt talán egész életére elhatározó befolyást gyakorlott. S mily hatást gyakoroltak epigrammjai, melyek közül többek a görög anthologia díszére válnának?

S ha őt mint drámairót a lyrai költővel egy sorba nem állíthatjuk, senki sem fogja tagadni, hogy Vörösmarty e nemben is, ha nem tökéletes egészt, legalább kitűnő részleteket alkotott, s azon hatás által, melyet drámai nyelvünkre gyakorolt, egy jövő magasabb kifejlődésnek útját készíté elő.

Ennyi s ily művek Vörösmartyt bármily nemzet első költői közé emelnék, de működését saját irodalmunkra még becsesebbé teszi az, hogy ő volt az első, ki tisztán irodalmi munkásság által e nemzet érzelmeire s gondolkozására befolyást gyakorolt.

Vörösmarty nem csak a művelt osztályok költője, ő az öszves nemzeté. A gyengéd nő s a férfi, az ifju, ki reménydúsan az életbe lép, s az agg, kit számos csalódások elkeserítettek, műveiben egyaránt megtalálják saját érzelmeiknek legszebb kifejezését, s vannak költeményei, melyeket a történethez számíthatunk, oly nagyszerű azon hatás, melylyel a nemzet kifejlődésére voltak.

Vörösmarty az első magyar költő, kit a szó legszebb értelmében népszerűnek mondhatunk; s egyszersmind egyike azon keveseknek, kiknél a népszerűség mint saját munkásságokra, úgy az öszves irodalomra csak jótékony hatást gyakorolt, s a népnek, mely azt adá, s az írónak, ki azt élvező, egyaránt dicsőségére válik.

Mert ha valaha volt író, ki magas feladását, ki a roppant felelet terhét, melyet az, ki szavait egy egész nemzethez intézi, magára vállal, tisztán fogta fel; ha volt, ki belátta, hogy a költészet, mely nem anyagi érzékeinkhez, hanem a lélekhez fordul, feladását csak az által tölti be, hogy nem csak az anyagi, de az erkölcsi szépnek képeit tünteti fel; ha volt író, kinek műveinél eszünkbe jut, hogy a költészet nem egyéb, mint a szépnek érzete egy nemes kebelben: akkor Vörösmarty az.

Tekintsünk végig irodalmi pályáján, s nem fogunk találni semmit, miről még a kajánság és rosztatkarat is mondhatná: ezt ő csak azért írta, hogy népszerűvé váljék.

Fájdalmas érzés tölti el szívünket, midőn a nemzet legnagyobb költőjét éveken át egy folyóirat mechanikai gondjaival látjuk terhelve; elszomorodunk, midőn legeredetiebb írónk fordításokkal foglalkozik szükségből; s midőn eszünkbe jut, hogy ő, kinek művei által anyai nyelvünk legmagasabb szépségeinek öntudatához jutottunk, élete legszebb korszakának egy részét arra volt kénytelen vesztegetni, hogy szótárakat és kezdők számára rövid nyelvtanokat készítsen.

Nehéz éveket hozhatunk fel, melyekben a lángész, hogy férfias függetlenségét fentartsa, az irodalmi napszámos munkára kényszerítettett; de oly pilla-

natot, midőn Istennek legszebb adományát, a költői tehetséget s a lángésznek hatalmát arra használta volna, hogy népszerűséget vadászva vagy a hatalmasok kegyeit keresve saját anyagi jólétéről gondoskodjék, Vörösmarty életében nem találunk.

Előtte az anyagi jólét ösvénye nyitva állt. Ha nem a tökéletest, de a jövedelmezőt keresi, ha nem magas feladását hanem kényelmét tartja szeme előtt: ő, kit e nemzet annyi évig első írójának tartott, az élet nélkülözéseit nem ismerte volna. Szava oly tekintélylyel birt, hogy részéről talán csak egy kis engedékenységgel kívántatott volna, hogy egyes pártok által felkarolva oly állást vívjon ki magának, melyért mások minden áldozatra készek; de a művészet, melynek élt, szentebb volt előtte, semhogy azt a tömeg mulékony izlésének s mulatási viszketegének feláldozná: tudta: a költészet feladása nem az, hogy egyes pártoknak szövétnekül szolgáljon, hanem az, hogy mint a zajgó tenger fölött a világtorony, tiszta fényével azoknak, kik különböző uton egy czél felé törekcszenek, irányul szolgáljon.

A sors azon adományai, melyeket csak lehajolva szedhetett volna fel, reá nézve nem léteztek. Ő szegény maradt, nem cserélve fel tiszta nevét aranyhalmokért, s tudva, hogy a babért csak az hordja biztosan halántékai körül, ki emelt fővel megy végig életén. Nem mert a sokaság színvonalára leereszkedett, hanem mert azt magához felemelni birta; nem azért, mert a hatalmasok hiuságának vagy a tömeg előítéleteinek hízelt, mert a divatnak hódolt, s meggyőződését a pillanat érdekeinek feláldozta; hanem mert azon eszmékért lelkesült, azon érzelmekhez szólt, melyek az összes nemzet eszméi s érzelméi valának: ezért említettett neve egyenlő lelkesedéssel

a felsőbb osztályok termeiben, s a nép szalmafedelei alatt.

Nem csak a művészet kastaliai forrása, hanem azon honszeretet, mely nemzetünk történetén egy hatalmas folyóként mindent termékenyítve átvonúl, melyhez e hazában minden összefoly, melyből egyesek s egész ivadékok egy ezredéven át lelkesedéseket meríték: ez tevé Vörösmartyt költővé, népszerűségének titka ebben fekszik.

A művészi forma, midőn oly eszméket s érzelmeket fejezett ki, melyek milliók szívében éltek, tárgya által népiessé vált, s ennek tulajdoníthatjuk, hogy azon nagy változásoknak daczára, melyeken nyelvünk az utolsó időben keresztülment, az irodalom és a nép nyelve között különbség létezik ugyan, de nem oly válaszfal, mely mind az irodalom mind a nemzet kifejlődésére károsan hatna.

Ennek tulajdoníthatjuk, hogy Vörösmarty népszerűsége ennyi változások között épségben maradt, csak annyiban módosúlva, hogy mi előbb népszerűség vala, később dicsőséggé vált.

Ha van író, ki mind korának mind nemzetének legnemesebb irányait képviselve egy nemzet költőjének nevét megérdemlé: Vörösmarty az, s ezen öntudat volt életének legszebb jutalma, s a támasz, mely a férfiút még akkor is fentartá, midőn minden egyéb, mire jövőjét építette, romokba dőlt.

Az 1848-ik év nagy eseményei kiragadták őt is szokott munkásságából, s midőn a roppant vész, mely által a költő a közélet örömtelen mezejére sodortott, elvonúlt, s ő is előbbi körébe visszatért, feldúlva találta azt.

Azon időszak, mely nagy forradalmakra közvetlenül következik, nem kedvező az irodalomra, s

a testi s lelki szenvedések, melyeken keresztűlment egy rövid év alatt megtörték erejét.

Érzé, hogy a dicső pálya végéhez ért, s a magányba vonúlt vissza, azon vidéket választva csendes lakhelyéül, hol legalább gyermekéveinek boldog emlékeit találta fel ismét.

A hazát, melyben a nagy költő végső éveit tölté, attól, melyben egykor bölcsője állt, csak kis távolság választja el. Mennyi idő folyt el, mióta mint gyermek e mezőkön örömszajongva átfutott; mennyi történt, mióta e határt apja halála után vérző szívvel, de a nemes feltételek, a nagyszerű remények gazdag kincsével elhagyá?

A tó, melynek nádas partjain az ifju egykor ábrándozott, most is az égnek képét viseli csendes tükörén; a halmok, melyek azt körözték, ott állanak a régi helyen, s felettök erdős hegyek emelik zöld ormaikat, mint évek előtt. — S azóta mennyi változott, mennyi veszett el!

S mégis, ha a múlttra visszatekint, nem mondhatja-e magának, hogy reményeinek egy része mégis teljesült, s hogy ha sokban, legalább magában nem csalódott!

Szegényen, mint az életbe lépett, úgy tért vissza gyermekségének lakhelyére; de tar homlokát most babér fűzé körül.

Nem érte el azt, mit egyik legszebb költeményében élete feladásának mond:

„ a nemzetet
a szellem-harczok tiszta sugaránál
olyan magasra tenni, mint lehet!“

de ha múltjának emlékei között a hallhatatlan sorok jutottak eszébe, melyekkel Zalánját kezdé, nem mondhatta-e magának, hogy a tehetetlen kor, melyben

azon kételylyel fogott lantjához, vajon ha hazájáról énekel, hallgatnak-e szavára? távol fekszik megette, s hogy azon szellemi haladásnak, melyet a nemzet korunkban tett, ő nem csak tanúja, de egyik fő esz-
közlője volt?

S ez az, mi őt életének e legnehezebb korszakában fentartá, mi a nehéz küzdelmeken átment fér-
fiút elcsüggedni nem engedte.

Megfosztva mindentől, miben mások fáradaimaik jutalmát keresik, magányban és szegénységben, midőn a jelen naponként sötétebbé vált, egy szebb múlt-
nak emlékeiben keresé vigasztalását, s ha szíve néha pillanatokra elkeseredett, előtte megnyugtatta állt a jövő, mely, ha későn is, minden becsületes törekvés-
nek meghozza jutalmát.

Érzé, hogy a czélt, mely után sovárgott s mely-
ért küzdött, nem érte el; de hogy e czél végre el fog éretni, hogy e nemzet annyi küzdelmek után végre nyugalma fel fogja találni, míveltségben és szellemi nagyságban azon állásra emelkedve, melyet a harci dicsőség mezején már ezelőtt századokkal elfoglalt: — e reményt, mely nagyobb vala, mint hogy egy rövid emberélet alatt teljesülhessen, de melyet épen azért egy rövid emberélet alatt egészen nem is lehet elveszteni — e reményt ő magával vitte sírjába.

S midőn sírjánál állva láttuk az ezreket, kik a „Szózat“-nak dalmokát nyughelyére kísérek; midőn a részvétet tapasztaltuk, mely a hazában azon férfiú családja iránt nyilatkozott, ki dicsőségét tisztán szel-
lemi munkásság által szerezte meg: akkor meggyő-
ződünk mi is, hogy a dicső férfiú nem csalódott reményében.

A haza, melyben a költő, csak ha nemes érzelmekhez fordul, számíthat viszhangra; a nemzet, mely a szellemi hatalmat felfogni s méltányolni képes, de előtte csak akkor hajol meg, mikor az férfias erényekkel párosúl, és csak annak fejére teszi le a költői babért, kit a polgári koszorú is megilletne: ily nemzet méltó arra, hogy érte a legjobbak fáradjanak, s bízva jövőjében élőket neki szenteljék.

Mert a világtörténet lapjain, melyekre az emberi nem küzdelmei feljegyezve állanak, azon vigasztaló tanulságot találjuk: hogy a föld népei, mint az érczek, azon arányban állnak ellent az idő emésztő hatalmának, a melyben több nemesebb elemet foglalnak magokban.

KAZINCZY FERENCZ.

Elmondattott

a m. t. akadémia által rendezett Kazinczy-ünnepélyen

oct. 27-én 1859.

Minden nemzet, mely e névre érdemes, tiszteletben tartja azon férfait, kik tevékenységöknek magasabb czélokot tűzve ki, akár a közélet, akár a tudomány vagy művészet körében kitünő érdemeket szereztek magoknak, s ünnepnek tekinti a napot, melyet valamely dicső fia emlékének szentelhet. És méltán; nem csak azért, mert kitünő férfiaknak való jutalma csak az lehet, ha nevök- s tetteiknek emléke tiszteletben tartatik, de azért is, mert a megérdemlett borostyán, melyet a nemzet dicső gyermekeinek szobrára tesz, egyszersmind reményág, mely arra emlékeztet, hogy valaminint a hatalmas cser után annak legalább sarjadékai maradnak, úgy oly haza, mely valóban nagy férfiakat nevelt, később is fel fogja találni polgárai között azokat, kik a jövő vészeivel szembe szálljanak.

Ily ünnepet üllünk mi ma, midőn Kazinczy Ferencz születése századik évnapján összegyűlve, azon férfiúnak emlékét tiszteljük meg, kinek nyelvünk s irodalmunk újabb kifejlődését köszöni, ki ezt csaknem félszázadig irányadólag vezeté, s kinek dicsőségét nem e szobor, nem e gyülekezet, nem a beszéd vagy költemény, mely magasztalására mondatik, de minden szó hirdeti, mely e hazában magyar ajkáról hangzik; mert minden érzés vagy gondolat,

melyet kifejezünk, csak azon hatásnak újabb bizony-sága, melyet ő édes anyai nyelvünkre gyakorolt, s ez az ok, melyért a magyar akadémia, midőn Kazinczy születésének századik évnapját megünnepelni elhatározá, nem csak az irodalom barátait, de mind-azokat szólítá fel, kiknek nemzetiségünk szívökön fekszik; mert nem egyedül irodalmi barátait vagy tanítványait, hanem a nemzetet illeti a kötelesség, hogy ünnepélyes módon tiszteletet nyilvánítson azon férfiú iránt, kiben újabb kifejlődésének egyik főtényezőjét ismeri el.

Ne is várják tehát tőlem, tisztelt hallgatóim, hogy a dicsőültnek irodalmi érdemeiről szóljak: felet-tők az idő rég kimondotta ítéletét, fentartva műveit, melyek közül sokan irodalmunk egyes ágainak mind maig legszebb virágai; ne kívánják, hogy munkás életének képét adjam elő.

Ez a történeté, mely most, midőn nagy része azoknak, kik vele működtek, sírjaikban fekszenek, tartózkodás nélkül elmondhatja annak tanulságos, de szomorú részleteit.

Miként a földnek, úgy az emberi létnek legma-gasabb pontjai csak nehéz ösvényeken érethetnek el, s a kegyes gondviselés, mely Kazinczyt e pontok egyikére vezette, nem menté fel őt e közös vég-zetünktől.

Hosszú élete hosszú küzdés vala, melynek nagy-szerű eredményei nagy fáradságok, gyötrő nélkülö-zések és lelki fájdalmak árán vásároltattak.

De vajon előszámláljam-e azokat? hogy most, midőn harmincz évvel halála után azért gyűltünk össze, hogy érdemeinek méltó jutalmául egy egész nemzet halálját mondjuk ki, azon egyes csalódásokra emlékezzünk, azon apró küzdelmekre s névtelen aka-

dályokra, melyek őt, mint a vándort az erdő kúsó növényei nemes törekvései között, a legnagyobb akadályoknál inkább kifárasztották. Vagy vádakát emeljek-e? minőkre az ő, mint minden kitűnő ember élete alkalmat ad, hogy elkeseredést gerjeszszek azok ellen, kik irányában igazságtalanok voltak, és sajnálkozást ő iránta! Ki, mint Kazinczy, egy magas czélnek szentelve tehetségeit, azon meggyőződéssel szállt sírjába, hogy feladásának eleget tett, s kinek születését egy század után hálaadó nemzete ünnepli meg: az bármily nehézségekkel küzdött életében, sajnálkozásnak tárgya nem lehet; s miként a zöld babér hőmloka mély redőit, úgy az örök dicsőség, mely nevét körülsugározza, elfedi előttünk a méltó fájdalmakat, melyeknek árán az vásároltatott.

Nem csak Kazinczy érdemeinek, de egy nagy nemzeti ügy eddig kivitt diadalának megünneplésére gyűltünk össze, s vajon a triumphator ékes palástja alatt mért keresnők a sebhelyeket, melyeket magán visel? minek hozzuk fel a hosszú küzdés egyes részleteit, midőn a győzelem oly gazdag eredményei előttünk fekszenek, s ezen eredményeknél egyéb nem kell, hogy a férfiú érdeme, kinek azokat köszönjük, egész nagyságában kitűnjék?

Élete e nagy ügynek vala szentelve, melynek előmozdításáért hosszú életén át fáradozott s melyben a sors és emberek csapásai után egyedüli örömét s vigasztalását találá.

Története félszázadnál tovább egy nemzetiségünk történetével; s ily férfiúnak méltó magasztalása csak az lehet, ha áthatva nagyszerűségétől az ügynek, kimutatjuk a részt, mely annak előmozdításában őt illeti, és kimutatjuk az eredményeket, melyeket neki köszönünk, hogy, midőn életére visszatekintünk, a

hála mellett, melylyel iránta tartozunk, keblünket ugyanazon érzés lelkesítse, mely őt vezeté, s visszatérve házi köreinkbe ne csak dicsőségének emlékezetét, de azon erőt vigyűk magunkkal, mely őt dicsővé tette.

Csak ez lehet tárgya beszédemnek. S ha mélyen éreztem elégtelenségemet, midőn az akadémia megbizott, hogy ez alkalommal szónoka legyek, egy volt a mi bátorított, s ez azon meggyőződés, hogy oly férfúró! kell szólanom, kinek, mint az aranynak, a művész szebbít! kezére szüksége nincs, hogy belbecse megismertessék, s oly tárgyról, melynél a gyenge szózat is e hazában nem marad viszhang nélkül.

* *

Az emberiség újabb történetében nincsen kor-szak, mely akár az emberek gondolkozásmódjában történt átalakulást tekintsük, akár ezen átalakulásnak minden viszonyokra kiterjedő következéseit, a jelenre nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint a XVIII-dik század.

Ha benne egyesek egy szebb jövőnek hajnalát üdvözlük, mely után világosság lett a föld felett, s az emberiség előbb nem is sejdített nagyságra emelkedett; mások csak a romokat látva, melyek nélkül nagyobb kifejlődés nem történhetik, átkot mondanak a szerencsétlen század felett, mely a mi a múltban szép és nagyszerű vala, lerontva, felvilágosodását csak azért adá, hogy a pusztítást, melyet maga után hagyott, tisztábban lássuk.

És csakugyan, ha a XVIII-dik század eredményeit felületesen tekintjük, úgy látszik, mintha még azok

is, melyeknek jótékonyága kétségbevonhatatlan, csak negatív természetűek lennének.

Sok előítéletet szüntetett meg, sok igazságtalanságnak vetett véget, sok bilincseket tört le, de a nélkül, hogy az előítéletek helyébe a jognak uralmát állítani, s azokat, a kiknek bilincseit leveré, valóban szabadokká tenni tudta volna; s ha az árt tekintjük, melyen e jótétemények vásároltattak, ha eszünkbe jut, a terhes lánczokkal együtt mennyi szent kötelék szakítottott ketté: valóban nincs ok bámulnunk, ha sokan e században csak azon fényes, de az emberiségre gyászos korszaknak ismételését látják, melyben az ó világ vallása szinte gúny tárgyává vált, régi intézvényei szinte felforgattattak, s a régi erkölcsök helyébe csak anyagi élvezetek után sovárgó kosmopolitismus lépett: hogy miután a kiváltságok romjain a szabadságnak s egyenlőségnek diadala egy pillanatra kikiáltatott, a felvilágosodására büszke ivadék, a nagy Cæsar bámulatos tettei és a művészetet s felvilágosodást pártoló békés utódának még bámulatosabb ügyessége által egy ezredévi szolgaságra, s mihez a szolgaság mindig vezet, egy ezredévi barbárságra, készítették elő.

De ha a XVIII-dik század felületesen tekintve, a kétely s tagadás századának látszik is, mely közvetlenül csak általános bizonytalansághoz s az anyagi erőszaknak a jog feletti uralmához vezetett: ha mélyebben tekintünk, azon meggyőződéshez jutunk, hogy e korszak positiv eredményekkel is birt, s a romok felett, melyeket okozott, egy új, nagyszerű kifejlődésnek alapját rakta le; hasonló a fergeteghez, mely mialatt az erdőn rombolva áttör, észrevétlenül egy új virulásnak magvait hinti el, s a pusztítás

helyett, melyet látszólag okozott, termékenységet hágy maga után.

Mert a XVIII-dik század az, melyben a nemzetiségi ösztön eszmévé alakult, s habár a nagy zaj között, melylyel akkor az uralkodó elvek megtámadtattak, azon szerény férfiak nemes buzgósága figyelemre nem méltattatott is, kik a Belttől az Ádriáig saját nemzeti irodalmuk fölélesztésén fáradtak; s habár még századunk kezdetén senki azon befolyást nem gyanította, melyet ez akkor tisztán irodalmi-nak látszott törekvés már is gyakorolt: jelenleg nincs senki többé, ki tapasztalva azon sebességet, melylyel ezen eszme terjed s a félelmet s reményeket, melyeket gerjeszt, nem látná át, hogy a nemzetiségi eszme azok közé tartozik, melyek az összes emberiség által hosszabb ideig követendő irány felett elhatározó befolyással bírnak.

Vannak, kik a nemzetiségi elv fontosságát többé nem tagadhatva, azt a szabadság és művelődés egy új veszélyének, haladásunk egy új akadályának tekintik.

Fényes jóslatok hirdettetnek: ha majd az irígység, gyűlölködés, uralkodási vágy, mely a népeket most távol tartja egymástól, megszűnván, a válaszfalak e föld népei között ledőltek, s az egyes nem egy szűk országnak, de az egész emberiségnek él; ha majd a nyelvek különfélesége a tudományok körében a közös munkálódást nem akadályozza többé, s minden eszme azonnal az egész emberiségnek sajátjává válik; ha majd azon korlátok legyőzésére, melyeket a távolság s az anyagi természet haladásunk elébe gördít, a világ minden népeinek törekvései összpontosúlnak: mi állhatna ellen az emberiség egyesült hatalmának?

Szépek s dicsők ezen eszmék, s miután úgy látszik az emberi természetben fekszik, hogy a tökélynek képét távol múltban vagy jövőben keresse, s arany őskor vagy zavartalan boldogságu jövőről álmodozzék, nem csoda, ha annyi küzdelemek között elfáradt századunk is ezt teszi; de a történet ellenmond ezen reményeknek, bebizonyítván, miként épen azon korszakok, melyek ezen eszményképhez legközelebb álltak, az emberiségre nézve egyszersmind a legnagyobb szenvedések s általános süllyedés időszakai valának.

Az ó világ az összes emberiségnek eszméjét nem ismerte; de voltak időszakok az ó világban is, melyek alatt a népeket egymástól elválasztó korlátok leomlottak, s a nemzetiség háttérbe szorított.

Igy volt az, midőn Nagy Sándor esodálatos győzelmei után megőrülve, magát istennek tartá s Ázsia népeit a görögökkel egy egészszé akarta összeolvasztani; így akkor, mikor Róma uralma csaknem az egész ismert világ népeire kiterjedt, s mily eredménynyel?

Nagy Sándorban, kit a régiség s újabbkori hízelgői Ázsia hellenizálójának neveztek, az elfogulatlan történet csak a kényurat látja, ki Ázsiának Hellas nyelvét, de ki Hellasnak Ázsia erköléseit adá, s az akkor létezett legnagyobb míveltségnek megrontója, az utána jött zsarnokok előde s mintája volt. S kell-e szólnom Rómáról, a nagyról, a dicsőről, mely, midőn minden népeket rabigába fűzött, a szolgálógot oly általánossá tette, hogy az végre reá is elterjedett, s mely a Scipiók s Gracchusok nyelvét csak azért kényszerítette rá alattvalóira, hogy az az egész földön a legaljasabb és szolgálóbb érzések kifejezésének egyedüli közlönye legyen.

Nem szükséges, hogy képzelő tehetségünkhöz folyamodjunk: előttünk tapasztalások fekszenek; századokat hozhatunk fel, melyek alatt számtalan nemzet megfosztva egyéniségétől, egy nagy egészbe olvadt, s az egy görög nyelv csaknem az összes tudományos közlekedés egyedüli eszközévé vált; de ha az eredményeket keressük, nem fogunk találni mást, mint politikai tekintetben szolgaságot, az erkölcsökben s jóllétben süllyedést, a tudományokban az alexandriai iskolát, mely az akkori ismeretek összes kincseit felhalmozva, nehéz terhével nem haladhatott tovább, s azon epocháknak egyikét jelöli, melyek alatt az emberi ész, hódításainak közepette, fáradtan megáll, s csak múlt vívmányainak felszámításában gyönyörködik.

S ha a nemzetiségi érzés megszűnése az ó-korban csak azon eredményekhez vezetett — ha az újabb időknek azon századait, melyekben a közös diák nyelv az összes tudományos élet egyedüli közlönyéül használtatott, a jelennek tudományos haladásaival hasonlítjuk össze — s a legrégibb időktől mostanig a világtörténet minden szakában azon tapasztalást találjuk igazolva, hogy az összes emberiség haladása mindig arányban állt azon öntudattal, melylyel az egyes népek saját nemzetiségökhöz ragaszkodtak; s hogy valamint a családi élet megbomlása az egyes nemzetenél, úgy a nemzetiségi érzet enyészete az emberiségnél csak a süllyedésnek volt előjele mindig: akkor csakugyan azon nemzetiségi mozgalomban, mely a múlt század lefolyása alatt annyi egymástól távol fekvő országokban egyszerre támadott, csak az isteni gondviselés kegyes működését fogjuk látni, mely az elbizottságában eltévedt emberiséget azon egy ösvényre vezette vissza, melyen a haladás

lehetséges; s akkor el fogjuk ismerni, hogy ha a jövő hálával tartozik azon férfiak iránt, kik a XVIII. század nagy szellemi mozgalmainak élén álltak, e hála nem a gúnyolót illeti, ki kortársait életük vigasztalásaitól mosolyogva megfosztá, nem a vakmerő sereget, mely mindent megtámadva, csak romokat hagyott maga után, hanem azokat, kik e romok felett taps és elismerés nélkül csendesen felállíták egy szebb jövő lobogóját, a kételyek közepett egy új elvet mondva ki, mely ismét erős hit, mely nagyszerű remények, mely lángoló szeretetnek tárgya lehet.

Talán fölöslegesnek látszik, hogy midőn tőlem Kazinczy Ferencznek a nemzetiség s a hazai irodalom körében szerzett érdemeinek méltánylását várják, azon mozgalmakról szólok, melyek a XVIII-dik században Európa más nemzeteinél történtek. De valamint minden nagyobb tünemény egyes népek életében csak azon összefüggésben találja helyes magyarázatát, melyben az más népek, sőt az egész emberiség általános törekvéseivel áll: úgy azon nemzeti irányt, mely csaknem egy század óta minden törekvéseinket jellemzi, csak akkor méltányolhatjuk egész fontossága szerint, ha benne nem egy különálló jelenséget, de azon általános világtörténeti mozzanatok egyikét látjuk, melyek valamint nem egyes ország sajáttságos helyzete, hanem általános okok által idéztettek elé, úgy az egyes népek körében csak akkor színhetnek meg, ha azon irány, melyet az egyes nép csak követ, általánosan megváltozik.

A magyarnak egyik legszebb tulajdona, melyet tőle még azok sem tagadnak meg, kik iránta kevés rokonszenvet mutatnak, hogy szilárdan ragaszkodik nemzetiségéhez. Úgy látszik, az isteni gondviselés.

midőn e nemzetet nehéz küzdelmekre teremtette, a hazaszeretet s nemzeti öntudat nagyobb mértékével ajándékozta meg azt, s a százados küzdelem, melyben a keresztyénség elleneivel álltunk, még inkább megerősíté e természetes hajlamunkat.

Hisz a magyarnál a nemzetiségnek eszméje századokon át egy volt a vallással, egy a szabadsággal, válhatlanul összekötve mindennel, mi a múltban dicső, mi a jövőben kívánatos vala; s természetes, ha azon nép, mely nemzeti léte fentartásáért küzdött és áldozott, ahhoz szenvedélyesebb szeretettel ragaszkodott másoknál, kik e kincsnek biztos birtokában annak nagyságát megismerni nem tanulták.

De a szellem, mely a XVII-dik század végén, s a XVIII-diknak első felében Európa szerte uralkodott, nem maradt hatás nélkül hazánkra sem, s ha Mária Terézia hosszú uralkodása végső éveit kezdetével összehasonlítjuk, arról győződünk meg, hogy e nemzet, mely a belső békének áldásait soha előbb, ily hosszú ideig nem élvezé, nemzetiségére nézve soha több kárt nem szenvedett, mint éppen ezen időszak alatt. Az alatt, hogy a közigazgatás formáiban változás nem történt, főkép a nemzet felsőbb osztályai s városi népessége kivetkezett szokásaiból, elfeledé az elődök hagyományait, s részben nyelvét is, míg fokenként oda jutottunk, hol a század kezdetén a német nemzet állt, melynek udvarai s nemesége saját nemzetiségöket egy igen kétes becsü idegen mívelődéssel cserélvén fel, a nemzeti nyelvre s szokásokra megvetéssel tekintettek, és az idegen befolyás, melyet erkölceikre engedtek, a nélkül, hogy a kormányformák változnának, elterjedt az ország politikai viszonyaira is, s a nemzeti öntudattal csaknem minden elveszett, mi ezen öntudatra jogosítana.

Hazánk, mi a nemzetiségnek állását illeti, e század második felében nem különbözött semmiben más országokétól, s a honi nyelv s erkölcsök iránt szinte azon közönyösséget találjuk itt, mely ez egész korszakot jellemzé.

Ugyanezt mondhatjuk azon ellenhatásról is, mely e ferde irány ellen végre támadt. S mit hazánkban látunk, csak azon általános mozgalomnak egyik nyilatkozványa, mely a XVIII-dik század alatt Európa mindazon országaiban észrevehető, hol a nemzeti érzés a francia divat által egy időre háttérbe szorítottatott; hasonló a többiekhez mind az eszközökre, mind eredményeire nézve.

Tisztán irodalmi mozgalom, ha annak kezdetét, a nemzet egész életének megújulása, ha annak következeit tekintjük; mert ki nem ismerné el, hogy, valamint nagy része annak, mi az utolsó hetven év alatt az irodalom s a közélet mezején Európában nevezetes történt, a nemzeti érzés felébredésével összefüggésben áll, úgy közelebb múltunkban nincsen semmi, mi nem ezen forrásból venné eredetét, s nem azon férfiaknak volna köszönhető, kik e nemzetet hosszú tespedés után öntudatra s kötelességeinek érzetére ébreszték, s bizva jövőjében csendes tevékenységek által annak útait előkészíték.

Ezen férfiaknak egyike Kazinczy Ferencz.

Akár az évek hosszú sorát vegyük, melyeken át egész tevékenységét az irodalomnak szentelé, akár műveinek belbecsét s előadásának varázsszépességét, mely még most is elbájol: összes irodalmunkban kevesen vannak, kiket melléje állíthatnánk.

Kitűrésben s férfias szilárdságban, melylyel tizenhat éves korától, midőn első iratát nyomtatásban kiadá, csaknem halála napjáig, a börtön falai között

s nehéz gondoknak terhe alatt, pályáját folytatá, ő egyedül áll, páratlanul azon befolyásra nézve is, melyet művei s személyisége korának egész irodalmára gyakoroltak. És kortársai között nincsen senki, ki, ha csak tisztán az író érdemeit tekintjük is, vele a versenyt kiállhatná.

S mégis nem ezen nevezetes korszak legkitünőbb írója az, kit benne tisztelünk.

Övé egy nagyobb érdem, egy szebb dicsőség!

Ki nem tudja mit értek? Ki nem ismeri azon befolyást, melyet Kazinczy nyelvünkre gyakorolt? Ki nem tudja, hogy ha e férfiút mindazok fölé helyezzük, kik vele versenyeztek, s őt követve, az irodalom egyes ágaiban talán felülmúlták: ezt azért tesszük, mert ő nem egyes műveket, hanem egy egész irodalmat, egy új életre ébredett nemzetet hagyott maga után, hosszú munkássága által megszerezvén azt, mi az irodalom, mi a nemzet kifejlődésének első feltétele: nyelvet, mely a művészet s tudomány körében előre törekvő nemzetnek alkalmas eszközüül szolgálhasson.

Hogy azonban Kazinczynak e részben szerzett érdemeit kellőleg méltányolhassuk, szükséges, hogy azon túlzásoktól őrizkedjünk, melyekkel ebbeli tevékenysége mind ellenei, mind némely barátai által jellemeztetett.

Voltak, főkép akkor, mikor a nyelvújítás pere első szenvedélyességével folyt, kik azon nézetből indulva ki, mintha nyelvünk Kazinczy fellépéseig ázsiai eredetiségében maradt volna meg, róla úgy szóltak, mintha előtte e nyelvben senki sem újított volna.

E tévedés vagy rágalom — mert azokhoz képest, kik azt hirdették, mind az egyik, mind a másik

szóval élhetünk — hasonló ahhoz, melylyel mások azok ellen léptek fel, kik később egyes politikai intézvényeink módosítását indítványozták.

Valamint kevés népet találunk, mely minden egészen idegent oly határozottan visszautasítana, mint a magyar: úgy, legalább a kelet népei között, nincs egy sem, mely az idegent, ha annak felvétele szükségessé vált, létével oly tökéletesen egybeolvasztani tudná. — Az alkotmány, mely alatt e nemzet nyolcz századnál tovább annyi viszontagságoknak ellenállt, világos tanúsága ezen tulajdonának. Magyar az minden részeiben, lényegesen eltérő azoktól, melyeket más szomszéd népeknél találunk, s mégis intézvényeink nagy részénél idegen institutiókra ismerünk, melyeket elődeink átalvtettek, de csak miután azokat nemzeti szellemükhöz képest átídomították.

Mit alkotmányos intézményeinkről tudományosan bizonyíthatunk, mit erkölceinkre nézve kétségbe vonunk nem lehet — mert ki tagadná, hogy azokra a keresztyénség lényeges befolyást gyakorolt, de a nélkül, hogy a magyar s más népek között létezett különbséget megszüntetné, sőt mi fegyvereinkre s ruházatunkra nézve is szembetűnő — az áll nyelvünkről is, s kik e tárggyal előítélet nélkül foglalkoznak, se azt, hogy a nyelv mindig újult, se azt, hogy arra más nyelvek befolyást gyakoroltak, tagadni nem fogja.

A magyar nyelv — mint ez egy élő s fejlődő nép nyelvénél máskép nem is lehet — mindig újult s fejlődött: a különbség Kazinczy s mások között csak abban áll, hogy mit azok, kik a nyelvújításban elődei voltak, a pillanat szükségétől kényszerítve rendszer nélkül tettek, azt ő teljes öntudattal cselekedte; szem előtt tartva a czélt, melyet el akart érni,

és soha meg nem feledkezve azon határokról sem, melyeket túllépni a legmerészebb nyelvújításnak sem szabad.

Ha a XVI-ik s XVII-ik század első felében használt nyelvünket tanulmányozzuk, meggyőződünk, miként az, a mi formáinak szépségét s gazdagságát illeti, csak azon kevés újabb nyelveknél áll hátrább, melyek, mint a francia vagy olasz, már akkor terjedelmesebb irodalommal bírtak; de ép oly bizonyos az is, hogy a XVII-ik század vége felé s a XVIII-iknak kezdetén e részben szintoly visszalépés történt, mint az vala, mely valamivel előbb a német nyelvben Luther biblia-fordítása és a XVII-ik század irodalmi nyelve között észrevehető; és tagadhatatlan, hogy más nemzetek, s jelesen a német, azon félszázad közben, mely Kazinczy fellépését megelőzte, a nyelv tekintetében roppant haladásokat tettek.

Vajon fejlődhetik-e irodalmunk, ha nyelvünkre nézve azon szegény alakokat fogadjuk el kánonképen, melyeket a XVII. század íróinál találunk? Ha, midőn más előbbre haladott nemzetekkel a mívelődés mezején versenyezni akarunk, nem gondoskodunk arról, hogy nyelvünk minden eszmék kifejezésére s tovább-fejlesztésére ép oly alkalmas eszköz legyen, minővé más nemzetek saját nyelveiket fejlesztették.

Kazinczy tisztán felállította magának a kérdést, s határozottan felelt reá, bátran kitűzve az újítás zászlóját, melynek határául csak nyelvünk szellemét ismerte el.

Fentartani nyelvünket eredeti tisztaságában, s egyszersmind a tökélynek azon fokára emelni azt, melyen Európa legmíveltebb nyelvei álltak, meggazdagítani nemcsak szókinsét, de a szókötésnek for-

máit. nevezni hajlékonyságát, hogy eszme ne legyen, melyet vele tisztán kimondani ne lehessen, hogy ne legyen szépség, melyet nélkülözne: ez vala a cél, melyet magának kitűzött, s ha hosszú pályáján végig tekintünk, alig határozhatjuk meg, azon állhatatosságot bámuljuk-e inkább, melylyel tevékenységét folytatá, vagy a mély belátást, melylyel céljának elérésére mindig a legalkalmasabb eszközöket választotta, majd más mívelt nyelvek jeles íróinak fordítására szentelve nagy tehetségeit, mert belátá, hogy nyelvünknek hiányzó hajlékonyságát épen ily műfordítások által szerezhetni meg leggyorsabban; majd tanulmányozva s kiadva régibb íróinkat, mert tudta, hogy nyelvünk szelleme nem egy félig elkorososodott század íróiban, hanem csak a régieknél s a nép nyelvében találhatik fel. S épen ezen öntudatosság, melylyel feladatát a legnemesebb ízléssel felfogta, és sem célját, sem feladatának korlátait nem veszté el szemei elől, merészen szembe szállva minden előítélettel, megküzdve minden nehézséggel, és mégis mérsékelve magát, valahányszor az újítás nyelvünk szellemébe ütközött volna; ez az, mi Kazinczyt mindazok fölébe emeli, kik hazánkban vagy máshol a nyelvújítás nehéz munkáján fáradtak; ez az, mi által ő egy oly feladatnak megoldására képessé vált, mely csak az ész s jellembeli tulajdonoknak ritka egyesülése által sikerülhetett. Mert valóban nem csak észre s tudományra, de erélyre s a jellem érzesszilárdságára vala szüksége azon férfúnak, ki magának egy ily feladatot kitűzni mert, ki azt annyi küzdelmek között folytatni bírta, s azt bevégezni képes volt.

Ha valaha férfias törekvést teljes siker követett, ezt Kazinczy működéséről mondhatjuk. A nyelv-

újítás az irodalom körét, melyben az megkezdett, rég átlépte, és a mi egykor a legmerészebb újításnak tartatott, most már a nép ajkáról hangzik, világos bizonyossággal azon befolyásnak, melyet az irodalom nálunk az egész nemzetre gyakorol, s egyszersmind annak, hogy ezen újítások korszerűek s nyelvünk szellemével megegyezők valának, s jelenleg alig foghatjuk meg, hogy az, mi most oly természetesnek látszik, egykor hosszú viták s küzdelmek tárgya lehetett. De tekintsünk vissza azon korszakra, melyet Kazinczy működésével betöltött. — Volt-e valaha ember, ki midőn fellépett, oly kevés támogatásra talált, ki több nehézségekkel küzdött, s éveken át csaknem egyedül, de megtörhetetlen lélekkel haladt tovább azon következetességgel, melyet csak megfontolás ád, s egyszersmind azon erélylyel, melyet csak a szenvedélyben találunk.

Nem szólok azon nehézségekről, melyekkel új eszmék közönségesen találkoznak, főkép ha oly tárgyak körül állíttatnak fel, melyekhez, mint a politikához vagy nyelvhez, hozzá szólni mindenki hivatva érzi magát; nem azon akadályokról, melyeket megszokás és előítélet minden újításnak elébe gördít; de szabad-e elfelednünk, hogy azon férfiú, ki személyes érdekeit elhanyagolva, egész életét csak a köznek szentelé, hosszú évek során keresztül az irodalom körében szenvedélyes elleneket, a tömegnél csak közönyösséget talált, s fáradozásainak jutalmául, a népszerűség helyett, melyet érdemelt, sokaknál csak kicsinylést és gyűlöletet aratott.

Jól tudom, hogy ki a köz pályára lép, annak ilyenekre készen kell lennie.

A közvélemény felkap s elejt, az egekig emel s lábbal tipor; majd e világ minden fényét árasztva

kedveltjére, majd arról, kit félistennek hirdetett, s ki sebhelyekkel, de a szennynek egy foltja nélkül, ment keresztül élte küzdelmeim, feltéve a legaljasbat is: mintha az imádásért, melyre magát gyarló halandó irányában elragadtatá, az által akarna elégtételt szolgáltatni saját méltóságának, hogy egykori bálványát most sárban hurezolja.

De ha Kazinczy e sorsában sokan osztoztak, vajon kevesebbé érezte-e ő annak keserűségét?

Nincs senki, a nép bizalmára s szeretetére érdemes, ki e bizalom és szeretet által boldogítva ne érezné magát, s midőn rólok a hon érdekében lemond, a legnagyobb áldozatot ne hozná hazájának, melyet a polgár a közjónak hozhat. S vajon Kazinczy nem tette-e ezt? nem a lelkesedés egyes perczeiben, nem egy rövid időszakra, mely alatt magát a közvélemény megtérésével vigasztalhatá, de hosszú éveken át? — Nem méltányolva, félre értve még azoktól is, kikhez legközelebb állt, megtámadtatva a gúny s rágalom fegyvereivel, mint egy félig örült, ki nyelvünket megrontja s a magyar nemzetiséget veszélybe ejti, élete éveken át hosszú küzdelem vala, mely alatt magát se elleñeinek száma által feltételétől visszajesztetni, se e megtagadás igazságtalansága által túlzásra ragadtatni nem engedé.

Nem azért hozom fel ezeket, hogy rég felejtett irodalmi vitáknak emlékezetét megújítsam, vagy vádakát emeljek Kazinczynak egyes kortársai ellen. — Mint az életnagyságot meghaladó szobornak szépségei, úgy annak érdemei, ki a közönséges mértéken túl emelkedik, mindig csak bizonyos távolságból tűnnek fel; s ő maga keserűség nélkül viselte el a méltatlan megtámadásokat is, melyeket nemes lelke csak az ügy iránti túlbuzgóságnak tulajdonita, s

melyek ellen azon meggyőződésben kereste vigasztalását, hogy a jövő, mely a jelennek kedvező ítéleteit megváltoztatja sokszor, annak, ki iránt kora igazságtalan vala, igazságot szolgáltat mindig.

De méltathatjuk-e a dicső férfiúnak érdemeit, ha azon nehézségekről megfeledkezünk, melyekkel pályáján találkozott, s ünnepelhetjük-e emlékét méltóbban, mint midőn halával felszámítva munkás életének eredményeit, egyszersmind azon férfias erényeket tartjuk szemünk előtt, melyeknek azon eredményeket köszönjük: hogy, valamint azon feladatot, melynek betöltésétől e nemzetnek jövője függ, senki Kazinczynál tisztábban nem fogta fel, úgy nemes élete példaként állíttassék a jelen s jövő ivadék elébe, melyek ezen feladat betöltésére hivatva vannak.

Miként az egyes embernek becse jellemétől, úgy népeké azon szilárdságtól függ, melylyel nemzeti-ségökhöz ragaszkodnak.

Oly nép, mely saját egyéniségéből kivetkezve másokba beléolvadni képes, soha az emberi társaság hasznos tagjává nem válhatik: hasonló azon növényekhez, melyeket a forró égálj őserdeiben találunk, s melyek a szomszéd fát körülfogva, midőn indáikkal setét lombját látszólag dúsabbá teszik, annak csak életerejét szíják fel, hogy vele együtt porba sülyedjenek.

S ezért minden népnek első feladata épen fentartani nemzetiségét, s fentartani saját nemzeti nyelvét, mely annak legnemesebb, legszellemiebb kifolyása.

De ha az egyes nemzet, midőn saját nemzeti-ségéhez ragaszkodik, teljesíti, legfőbb kötelességeit, bizonyos az is, hogy minden egyes nemzetnek állása és jövője azon erélytől s képességtől függ, melylyel az emberiség közös céljainak előmozdításán dolgozik.

A világ története fennem hirdeti azon igazságot, hogy hosszú jövőre csak oly nemzetek számithatnak, melyeknek fennmaradása az egész emberiség érdekében fekszik, s ugyanazon tanúságot merítjük saját hazánk történetéből is.

Mert ha a magyar nép, körülfogva nagy nemzetek által, melyekhez semmi rokonságban nem áll, szüntelen harcok között, s idegen, magasabb műveltség befolyása alatt, saját nemzetiségét csaknem egy ezredig fentartani képes volt: mi az, miből ezen, a világtörténetben csaknem magán álló jelenséget magyarázhatjuk?

Az első ok, melynek fennmaradásunkat köszönjük, kétségen kívül azon szilárdságban fekszik, melylyel a magyar nemzetiségéhez ragaszkodott, azon lángoló honszeretetben, mely mint nehéz felhők között a tiszta napsugár egész történetünkön átragyog, s annak legsötétebb részeit fénykoszorúval fogja körül.

Nehéz csapások érték e hazát. Volt idő, mikor nemzetünk benső viszálykodásainak büntetéséül több mint másfél századig a török járom alatt görnyedve, csaknem mindent elveszített, miben a honfiú büszkeségét keresheti, vagy mi egy szebb jövőre kilátást nyitott: de e nemzet nem esett kétségbe jövője felett, emelt fővel viselte lánczait, csak még szentebb érzellemmel fogva körül hazáját, mióta az oltárrá vált, melyen csak áldozott; s mert a sors csapásai bizodalalmát nem ingatták meg, mert remélleni birt még a valószínűség ellenére is, a mindenható megáldá férfias törekvéseit, s e hon áll, fentartva mindenek előtt gyermekeinek szeretete által.

De ha méltó büszkeséggel tekintünk is vissza multunkra, melynek legsetétebb emlékeinél az egyeseknek erényei s a férfias elszántság, melylyel e nem-

zet a balsors csapásait viselte, a dicsőség fátyolával takarja még e nemzet nagy tévedéseit is: csalódnánk, ha fenmaradásunknak egyedüli okát e férfias erényekben keresnők.

Voltak népek, hazájokhoz nem kevésbbé hivek, nemzetiségükhöz szintoly lelkesedéssel ragaszkodók, kikből mint Sagunt polgárainak honából, csak egy örökké dicső, de szomorú emlék tartotta fen magát; s ha fajunk a hasonló végzetet elkerülte, ez csak annak tulajdonítható, mert szilárdan ragaszkodva nemzetiségéhez, mégis soha merev elszigeteltségben más népektől el nem különzé magát.

Azon percztől, melyben e nemzet, nagy királya által vezettetve, a nyugati egyház körébe lépett, a régi istenségek oltáraival ledőltek a válaszfalak, melyek közte s más népek között léteztek. Az idegen faj az európai nagy népcsalád tagjává vált, s azon lévvél, melyet távol keletről magával hozott, ragadta meg új hivatását. Történetünk nem más népek életétől különválasztható egész. Egy része, egy lényeges része az az egész nyugati civilizatio történetének, melynek harczaiban legszebb babérainkat arattuk, és ha e hon, mely mint a sokszor ostromlott várfok, pusztító csaták nyomait magán viseli, ingatlanul megállt — s ha e nemzet nem veszett el ily véres csaták után: azt annak köszönheti, mert az összes keresztyénység védfalának tekintett, s mert oly nép, mely örökkévaló eszmékért küzd, nem dőlhet le még oly csapások után sem, minő a mohácsi vész vala.

Férfias honszeretet, de egyszersmind az emberiség közös ügyéért való lelkesedés; hív ragaszkodás saját nemzetiségéhez, de vele együtt eleven érzete annak, hogy az egyes nemzet, csak midőn az emberiség közös

feladatain dolgozik, midőn annak küzdelmeiben s haladásában részt vesz, foglalhat el magához méltó helyet: ez az, minek e hon fenmaradását köszöni, s e hon jövője attól függ, hogy azon irányhoz, melyet követve elődeink e nemzetet annyi vészek között fentarták, hívek maradjunk!

A század új eszmékért lelkesül, melyek, épen mert a keresztyénség elveiből fejlődtek, mint ez, a polgárisodott világ minden részeire kiterjesztik hatásukat; a haladásnak elébb nem ismert ösvényei tevékenységünknek új, csaknem határtalan mezeje nyílik előttünk, mely termékenységet ígér, de melynek gyümölcseit senki sem ismeri még. De ha bár a jövőt sűrű fátyol takarja még, e hosszú vajadások eredmények nélkül nem fognak maradni, és csak, midőn korunk haladásában részt veszünk, midőn, mint elődeink, a civilizatio nagy küzdelmeiben helyünket betöltjük, nem csak véres csatamezőkön, hanem az értelmiségben, a tudományban, és minden téren, hol a civilizatio nagy harcrai folynak: akkor biztosítottuk nemzetiségünket, melyet csak egy veszély fenyegethetne, az: ha annak fenmaradása az emberiség közös érdekében közönyössé válnék.

Ez feladatunk! s ha az utolsó hetven évre azon öntudattal tekinthetünk vissza, hogy annak megoldásához közelebb állunk, és a honfi szívének napjainkban egy szebb jövőnek reménye tölti el: bizonyosan Kazinczy Ferencz az, kinek mindenek előtt hálával tartozunk; mert ő az, ki ezen feladatot első fogta fel, mert a nemzetiségért lelkesülve, egyszersmind azon feltételeket jelölte ki, melyektől annak kifejlődése függ, mert mélyen érezve népünk sülyedését, kimutatta az ösvényt, mely egy szebb jövőhöz vezet.

S mi az, mi a hálának, melylyel e férfiú iránt tartozunk, méltó emléke, mi ily érdemeknek méltó jutalma lehet?

Csak egyet ismerek, s ez az: ha várakozásainak megfelelőink.

Még rövid idő, és egy ezred éve lesz, hogy ősünk messze keletről e földre jöttek, s véres harczok után e hazát megalkották. Ha, mikor ezen idő el fogott telni, a nemzet azon öntudattal tekintet vissza múltjára, hogy hivatását betöltötte; — ha az utódok akkor pirulás nélkül emlékezhetnek a régiekről, mert az ősöktől vont határokat megtartották, mert munkásságuk által termékenyíték a mezőt, melyen azok véreket ontották, s a magyar név nem szenvedett csorbát egy ezredév használata alatt; — ha nemzeti művelődésünk nagy épületjén, melynek Kazinczy alapjait rakta le, tovább dolgozva, azt oly magasra viszzük fel, hogy a magyar nép e békésebb kifejlés korszakában ismét azon helyet foglalja el, melyet egykor hadi tettei neki szereztek; — s ha, midőn közülünk sokan pihenni mentek, gyermekeink e hon ezredévi létét ünnepeelve, hálát mondanak a világok urának, ki e nemzetet e földre vezette, és fentartotta annyi viszontagságok között, Európa népei részt vesznek e nemzet örömében, mely egy ezredév előtt mint fergeteg csapott le közéjük, de csak, hogy melléje állva, századokon át a keresztyénségnek, azaz a civilizációnak bajnoka legyen, s a végső napig minden téren, hol annak nagy érdekei kérdésben forognak, az első sorban álljon, küzdve, mint férfiúhoz illik, saját lobogója alatt, de az emberiség közös ügyeiért; — ha a nagy remény, melyért ivadékok véreket ontották, mely ezreket lelkesített, s melylyel Kazinczy sirjába szállt, be-

teljesült: akkor e nemzet leróttá tartozását azok iránt, kik életüket jövőjének szentelék, s Kazinczy érdeme jutalmazva lesz.

Mert ő megérdemelte a borostyánt: de az örökké zöld koszorút csak oly nemzet teheti fiának homlokára, mely arra maga is méltónak mutatta magát.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

Elmondattott

a magy. tud. akadémia XIX-ik ünnepélyes közülése

másod napján 1860. october 13-kán.

Ha a népek életében nincsen fontosabb pillanat azoknál, midőn közös érzelemtől áthatva nemzeti egységek tiszta öntudatára emelkednek: akkor, tisztelt gyülekezet, a férfiúnak halála, kinek emlékére összegyűltünk, időszakot fog képezni történetünkben.

A vesztesség, melyet szenvedénk, a csapásnak váratlansága, a mód, melylyel az történt, egyenlő fájdalommal tölté a nép minden osztályait, s az ország messze határai között nincsen vidék, a különböző népfajok s vallásfelekezetek között, melyeket az isteni gondviselés e földön egy nemzetté egyesített, nincs oly töredék, mely e közérzületben részt nem vett volna; mintha a kegyes istenség e férfiú nagy érdemeinek azt adta volna jutalmúl, hogy azon egyetértés, melynek eszközzéséért munkás életén át fáradozott, sirja fölött létesüljön, s ő azt örökségül hagyhassa nemzetének.

Soha fejedelem, hatalmának tetőpontján, soha államférfi népszerűsége verőfényében nem szállt sirjába, kinek ravatalát több s általánosabb tisztelet környezte volna; s az idegen, ki e napokban hazánkba jő, s a hatásnak tanúja lehet, melyet Széchenyi halála okozott, bizonyosan azon meggyőződéssel tér vissza övéi közé, hogy azon férfiú, kiért egy egész nemzet, tíz évvel miután a közélet pályájáról lelépett,

gyászt ölt, nagy s felejthetlen érdemeket szerzett magának e nemzet iránt.

Mennyivel erősebb ez a meggyőződés bennünk, kik életének tanúi valánk, s kik ha a múltba visszanezünk, vagy hazánk jelen helyzetét tekintjük, mindenben, mi ott szép vala s mi itt legalább megnyugtató, az ő tevékenységének emlékét találjuk föl.

Ha volt magyar, kiről elmondhatjuk, hogy nem egy vidéknek, hanem hazájának, nem egy osztály- vagy pártnak, hanem nemzetének élt — Széchenyi az. S a magyar tud. akadémia bizonyosan soha nem felelt meg inkább a nemzet köz kívánságának, mint midőn e gyászünnepélyt rendelé, hogy azon tisztelet s hála, melyet iránta az egész nemzet érez, költészet s szónoklat által méltó kifejezést nyerjenek.

A költészetnek magasztosabb tárgya, a szónoklatnak nagyszerűbb feladata nem lehet; de hol van, ki annak méltóan megfelelni képes legyen?

Mélyen érzem én, tisztelt gyülekezet, a kötelességeket, melyeket az akadémia reám ruházott, midőn érdmem fölött megtisztelve, ez alkalommal szónokának választott. Tudom, hogy midőn nem csak az akadémia alkotóját, de a haza legnagyobb polgárát gyászoljuk, tőlem több kívántatik, mint hogy beszédemben kizárólag azon érdemeket soroljam el, melyeket a nagy elhúnyt intézetünk alapítása s hosszú vezetése által magának szerzett; csak ha jellemének s összes működésének méltó képét állithatnám föl szebbítés nélkül, de híven, hogy nagy emléke világosan állva előttünk, önmaga hirdesse dicsőségét, mint Memnon szobra, melynek csak a nap világító sugara kell hogy megszólaljon — csak akkor felelnék meg feladatomnak, — de ismétlem, — ki az, ki e gazdag életet, mely egészben csak a hazának, s melynek

minden órája egy-egy a haza fölvirágzására vezető külön célnak vala szentelve, egy beszéd szűk korlátai között méltóan leírni, ki nagyszerű személyiségét kevés vonásokban híven lefesteni képes legyen? vagy ki részreliajlatlan ítéletet merne mondani e férfiú fölött, most, midőn a könyvek, melyeket sirjánál egy egész nemzet ontott, még alig száradtak föl.

Alakja nagyobb, semhogy ily közről, való arányaiban föltűnjék; s a küzdelmek, melyek között élete lefolyt, s melyekben majd oldalánál majd ellenei közt részt vettünk, újabbak, semhogy azokról mi hozzunk igazságos ítéletet.

Mi e helyen legfeljebb munkás életének eredményeit sorolhatjuk el, s ítélet helyett hálánkat fejezhetjük ki; s én erre fogok szoritkozni előadásomban, egyszerűen elmondva: mit Széchenyi tett, s annak megbírálását, a mi ő volt, a jövőre bízva, mely korunk előítéletei, érdekei s szenvedélyeinek határán kívül állva, a küzdelmekről, melyeken mi keresztülméntünk, majdan ki fogja mondani igazságos ítéletét s vele együtt ítéletét azon férfiúról, kit míg élt, még ellenei is a küzdelem legszenvedélyesebb pillanatában a legnagyobb magyarnak neveztek, s kinek sirjánál az egész nemzet gyászt azért öltött, mert érezé, hogy a hely, melyet ő üresen hagyott, e hazában egyes ember által soha betölteni nem fog.

* *

Hazánk újabb történetében nincs oly esemény, mely a nemzet kifejlődésére nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint az 1825-ki országgyűlés; — mert habár azon mozgalom, melynek nemzetiségünk újabb föléledését köszönjük, előbb vevé kezdetét, s a fő

érdem e részben Kazinczyt és kortársait illeti, s habár az 1791-iki országgyűlésnek alkotmányos reform-mozgalmai örökre nevezetesek fognak maradni évkönyveinkben: tagadhatatlan mégis, hogy átalakulásunknak ez első kísérletei a hadizaj között, mely századunk elejét eltölté, csaknem feledésbe mentek; hogy a nemzetiségi lelkesedés, mely József császár uralkodása után rövid ideig általánosnak látszott, kevéssel utóbb azon buzgó de szűk körre vala szorítva ismét, mely nemzeti irodalmunkat mivelé; s hogy csak az 1825-ki országgyűléssel kezdődik azon időszak, melyen innen alkotmányos s nemzetiségi törekvéseinkben félbenszakadás többé nem történt, s melyet azért méltán egész újabb fejlődésünk kiindulási pontjának tekinthetünk.

E fontos, a haza egész jövőjére elhatározó pillanatban lépett föl Széchenyi István a közélet pályáján; s miután az erélyt, mely annak befutására szükséges vala, csak akkor méltányolhatjuk, ha ismerjük annak akadályait is: szükséges, hogy mindenek előtt rövid tekintetet vessünk ez időszakra, mely, ha csak az éveket számítjuk, hozzánk oly közel, s ha arra gondolunk, mi azóta történt, tőlünk mégis már oly távol fekszik.

A XVI. s XVII-ik század e hazában külső harczok s belső küzdelmek között folytak le, s ha épen akkor, midőn más népek a tudomány s művészetek mezején a legnagyobb haladást tették, nemzetünk, fönmaradásáért küzdve, másoktól elmaradt: csak hazánk szerencsétlen helyzetét vádolhatjuk, nem őseink hanyagágát.

De magyarázva bár oly okokból, melyeket pirulás nélkül bevallhatunk: mégis tagadhatatlan marad a tény, hogy hazánk e század kezdetén a nyugati

civilizatio köréhez tartozó más országoknál hátrább állt, hátrább nem csak művészet és tudomány, ipar s mezei gazdaság, közlekedési eszközök s kereskedelem, egy szóval mindazokban, miktől az országok anyagi jóléte s az egyesek kényelme függ: hanem, mi ennél fontosabb, hátrább még azon általános műveltségben is, mely minden haladásnak első föltételét képezi.

Országunk ez állapota, mely azt a kevés idegen előtt, kik e hazát akkor meglátogatók, majd szána-kozás, majd gúny tárgyává tévé, nem kerülte el ugyan egyes mélyebben látó honfiak figyelmét; és a század kezdetén tartott országgyűléseken nem hiányoztak egyes fölszólalások, melyek a nemzetet a létező bajokra s azoknak következményeire figyelmezteték: de a nagy síkon, melylyé akkor viszonyaink lapúltak, e szózatok visszhang nélkül hangzottak el; s ha az ország helyzetében talán soha sem vala kevesebb, mi által a gondolkozó hazafi magát kielégítve érezheté: bizonyosan alig találunk történetünkben időszakot, melyben az elégedetlenségnek, a haladás e fő ösztönének, kevesebb jelei mutatkoztak volna. — A nép hallgatva s csaknem öntudatlanul viselte el megszokott terhét; a nemesség megelégedéssel s teljes biztosságban élvezé jogait, feledve, hogy azok oly szolgálatok díjául adattak, melyeket rég nem teljesített már; s az élelemszerek bősége, az anyagi jólét, mely ebből következett, s a személyes szabadságnak magas foka, melyet nem csak a nemesség, de a népnek minden míveltebb osztályai az országban akkor élveztek, eltakarta állapotaink nagy hiányait még azok előtt is, kiknek ellenök panaszt emelni okuk s képességök volt.

Úgy látszott, mintha a magyar nemzet elfáradva, hosszú küzdelmei után csak pihenni akarna, s az anyagi jólét karjai között mindinkább azon tespedésbe sülyedne, mely az egyesnél s nemzeteknél a végkép elaggottnak halálát megelőzi.

Az 1823-ki események bebizonyíták, hogy azok, kik ekként vélekedtek s eljárásukat arra építették, hibásan számítottak.

Mi József császárnak nemzetiségünk ellen irányzott törekvései után történt, az történt újra. A nemzet másodszor azoknak köszöné szabadsága megszilárdulását, kik őt annak maradványaitól is meg akarták fosztani.

A világos, maga a király által az ország rendei előtt bevallott sérelem, mely az alkotmányon elkövettetett, s azon tapasztalás, hogy a nemzet legfontosabb jogai, melyektől minden egyéb jogok s kiváltságoknak megtartása függ, csak néhány törvényhatóságnak erélyessége, s a fejedelem lelkiismeretessége által mentettek meg, ki midőn meggyőződött, hogy kormánya a törvény korlátain túl hágott, az elkövetett hibát nem csak jóvá tévé, hanem bevallá, — felrázta a nemzetet hosszú nyugalnából, s az új veszély csak a nemzet megtöretlen életerejét bizonyítja be.

De bármi örvendetes vala a tapasztalás, s bár mennyi tisztelettel hajoljunk meg azok előtt, kik a nemzetnek e nehéz napokban vezérei voltak, s egyaránt távol a szenvedélytől s távol a gyengeségtől, alkotmányunkat nyugodt erélyességgel föntartották: megfoghatjuk az aggodalmat, melylyel mélyebben látó honfiak még ezen pillanatban is a jövőbe tekintettek.

Mint 1791-ben, alkotmányunk megszilárdult új győzelme után, s az egész nemzet ismét föllelkesült nemzetisége iránt; de éppen a hasonlóság, mely a két mozgalom között létezett, nem juttatá-e eszébe a gondolkozó hazafinak, hogy azon okok, melyek miatt a rövid ébredés után, mely József uralkodását követte, új tespedésbe süllyedtünk, mind még most is léteznek?

Mert ha a magyar ismét sajátjának mondható alkotmányát, mely az idő minden viszontagságai között e hazában legalább a szabadság eszméjét tartá fön, melynek nemzeti egységünket köszönjük, s melynek egyes részei az újabb küzdelmek alatt ismét bebizonyították szilárdságukat: vajon el lehet-e feledni, hogy azon alkotmány, bármi szép és dicső legyen, csak a nemzet egy osztályának tulajdona, s hogy midőn ennek személyes és politikai szabadságát oly rendkívüli mértékben biztosítja, minőben az Anglia kivételével akkor talán sehol nem élveztetett: a népre ép oly rendkívüli terheket ró.

Az 1825-ki törvényhozás az alkotmány biztosítására új törvényeket alkotott; de ha ezen alkotmányt nem egészen félszázad alatt kétszer végveszély fenyegeté, valóban nem a világos törvényeknek hiánya okozta azt. Nem új sánczokra, melyekkel elődeink az alkotmányt eléggé körülövezték, hanem védelmezőkre vala szükségünk; s az 1825-ki országgyűlés, midőn szabadságunk megtámadtatott, erősségeit kijavítá, e hiányon nem segített.

Helyesen jegyezte meg egy híressé vált beszédeben Nagy Pál: hogy az elveszett alkotmányt visszaszerezhetni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is; hogy tehát csak ennek föntartása-, szilárdítása- és biztosításában kereshetjük egy szebb jövőnek zálogát; — de vajon állt-e az egyesek hatalmában? s ha az

ország akkori helyzetét tekintjük, ki mondhatá, hogy e cél elérését bizton reményli?

A nemzeti nyelv, mely egy ideig csaknem kizárólag a nép körében élt, ismét emelkedni kezdett. Egy nemzeti irodalomnak alapjai rakattak le, mely, mert kevesek által pártoltatott, lassan, de mert csak olyanok által műveltetett, kiket erre hivatásuk érzete s lelkesedés buzdított, — belső becsére nézve folytonosan emelkedett; de vajon az irodalom egymaga, sőt azon egyes törvények, melyek által nemzeti nyelvünk a köz élet mezején a latin helyébe állítaték, biztosíthatják-e nemzetiségünket oly viszonyok között, — midőn a műveltség, melytől az irodalom befolyása függ, s a közéletben való részvét, csak a nemzet egyes osztályaira vala szorítva?

Kifejlett nemzetiség, mely minden idegen befolyásoknak ellentállani képes legyen, csak ott létezhetik, hol egészséges nemzeti életet találunk; s ki szólhatott erről nálunk akkor, midőn honunk főbb nemessége nagy részben a külföldön lakva, saját hazájában idegenné vált, s elfeledve még ősei nyelvét is, a végső köteléket, mely őt a nemzethez lánczolá, szétszakította; midőn ipar s kereskedés nem lévén, a magyar középrend csak egyes mesteremberekből állt; s úgy szólván, senki nem volt, ki magát teljes joggal a haza polgárának nevezheté, mert a kiváltságos osztályok nem részesültek terheiben, s a nép nem ismeré jogait.

Vajon ily állapotokon egyes, bármí czélszerű törvények, vagy azon lelkesedés, melylyel a nemzet némely osztályai nyelvünket fölkarolák, segíthettek-e? — Magyarországnak nagy gyökeres reformra vala szüksége, és ugyan mily eszközök léteztek annak keresztülvitelére?

A mód, melyen József császár kísérletei, daczára a tolerantiális páteusnek s e fejedelem népies törekvéseinek, az egész országban fogadtattak, bebizonyítá, hogy vannak dolgok, melyekről e nép soha nem mond le, még a vallásszabadság s polgári egyenlőség kedvéért sem. Az 1823-ki események meggyőzték arról mindenkit, hogy, ha az ország állapotának változnia kell, ez csak az ország törvényhozása által történhetik; de ki remélhette egy gyökeres átalakulásnak keresztülvitelét oly törvényhozástól, mely kizárólag a kiváltságos osztályok képviselőiből állva, érdekei által a létező állapotokhoz lekötve érzé magát?

Haladni a civilizatio ösvényén, azon jogfogalmak szerint módosítva alkotmányunkat, melyek Európaszerte elfogadtattak, — a nélkül, hogy ez által alkotmányos létünk s nemzetiségünk veszélyeztessék;

Szilárdúl ragaszkodni alkotmányunk formáihoz s nemzeti sajátságainkhoz, a nélkül, hogy ez által haladásunkban akadályoztassunk;

Kivíni a XVIII-ik század eszméit oly törvényhozás segedelmével, mely középkori szerkezetét megtartá; — a jogegyenlőséget a kiváltságos osztályok által:

Ez volt a föladat. S valóban, nem bánulhatja senki, ha az csaknem mindenki által megoldhatatlannak tartatott, s még a hazának leghívebb fiai is, kétségbeesve a jövő fölött, emlékeikben keresték vigasztalásukat, féltékenyen őrizve minden követ, mely a régi épületből megmaradt, hogy e nemzet dicsőbb napjainak legalább romjai tartassanak fön; hisz a teendőknék tömege oly nagy, az eszközök, melyek annak, ki hazai állapotaink átalakítását magának czélul kitűzné, rendelkezésére álltak, oly

csekélyek, az akadályok látszólag oly legyőzhetetlenek valának, hogy a legbátrabb is elveszté bizodalmát.

Egy volt, ki azt nem vesztette el, ki a haza jövőjén nem kétkedett: Széchenyi István.

Senki sem ismerte nála jobban azon hiányokat, melyek e hon anyagi s szellemi műveltségében szint-úgy mint alkotmányunkban léteztek; senki sem fáj-lalta azokat így.

Vegyük kezünkbe számos munkáinak bármelyikét, s ott fogjuk találni a vallomást: hogy mindenben hátra vagyunk; s a keserűség, melylyel azt kimondja, eléggé bizonyítja az érzést, melylyel szíve telve volt; ő teljes mértékben méltányolta azon nehézségeket, melyekkel a reformnak küzdenie kell; hisz föllépésének módja, az eszközök, melyekkel élt, s a fontosság, melyet egész életén át a modernak tulajdonított, eléggé bizonyítják ezt: de mindez nem ingathatá meg a bizodalmat, melylyel e haza jövőjére tekintett.

Mert ha igaz is, hogy a haza anyagi kifejlésében Európa többi országainál hátrább áll, ha csatornái nincsenek, útai hiányzanak, s a mezei gazdaság azon állapotban pang, melyben azt a középkor gyakorolta: nem áldotta-e meg isten az országot minden adományaival?

Hol van a sík, mely alföldünknel termékenyebb? hol a bérczek, melyek az ásványvilág minden kincseiben Kárpátainknál gazdagabbak? hol a folyók, melyek a közlekedés dicsőbb eszközei lehetnének azoknál, mik szabályozatlan árjaikkal most téreinket elöntik?

És ha e nép a műveltség alantabb fokán áll, ha osztályait nagy válaszfalak különítik el egymástól,

s e nemzet, mely a harez mezején egykor dicsőséget aratott, a békés ipar s a tudományok körében nevet nem szerzett magának: nem ugyanazon nép-e ez, mely e hazát szerzé s föntartotta? mely századokig kiüzdött a legszentebb ügyért, s miután legyőzetett, ellenének rabja lett, de szolgálja soha; — mely daczára azon válaszfalaknak, melyeket a törvény közötté fölállított, nemzeti egységének érzetét mindeddig nem vesztette el; mely nádfedelek alatt lakik, durva kőntösben jár, s az élet kényelmeit nem ismeri, de nélkülözései között emelt fővel tekint körül, mert tudja, hogy ha semmi egyebe nem lenne — hazája van, — egy egész ország, melyért halni kész; és mely századokig éltetett oly alkotmány alatt, mely a nemesnek mindent engedett s a jobbágyot csaknem otlatom nélkül hagyá, a nélkül, hogy amaz zsarnokká válnék vagy ez emberi méltóságáról megfélemedezett volna, mert Isten úgy rendelé, hogy e nép sem zsarnok, sem szolga, hanem szabad legyen.

Hisz e földnek csak munka, a nemzetnek csak akarat kell, hogy felvirúljanak, s alkotmányunk által, bármik annak hiányai, saját kezünkbe van adva sorunk, — miért kételkednénk?

Az nem lehet, hogy e hon, melyet isten a természet minden adományaival megáldott, örökké parlagon heverjen, hogy e nemzet, mely egykor az első helyek egyikét foglalta el, s mely annyi viszontagság után nem vesztett egyet sem férfias erényei közül, most az utolsók egyike legyen.

Régi dicsőségünk napjai letűntek.

A nemzet rég nem adta életének jelét, s hazánkban körültekintve, hideg s érzéketlen minden, csak romjai szólnak, s már a világ halottnak hirdeti az egykor virágozót.

De nézzétek közelebbről; nincsenek sehol a rotadásnak jelei; hol az idegen érzéketlenségében változást nem lát, ott e honnak gyermekei újra érzik a meleg lehelletet.

Kiért keseregtünk — a hon csak tetszhalott volt, — hitünk fogja megmenteni életét, s ő föl fog támadni előbbi szépségében s hatalmában.

Magyarország nem volt, hanem lesz.

Harmincz éve múlt, hogy Széchenyi „Hitelében“ ezeket elmondá; s mi, kik föllépésének tanúi valánk, nagy időközön mentünk keresztül, melyek többet adtak s többet vettek el tőlünk, mint mit egy rövid emberi élet alatt elérni vagy elveszteni lehetségesnek gondoltunk; de vajon most is, annyi év után, ki nem emlékszik a hatásra, melyet e szavak előidéztek? Sokan közülünk még félig gyermekek valánk, s mi egészen új színben tűnt föl előttünk az élet, melynek küszöbén állva, dicső pálya nyílt előttünk; és lelkesedésünket megosztá a férfiú, ki egyszerre tért látott maga előtt, melyre tevékenységét fordíthatá; s megosztotta maga az agg, ki életének határához érve, most legalább egy nagy reménynyel szállhatott sirjába.

Valóban, ha e férfiúnak összes érdeme csak az lenne is, hogy nekünk e reményt adá; ha működésének minden nyoma eltűnt volna, s csak ezen napoknak emléke maradna fön: — ő megérdemelné hogy a hon mint a római senatus a consulnak Caninae után, halálját mondja ki, mert kétségbe nem esett hazája fölött, s mi valamennyien gyászt öltünk érte, ki ifjúságunknak, ki egész életünknek jóltevője volt, mert legszebb pillanatait neki köszönjük, s neki köszönjük mindazon jótékony hatást, melyet, honfiúi lelkesedésre ébresztve, jellemünkre gyakorolt.

De csak pályája kezdetén állunk még, s a szózat, melyre százezrek szíve új reményben feldobogott, csak azon ígéret vala: hogy e szebb jövőnek, melyet hirdetett, fogja szentelni egész életét.

Ritka embert nevezhetünk, ki, midőn a köz életbe lépett, ennyi reményeket gerjesztett, s talán senkit, ki ezen reményeket oly tökéletesen teljesít; de mielőtt e dicső pályára követjük, s tevékenységének egyes ágait s összes eredményét bármi röviden fölemlítjük, legyen szabad egy általános észrevételt előre bocsátanom, mely, valamint egyes lépéseinek úgy egész működésének nemcsak méltánylására, de megértésére szükösleges.

Nem az elmének tehetségei, hanem a kedély hatalma az, mi minden való nagyságnak alapját képezi; s az emberi nem története tanúságot tesz, hogy soha nagy befolyást senki még nem gyakorolt a világon, ki ön maga egy nagy eszme vagy érzelem befolyása alatt nem állt s midőn kortársait elragadá, önmaga elragadva nem érezte magát. Ezt látjuk Széchenyinnél is; s habár a hideg megfontoló észnek nálánál nagyobb magasztalója nem volt, és senki sem szólalt föl élesebb gúnynyal azok ellen, kik köz dolgokban szívök gerjedelmét követik: mégis talán soha nem volt férfiú, ki a köz élet pályáján megöszülve első föllépésétől élete végéig oly egészen érzelmeinek hatalma alatt állt volna, mint épen ő.

Igen, Széchenyi a szívnek embere volt, a szó legszebb, legnemesebb értelmében.

Midőn fiatal korában körültekintve, a hazának állapotát látá, s látta a közönyösséget, melylyel a többség, — s a lemondó kétségbeesést, melylyel e hon jobbjai ezen állapotot túrték, mert megváltoztatására sehonnán kilátás nem nyílt, s a messze látha-

táron nem látszott még egy felleg sem, mely vést hozva e tespedésnek véget vethetett; s ő egymaga lépett föl, hogy ha más senki nem, ő vesse meg nemzetünk egykori nagyságának alapját, vagy hogy legalább ezen czélnak szentelje véglehelleltéig életét: akkor nem hideg számítás sugallta neki ez eltökélést; — s nem a mindent megfontoló ész vala az, mi neki, miután e pályán föllépett, erőt adott, hogy vissza ne ijedjen a mindig növekedő nehézségek s ellenzóinek száma előtt.

Szívének meleg gerjedelme, egy erős ellenállhatatlan érzés vezette a pályára, ez tartá fön, ez serkenté mindig új tevékenységre még akkor is, midőn nem támoogatva a közvéleménytől, elhagyatva azoktól, kikhez legközelebb állt, a közszeretet virágkoszoruja helyett még csak a nyilvános élet töviskoronáját viselte; — s ki Széchenyi jellemének ezen oldalát nem ismeri, az őt igazságosan megítélni nem képes.

Megtörhetetlen erélyének s egyes gyöngeségeinek — miktől őt fölmentenünk nem lehet — forrása ebben fekszik.

Hazájának határtalan szeretete vala az, mi a bátor férfiút, ki ha csak személyes veszélyekről vala szó, a legkisebb sértésért a halállal szembe szállt, a közdolgokban néha a túlságig óvatossá, sőt mint elenei mondák, félénkké tevő; ez az, mi őt néha igazságtalanságra ragadta s arra birta, hogy szenvedélyes szónoklatának egész hatalmát, keserű gúnyt s túlzó vádak fegyverét használja olyanok ellenében is, kiknek jó szándokát kétségbe nem voná, sőt kiket, mint gróf Dessewffy Józsefet, mélyen tisztelt, de kikben a közjónak, habár akaratlan, elleneit látta.

És ez volt alapja egyszersmind azon rendkívüli befolyásnak is, melyet e férfiú mindvégig nemzetére gyakorolt.

A történetben kevés példát találunk, hogy valaki népszerűségét annak köszönte, mert honfitársait szüntelen hátramaradásukra, hibáikra s gyengeségökre figyelmeztette. Főkép oly nemzetnél mint a magyar, melyet ellenségei hiúsággal vádolnak, s melyről legalább azt mondhatjuk: hogy saját becsének teljes öntudatában él, kettősen feltűnő tünetemény ez; s mégis csak a „Hitel“-t kell kezünkbe vennünk, hogy meggyőződjünk, miként Széchenyi népszerűségét így szerzé meg. Nem volt senki, ki a legélesebb gúny fegyvereit többször használta volna oly szokások s intézmények ellenében, melyekhez a nemzet mint őseinek hagyományához ragaszkodott; nem volt senki, ki azon irányt, melyet a közvélemény követett, s a férfiakat, kiket az fölkarolt, nyiltabban megtámadta volna; és ha mégis mind ennek daczára Széchenyi népszerűségét 15 évig folyvást növekedni látjuk, s ha később is, miután népszerűségét már elvesztette, befolyásának nagy részét még megtartá: e rendkívüli tünetemény csak onnan magyarázható, mert, midőn sokan azt hívék, hogy téved, s a többség általa legforróbb óhajtaiban s legkedvesebb embereiben kiméletlenül megtámadva érzi magát, — midőn őt hol a koromány soraiban, hol az ellenzék padjain látá: sokan nem érték, sokan rosszállák, sokan ellenezték eljárását, de senki egy perczig nem kétkedett hazafiságában.

Ez azon kapocs, mely közte s a nemzet között mindig létezett. Kevés politikai szerepet játszott férfit ismerünk, ki midőn meggyőződése kívánta, pártját oly könnyen elhagyta, sőt azt oly hevesen megtámadta volna; talán senki sincs, ki miután egy ideig az

egész nemzet élén állt, később oly egészen elhagyatva találta volna magát, mint ő. De elhagyatva mindenkitől, megtámadva eljárása miatt, volt egy, mi e férfiút, midőn magát egészen elszigeteltnek mondá is, a nemzettel összeköté, s ez épen azon érzés, mely nemzetünk közös tulajdona; — s ha Széchenyi e hazáért többet tett, mint bárki más, ezt annak köszöni, mert tudtuk, hogy senki e hazát nálánál inkább nem szereti.

Volt idő, melyben sokan, sőt ő maga is a hideg számítás emberének tartá magát; de e tévedésnek oka abban fekszik, mert kizárólag csak egy érzelemnek uralma alatt állva, a pillanat benyomásainak s szenvedélyeinek ellentállni tudott; s miként éltének célját csak szívével választá: úgy azon eszközökre nézve, melyeket használt, csak belátását követé; egyaránt szenvedélyes, s egyszermind előrelátó szeretetében, kész föláldozni magát minden pillanatban, s mégis folyvást figyelemmel irányozva s méregetve lépteit, hogy a kedves tárgy, melyért lelkesül, veszélynek ne tétessék ki.

S épen egyéniségének e kettős, látszólag, ellentétben álló oldala, a lángoló szeretet mellett a hideg számítás, a szenvedély, midőn törekvéseinek fő célját veszélyeztetve látá, s mégis e csaknem féltékenységgel határos ildomosság, melylyel haladási terveiben eljárta: ez az, mi jellemének egyik fővonását képezé; a másik, mely evvel bizonyos összeköttetésben áll, sőt annak kifolyása: azon könnyűség, melylyel helyzetét megváltoztatá, s föltételeinek kivitelére majd politikai elleneivel, majd barátaival fogott kezét a nélkül, hogy valaha működésének fő irányától eltérne, úgy hogy ugyanazon férfiú, kit kortársai, csak a könnyűséget látva, melylyel pártját elhagyá, több-

ször apostasiával vádoltak, a jövő kor előtt épen a következetesség miatt fog bámultatni, melylyel hosszú politikai pályáján minden egyes föltételeihez ragaszkodott, Proteusként mindig változtatva alakját, de csak hogy azonegy küzdelmet folytassa; s innen van, hogy míg Széchenyi élete, ha egyes lépéseit követve, azoknak összefüggését magyarázni akarjuk, feloldhatatlan rejtélyként tűnik föl: midőn azt mint egészet tekintjük, nyitott könyvként fekszik előttünk, melynek célja iránt mindenki teljes ismeretet szerezhet magának, s melynek egész foglalatját kevés szavakkal mondhatjuk el.

Megkísértem ezt.

Ha azon belátás, hogy hazánk csaknem mindenben hátra van, Széchenyit a nagy föladattól, melyet magának kitűzött, vissza nem ijeszté, ennek okát azon meggyőződésben találjuk, hogy a magyar nép még ifjú, s hogy valamint isten e hazát roppant, eddig parlagon heverő természeti kincsekkel áldotta meg, úgy a magyar nemzetben oly erők s tehetségek szűnyadnak, melyeknek becsét eddig senki nem ismeri még.

Kifejteni istennek ezen nagy adományát mindkét irányban, haladni az anyagi érdekek mezején, hogy e haza Európa legmíveltebb országaival a versenyt kiállhassa, s haladni főleg szellemi kifejlésünkben, hogy a magyar nemzetiség benső becse s értéke által nyerje vissza azon állást, melyet egykor harczias tulajdonai által birt: ez volt a föladat, melynek megoldásától nézete szerint a nemzetnek szebb jövője, sőt fönmaradása függ, s melyet magának kitűzött.

E két irány közül a fontosabb, Széchenyi meggyőződése szerint, a nemzet szellemi kifejlése volt.

„A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni Európában ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virúlt sajátságait. — Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőt, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség földicsőítéséhez vezetni, — ez a föladat. — Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg.“ Így értelmezi ő maga törekvéseinek végcélját, s az óvatosság, melylyel oly reformok körül eljár, melyeknek, csak az ország anyagi kifejlését tekintve, jótékony hatását kétségbe vonni nem lehetett, de melyek nézete szerint nemzetiségünket, azaz szellemi kincseink legfőbbikét, veszélyeztetik, eléggé bizonyítja, mi szilárdan ragaszkodott elvéhez, „hogyminden haladás csak annyiban üdvös, amennyiben szellemi alapon nyugszik;“ de miután a szellemi és anyagi lét válthatatlan kapcsolatban áll valamint az egyes embernél úgy nemzeteknél, — s miután a lélek hatalma a testnek épségétől függ: e magasabb szellemi föladat csak úgy oldathatik meg, ha anyagi kifejlésünket sem hanyagoljuk el, s lépéseinket úgy intézzük, hogy sem szellemi érdekeinket anyagi jólétünknek, sem ezt tisztán eszmélés és elvkérdéseknek, nem áldozzuk föl; s épen a következetesség, melylyel Széchenyi ezen meggyőződéséhez nem csak elméletben, de egész eljárásában ragaszkodott, e látszó dualismus, mely miatt egyes lépései néha megfoghatatlanokká válnak, egyszersmind kulcsa egész nyilvános életének.

Épen mert ugyanazon férfiú, ki 1825-ben a magyar akadémiát alapította meg, szintakkor lótenyésztésünk emelése mellett buzgólkodott, s mintán 1826-ban a lóversenynyel összekötött lótenyésztő társulat létesült, ezen intézet emelésének és gyarapításának szintoly buzgósággal szentelé idejét s fáradságát, melylyel a tudós társaság alapszabályain dolgozott; épen midőn üdvleldjét tervezé, hogy a haza nagy halottjainak méltó temetkezési helyük legyen, egyszersmind azon törte fejét, hogy az általa fölállított nemzeti casino tagjainak mentől több kényelmet szerezzen; épen az: hogy ugyanazon elne, mely a Duna s Tisza szabályozásával foglalkozott, ugyanazon ember, kinek az álló hidat s a gőzhajózást köszönjük, ugyanakkor a főváros számára sétatért tervezett, s midőn a szabad föld, a közteherviselés- s az emberiség legszentebb jogaiért küzdött, azon kérdést, vajon társalgásunkban az „Ön“ vagy „Kegyed“ használtassék-e, nem tartá figyelmére érdemetlennek; hogy egyszerre — látszólag hasonló lelkesedéssel, de mindig hasonló szorgalommal s kitartással fölkarolt nagyot és kicsinyt, egyes helyeknek apró érdekeit s az egész haza haladását, az egyes polgárok kényelmeit s nemzetünk jövőjét; mert semmit, mi e haza határai között egy helynek jólétére befolyt, csekélynek, — semmit, mi nemzete emeléséhez vezethetett, nehéznék nem tartott: ez az, miben nagysága fekszik s mi őt összes haladásunk vezetésére képessé tevő.

Harminczöt éve, hogy Széchenyi tevékenységét megkezdé. A magvak, melyeket ellintett, csiráztak, a mit ültetett, gyökeret vert, s szétterjesztve ágait gyümölcsözni kezd: összes törekvéseinek eredményei előttünk fekszenek.

Az akadémiából, melyet alapított, hogy világot terjesszen a nemzetiségünket feddő sötét fölött, a nemzet tudományos s irodalmi tevékenységének gyupontja vált, melynek fénye most már csak oman származik, mert azon egyes sugarakat, melyek e hon egén mindenfelől föltűnnek, egy pontban egyesíti.

A sors meg nem kímélte a nemzetiséget nehéz csapásoktól, de ezeknek csak az volt hatásuk, hogy a vas mint aczél kerüljön ki a nehéz próba alól; s azon idő helyett, melyről Széchenyi szólt, mondván: hogy egykor talán az akadémia csak erekleve gyanánt fogja őrizni a nyelvet, melyet a magyar egykor legdrágább kincsének tekintett: eljött a nap, melyben e kincset biztosabb kezekben látjuk.

A nemzet magára vállalta annak őrzését, szívében s ajkán hordva sajátját, s reánk csak annyit bizva, hogy mi is e kincsesel éljünk, és támogatva azon irodalmi s tudományos intézetek egész sora által, melyek az akadémia mintájára keletkeztek, — a magyar nemzetnek a tudományok körében is azon állást szerezzük meg, mely, mint Széchenyi 1842-ben az akadémiához tartott beszédjében mondá: nemzetiségünket egyedül képes biztosítani.

A lóverseny s lótenyésztő társulat a gazdasági egyesületet hozta létre, s most az ország minden vidékén, csaknem minden megyében hasonló intézetet találunk, nemzeti iparunk azon ágának emelésén dolgozva, melytől az ország anyagi jóléte mindenek előtt függ.

A nemzeti casino mellett az ország különböző részeiben hasonló társulatok léteznek, s alig találunk nevezetesebb helyet, mely a kölcsönös eszmecserének s az által a műveltség terjesztésének ezen hatalmas

eszközeit nélkülözni; s ugyanakkor az anyagi s szellemi érdekeknek minden körében, a társadalmi élet minden fokozatán új meg új egyletek alakúlnak, melyek tevékenységben versenyezve, a nemzet általános művelésének közös munkáján dolgoznak.

S vajon, ha azon tudományos s irodalmi intézeteket, melyek az akadémia megalakulása után e hazában támadtak, mások alapították; ha azon üdvös hatás, melyet gazdasági egyleteink földművelésünkre gyakorolnak, másoknak köszönhető, s a tevékenység, melyet egyes társulatok kifejtének, közvetetlenül másoknak érdeme: vajon közvetve mindezt nem neki köszönjük-e?

E hely, hol az általa alapított akadémia nevében azon egyletek s társulatok képviselőihez szólok, melyek létüket neki vagy legalább azon egyesületi szellemnek köszönik, melyet e hazában ő honosított meg; e város, melynek legdicsőbb emlékeit ő tervezte vagy építette föl, s melynek jólétéért s fölvirágzásáért ő egymaga többet tett, mint előtte egész nemzedékek, — az egész haza, fölszólalnak érdemei mellett. — A Duna, melynek szikláit megrepeszté, hogy az akadályoktól fölszabadított folyó a népek békés közlekedésének útul szolgáljon, s a Tisza, melynek árjait erős partok közé szorítá, hogy a pusztítás helyett, melyet előbb okoztak, termékenyítve hasítsák át hazánk áldott rónáit: egyaránt hirdetik dicsőségét.

A gőzhajó, ha színes lobogókkal folyóinkon elhalad, s a gőzmozdony, midőn az általa tervezett pályán villámgyorsasággal elrobog, — reá emlékeztetnek.

Forduljunk bárhová, tekintsünk bár mit, a mi e hazában 1825-től üdvös történt: Széchenyi nyomaira találunk. Az ő tevékenységének s e nemzet

haladásának azonegy története van, — s az idő, melyet előadásommal igénybe vehetek, elfogyna, ha mindazt csak elsorolnám is, mit neki köszönünk vagy mire legalább elhatározó befolyást gyakorolt.

Fordítsuk e helyett figyelmünket azon egyre, mi összes tevékenységének fő célja volt, s ha munkás életének más eredményei nem is maradtak volna reánk, egymaga elég lenne arra, hogy Széchenyit e nemzet örök hálójának tárgyává tegye.

Habár nemzetünk az utolsó harmincz év alatt tagadhatatlan előmenetelt tett, mégis jelen helyzetünket más európai népek állapotaival összehasonlítva, bár mennyire fájjon hazafiságunknak, kénytelenek vagyunk bevallani: hogy sem anyagi sem szellemi tekintetben helyzetünkkel megelégedni nincs okunk, s hogy a nagyobb jólét, melyet egyesek élveznek, s azon haladás, melyet az irodalom s tudományok körében tettünk, nem pótolja a veszteségeket, melyeket a közélet mezején szenvedünk; és mégis honnan van az, hogy midőn a jelen oly keveset nyújt, mi vágyainkat kielégítheti, öntudattal tekintünk magunk körül, és sokkal több reménynyel fordulunk a jövő felé, mint azok, kik 1825-ben a haladás pályájára lépve, a csalódásokat, melyeken mi keresztülmenénk, még nem ismerék?

Szükséges-e, hogy e kérdésre feleljek?

A kor, melyben életünk szebb része lefolyt, nehéz küzdelmek s keserű tapasztalások időszaka volt. Soha a férfias törekvés, melylyel egy nemzedék hazája átalakulásán dolgozott, — annyira nem hiúsított meg, — soha szebb reményeket keserűbb csalódások nem követtek. Ha a hazában körültekintünk, nincs hely, mely a szomorú időknek nyomait ne viselné magán, — nincs család, mely létét föl-

dúlva ne érezné, s mi ennél több — maga az alkotmány, mely egy ezred év vészének daczolt, talpkövében ingattatott meg: — de egy fönmaradt egyébb törekvéseink romjai fölött, egyet megtartottunk a nagy hajótörésben, melynél amnyi reményünk elveszett, — egyet, mit tőlünk se egyesek hibái, se erőszak, se az idő viszontagságai többé el nem rabolhatnak:

a válaszfalak, melyek e nép egyes osztályait egykor távol tarták egymástól, ledőltek.

Az egyenetlenség, mely által minden jog bizonytalanná s minden teher elviselhetetlenné vált, — megszűnt.

A bilincsek, melyek az ipar kifejlését akadályozák s az egyes törekvéseit megfoszták gyümölcsétől, — széttörtettek.

A néptöredékek, melyeket viszontagságos multunk e földön hagyott, egy nemzetté olvadtak össze. S ki az, ki ezen eredményt fölcserélné a jólétért, melyet előbb tán élvezett? — ki az, ki, ha tőle függne, hogy ezen egész időszak szomorú emlékeivel együtt multunkból kitöröltessék, ezt kívánná még azon esetben is, ha a visszalépés árául mindazon alkotmányos jogokat nyerhetné vissza, melyekre oly büszkék valánk?

Az idő a nehéz küzdelmek nyomát, melyeken keresztülmentünk, nem törölte el még, s szomszédaink sokat hozhatnak föl, miben még hátrább állunk; — de a nagy igazságtalanság, mely e hátramaradásnak egykor fő oka s elleneink szemrehányásainak méltó tárgya volt, — nem létezik többé.

Az isteni gondviselés számunkra talán új küzdelmeket rendelt, hogy e nemzet még inkább kitisztulva salakjaiból, méltóan foglalja el hivatásának

helyét; — de bár mi várjon reánk, oly szerencsétlenség, melyet e hon lakói nem közösen viselnének, nem jöhet reánk, s az áldás, melyért buzgó imáinkkal az éghez fordulunk, ezentúl közös lesz e hon minden lakóival.

S hogy ez így van, hogy az osztályok közötti surlódás kiegyenlítettett mielőtt az härezczá vált; hogy mindazon válaszfalak, mindazon korlátok, melyeket századok építettek, a kiváltságos osztályok saját belátása s igazságszeretete által hordattak le, mielőtt azok erőszakosan megtámadtatnának; hogy a nagy lépés, melylyel a magyar az újabb műveltség körébe jutott, nálunk megtörtént, és se szenvedett, se elkövetett erőszak emléke tiszta örömiinket nem zavarja, — isten után, ki e nép szívét fölvilágosítá, vajon kinek köszönjük?

Vonjátok kétségbe Széchenyinek minden egyes érdemeit, mondjátok, hogy készületlenül lépett a pályára, hogy mások egyengették ki az utat, melyen járt, s minden, mit neki tulajdonitunk, szintúgy történt volna nélküle is, — mert az irányt, melyben működött, nem ő adta, hanem ő vette korától: — de azt, hogy az eszmesurlódást, mely a jogegyenlőség általános elismeréséhez vezetett, ő kezdte meg, hogy ő rontotta le azon előítéleteket, melyek e célnak útjában álltak, hogy társadalmi viszonyaink s törvényeink azon módosításait, melyek szükségkép a jogegyenlőséghez vezettek, neki köszönjük, — ezen érdemet tőle senki sem fogja megtagadni, valamint azt sem, hogy Széchenyi tevékenységének ezen irányában teljes öntudattal járt el, s egyes indítványainak ezen következményeit tisztán belátta.

„Hazánknak ingadozás nélküli átvárázsolása egy elkopott, félig-meddig feudális, félig-

meddig alkotmányos szövevényből, emberhez illő s minden álfénytől kitisztúlt képviseleti rendszerre“ — ezt tűzte ki magának főadatúl; s miután átlátta: „hogya ha a kasztok és összesa- raglyázott kiváltságok szűk rekeszéből végkép tágasabb körbe akarunk lépni, s elaljasodott nemzetünknek jövőndőt eszközölni, — nagy köveket kell emelnünk, ezt pedig nem egyes emberek, hanem csak mindnyájan tehetjük,“ egész életén át mind a törvényhozásban mind azon kívül összes fáradozásai oda voltak irányozva, „hogya mindenek előtt reánk virradjon azon nap, midőn nem csak privilegiumokkal dicsekedve és nagy phrasisokkal, hanem áldozatokkal s tettel járulunk a haza felvirágzására. Mert ha igazán akar e nemzet erős és nagy lenni, — szükséges, hogya némely dolgokban egy soron álljunk mindnyájan; szükséges, hogya kiki, ki a magyar levegőjét szívja, elmondhassa: „én is a honnak polgára vagyok.“

Széchenyi saját szavaival fejeztem ki azt, niben ő maga törekvéseinek végezeljät kijelölte; s ha valaki ezeken kétkednék, — előttünk fekszik „Hitele“, a „Világ“, a „Stadium“, melyben az általa szükségeseknek tartott reformokat megpendité, kifejté s formulázta, egyenként előadva a nagy változásokat, melyeket e hon újjászületésére szükségeseknek tartott; visszaemlékezünk az időre, midőn e munkák megjelentek, s ha irott kútforrás kell, ott vannak az ezen időszakban hozott törvények s országgyűlési tanácskozásaink jegyzőkönyvei, melyekből az akkor uralkodó szellem világos előttünk; s ki ezeket ismeri, az azon érdemet, hogya a jogegyenlőségnek lobogóját e

hazában ő emelte fel először, nem fogja megtagadni azon férfiútól, ki az ősiség s fiscalitás eltörlését, a nem-nemesek birtokszerezhetési jogát, a haza minden polgárainak törvényelőtti egyenlőségét, úgy azt, hogy a nem-nemesek, érdekeiknek a kiváltságos osztályok irányában való védelmére magoknak megyei pártvédet válaszszanak, hogy az országos közlekedési vonalak főtartására mindenki egyenlőleg adózzék, s a monopoliumok, czéhek és limitációk töröltessenek el, Stádiumában már 1833-ban merte indítványozni.

Egy nemzet megújulása egyes embernek műve nem lehet; s ha Széchenyi törekvéseit siker követte, az annak köszönhető, mert a bátor újító buzgó támogatókra talált, kik az elveket, melyeket ő évekig követett, tisztábban formulázni, vagy a szónoklat adományával megáldva, azok iránt általánosabb lelkesedést ébreszteni képesek voltak; s kétségen kívül vannak e hazában mások is, kiknek e szent ügy kivívásában előkelő részük volt: de olyan, kiről elmondhatnók, hogy Széchenyinnél korábban lépett föl e pályán, vagy azon következetesebben s több sikerrel járt el, oly férfiú, ki vele e téren a koszorúért versenyezhetne, nem volt s nem lesz e hazában; és ha mindazon egyes intézetek, melyeknek alakulását neki köszönjük, rég nem léteznének is többé, s az óriás műből, mely által fővárosunk két partját összeköté, mint Traján hidjából csak az oszlopok süllyedő romjai maradvának fön: — amaz egy érdemnek emléke elég, hogy a jövő megértse a népszerűséget, mely Széchenyit pályája kezdetén környezé, s mely őt sirjához kísérte.

Népszerűségét! — rosszúl választám a szót. — Széchenyiben voltak hibák s voltak nagy tulajdonok, mik azon közvetlen befolyásnak útjában

álltak, melyet egyesek tömegekre gyakorolnak; s talán nem tévedek, ha mondom, hogy a mi a nemzetet hozzá köté, még akkor is, midőn népszerűsége látszólag tetőpontján állott, csak azon meggyőződés vala, hogy a férfiú, ki már ennyi sikert aratott, a jó úton jár, s hogy őt követni tanácsos; de e meggyőződés általános vala, s kevés férfiút nevezhetünk, kinek minden lépéseit a közpályán ily hosszú ideig köz elismerés követte volna. Mindazáltal, ha Széchenyi politikai életének ezen jellemző vonását kiemeljük, nem hallgathatjuk el azon változást sem, mely a közvéleményben később történt, s ép oly rendkívüli mint előbb népszerűségének állandósága vala, mert én legalább nem tudok esetet, hogy ugyanazon férfiú, kit csaknem az egész nemzet tizenöt éven át bizodalommal követett s ki elveit meg nem változtatá, később annyira elszigetelve lett volna, mint ő magát pályája végszakában érezé.

E rendkívüli tüneménynek magyarázatát is csak azon egészen sajátos helyzetben kereshetjük, melyet Széchenyi a köz életben elfoglalt.

Hol alkotmányos élet van, ott pártokat találunk, s azoknak létezése, nem mint némelyek hiszik e kormányformának hiányát, sőt épen annak egyik főelőnyét képezi, mert az egyes kérdéseknek minden oldalról megvitatását eszközölve, a törvényhozást megőrzi azon rögtönzéstől, mely, bárhonnan jó, a nemzet jólétét egyaránt veszélyezteti.

De valamint időszakok vannak, midőn a pártok szava elhallgat, s az egész nemzet, mert léte veszélyben forog, feledve az egyes kérdéseket, melyek fölött pártokra szakadt, a haza közös zászlója körül csoportosúl: úgy vannak egyes emberek, kik egy távolabb

fekvő czélt tűzve ki munkásságuknak, a pártok körén kívül állanak.

Egy eleme az erőnek ez; mert csak a ki ily helyzetet foglal el, hathat egész nemzetére egyenlően; de egyszersmind egy eleme a gyengeségnek is, mert a bilinesekkel, mik pártjához kötik, az egyes eldobja egyszersmind a támaszt, melyet bennök talál; s midőn oly állást foglal el, melyről egész nemzetének új irányt adhat, egyszersmind azon eszközöktől fosztja meg magát, melyek nélkül a megindúlt mozgalmat kormányozni nem lehet.

Ez volt Széchenyi helyzete. S valamint az általános hatás, melyet föllépése okozott, minden pártú s színezetű férfiakat egyesítve a haladás lobogója körül, annak tulajdonítható, mert a sérelmi kérdések körül csoportosuló pártok köréből kilépett: úgy főkép ebben fekszik annak oka is, hogy ő, kit a pályá kezdetén a nemzet nagyobb része lelkesedéssel követett, később, mintán elvei győztek s a mindig gyorsabbá vált mozgalmat mérsékelni akará, csaknem elhagyatva találta magát.

És vannak ezenkívül Széchenyi személyiségében és egyéni fölfogásában fekvő más okok is, mikből az ellentét, melyben őt működése későbbi éveiben a közvéleménnyel találjuk, megfoghatóvá válik.

Kevés ember van, ki tevékenységének nagyobb eredményeire hivatkozhatott. Legmerészebb indítványait s a legnagyobb vállalatokat siker követte, s hosszú pályáján alig hozhatunk föl egy lépést, mely őt kitűzött céljához, ha azt elérni még nem lehetett is — legalább közelebb ne hozta volna. E sikert Széchenyi önmaga, s nem egészen helytelenül, jól választott eljárásának tulajdonítá, annak, mit ő taktikájának nevezett, s mi abban állt, hogy

mellőzve az elvkérdéseket, inkább részletes javításokkal foglalkozott, s midőn a jogegyenlőség kivívását tűzte ki czélúl, inkább a nemzet felsőbb osztályainak belátásától, mint azon ellenállhatatlan hatalomtól várta fáradozásainak eredményét, melyet a jog érzetére ébredett nép akarata fejt ki.

Hogy oly mozgalomnál, melyben az egész nemzet részt vesz, s mely épen, mivel minden egyesnek érdekeit érinti, a szenvedélyekre hatás nélkül nem maradhat, minden egyes lépést előre kiszámítani nem áll hatalmunkban; hogy azon ildomosságot, mely mindent előre látva, magát soha el nem ragadtatja, s melyet az egyesnél is ritkán találunk, egy egész néptől várni nem lehet: ezt a tapasztalás bizonyítja, s kétségen kívül Széchenyi hibázott, midőn ezt követelte; de nem menthető-e e hiba azon férfiúban, ki 15 évnél tovább e taktika szerint járva el annyi eredményt mutatlatott elő, s a nemzet bizodalmát oly mértékben bírva, mint senki más, némi joggal remélheté, hogy azon többség által, melyet annyi sikerhez vezetett, elhagyni nem fog; és ha Széchenyi megcsalatra ezen reményében, azokat, kik gyorsabb haladásuk által az általa kijelölt egymásután megzavarva, hosszú fáradozmainak gyümölcsét újra veszélybe hozzák, szenvedélyesen támadta meg: várhatott-e valaki mást azon férfiútól, ki, mert meggyőződése úgy kívánta, a „Hitel“-ben kortársainak minden előítéleteivel szembe szállt, a „Világ“-ban e hon egyik legtiszteltebb férfiát kimélet nélkül megtámadá, s a „Stadium“-ban hadat izent az ország egész főnálló rendszerének.

Azon férfiaknak egyike vala ő, kik, ha tisztába jöttek kötelességök iránt, nem számítják elleneiket; s azon okok, melyekért a közvélemény Széchenyitől

későbbben elfordult, ugyanazok, melyeknek politikai életének legszebb babérait köszöné; de a tény mindamellet nem kevésbé szomorító; s ha esziünkbe jut, hogy a férfiú, kinek a haza ennyit köszönt, évenken át elhagyatva érezte magát, szivünket fájdalom tölti.

Mert miért hallgassam el? Széchenyi a közvéleménynek e változását mélyen fájalta.

Neki a népszerűség nem csak eszköz vala, melyet a közjó érdekében fölhasználhatott, ő abban hosszú fáradságának legszebb, mert megérdemlett, jutalmát látta; s azon férfiú, ki érezé magában, hogy nem létezik hatalom, mely őt kitűzőtt czéljától visszaijeshetné, bevallhatá, hogy a viszhang, melyet szavai találnak, a zajos helybenhagyás és kortársainak szeretete, mely ezerek ajkairól egy fölkiáltásban nyilatkozik, szivének jól esik.

Nagy sziveknek gyöngesége ez, melyet csak azok nem értenek, kiknek szilárdságokat más vesélyek fenyegetik. De ha a gondolat, hogy népszerűségét elveszté, szivét sokszor fájdalommal töltötte el, s későbbi munkáinak mindegyikében keserű panaszokat látunk elszigetelt állásáról: esalódnék, ki a setétebb szint, melyben Széchenyi a haza köz dolgait ezen időszakban látni kezdé, elkeseredésének tulajdonitaná.

Jól tudta ő, hogy a ki a küzdelem közben mindig csak koszorúját őrzi, melyet a pálya kezdetén homlokára tűztek, az soha győzelmet nem víthat ki; s ha kortársainak igaztalanságát tapasztalva elmondá is: „hogy a magyart tulajdonképen csak a jövőben szereti“, mélyen érezte: „hogy földi pályája e jövővel összekötve marad.“

S mindazon keserűség, melyet tapasztalt, nem törölhette ki lelkéből azon napnak emlékét, midőn átfutott pályájára visszatekintve, az országgyűlés előtt kimondhatá: hogy valamint tizenöt évvel ez előtt, mint kilépett katona s készületlen író, úgy szólván inspiratióból mondá, hogy Magyarország eddig nem volt, hanem csak lesz, úgy most rendületlenül érzi, hogy nemzeteinkre még nagy jövő vár, — azon időnek emlékét, midőn az egész nemzet isten után újjászületését neki köszöné.

Ki múltjában ily pillanatokat talál, azt a közvélemény fordulatai meglephetik, de nem sujthatják le, főkép, ha azon öntudattal tekinthet maga körül, hogy a nép kegyével nem veszté el hatalmát, s elhagyatva is oly műveket alkothat nemzete javára, melyek, mint a Tiszaszabályozás, nevét fön fogják tartani.

S ha Széchenyinek kedélye elborúlt, s visszatekintve éltére, néha az a sötét gondolat villant föl agyában: nem lett volna-e jobb, ha a pályától, melyen aunnyit fáradozott, távol tartja magát: nem saját — hanem hazája jövőjén aggódott.

Azon férfiak közül, kik különböző nemzeteknél a reform zászlaját kitűzték, alig találunk egyet is, ki azt Széchenyinnél több merészséggel tette volna. Meggyőződve arról, hogy haladnunk kell, áthatva a gondolattól, hogy talán már is elkéstünk, föllépése elhatározott, csaknem szenvedélyes vala; s akár indítványainak lényegét tekintsük, melyekben az akkor főnálló egész rendszert megtámadá, akár a modort, melyben ezt tevő, senki nem fogja tagadni, hogy az országnak ő volt első agitátora, s hogy működése eredményeinek nagy része épen azon bátorságnak,

azon a kiméletlenségig vitt erélynek vala köszönhető, melylyel minden előítélettel s ellenvéleménnyel szembeszállt.

De épen a hatás, melyet eszközölt, a kivitt eredményeknek nagysága, melyeknek alapján további kifejlésünkre — mint ő hívé — már csak idő s nyugalomra vala szükségünk, azon meggyőződéshez vezették őt, hogy az agitációnak időszaka lejárt, s hogy annak folytatásából a hazára csak veszély következhetik.

Helyes volt-e ezen nézet vagy nem, alaposak voltak-e azon aggodalmak, melyeket az ország állapotára nézve már 1841-ben kifejezett? annak megítélését másokra hagyom.

Mikép a természetben, úgy a népek életében minden átalakulásnál a melegnek egy bizonyos foka fejlődik ki, és Széchenyi talán csalogódott, midőn az izgalomban, mely csak a haladás szükséges következménye vala, a forradalom előjeleit látá; — de ha e férfiú, midőn egész életének művét veszélyben gondolja, keserű panaszokra fakad, ha megkisértve minden utat, fölhasználva gazdag elméjének minden fegyvereit, miután a veszély, mely ellen évekig küzdött, végre kitört: leroskad a csapás alatt, mely hazáját érte, — ki csodálkoznék ezen?

Szívének minden érzései összeolvadtak honszeretetével, évek óta a haza volt tárgya minden gondolatainak, ez a sarkpont, mely körül világát fölépíté, s midőn az megrendült, összedőlt minden egyéb; — és a nő, kit szive választott, s kinek oldalánál a házi élet boldogságát élvezé, fiai, kikben nevének méltó utódait látá, nagy fáradalmakban s eredményekben gazdag élete, a dús vagyon s a fényes

állás, melyet őseitől öröklött, nem vigasztalhaták őt e roppant veszteség után.

De hadd borítsak fátyolt e szenvedések fölébe, melyeknek súlyát még az ő hatalmas elméje sem viselheté el, hadd hallgassak az évekről, melyeket távol tőlünk a magányban töltött.

A dicső épület, mely romokba dőlt, nem aljasodik le, s töredékeiben is megtartja egykori nagyságának bélyegét; — s ilyen vala ő — megtörve a sors által, de nem változva, — mintha csak azért tartatnék fön, hogy miként egykor az által, mit honáért tett, úgy most az által, mit honáért szenved, — a legtisztább hazaszeretetnek magasztos példánya legyen.

S most tekintsünk vissza még egyszer múltjára.

Hazája szolgálatának volt szentelve egész élete, és isten megjutalmazta fáradozásait. Fölverve szavatól e nemzet, néhány év alatt jóvá tette századok mulasztásait. Az anyagi érdekek mezején s a tudomány körében, a törvényhozásnál és a társadalomban új élet kezdődött. A válaszfalak, melyek a nép különböző osztályait távol tarták egymástól, leomlottak, nemzetiségünk megerősödött, a kiváltságok helyébe törvények léptek, s a nemzet, mely előbb csak múltjában élt, lelkesülten haladott egy szebb jövő felé.

Soha egy rövid emberéletnek nagyobb eredményei nem voltak, soha egyes polgár nemzetének hálijára érdemesebbé nem tette magát.

De midőn ezt belátva, meghajlunk a férfiúnak nagysága előtt, ki hazájáért egymaga ennyit tett, ne feledjük el, hogy a nagy mű, melyen dolgozott, még befejezve nincs, s a szorgalom, melylyel azt folytatjuk, a kitartás, melylyel az általa kijelölt irányban

tovább haladunk, ez bizonyítsa be a tiszteletet, mely-
lyel emléke iránt viseltetünk.

Előttünk is nagy föladat áll.

Egy nemzetnek újjászületése csak egy egész
nemzetnek műve, csak hosszú fáradság, erős küzdel-
mek, talán nehéz szenvedések jutalma lehet. De, mint
ő 18 éve, az akademiához tartott beszédében mondá:
*bizzunk magunkban, bizzunk erőnkben, s legyünk meg-
győződve, hogy köztünk többé-kevésbbé, mindegyik, sőt
hazánk minden fia, vériünk mentője, népcsaládunk jól-
tevője, nemzetünk feldicsőítője lehet, s azért töltse be
helyét minden magyar hű sáfárilag.* S ha e hon
nagy napszámosa többé nem vezeti is sorainkat, s
ha az alkotó férfiú helyett a Duna partján majd
csak néma szobra áll, legyünk meggyőződve, hogy
midőn az országos munka foly, Széchenyi érez alakja
is részt vesz e munkában, komoly szemmel hűségre,
szorgalomra, kitűrésre intve a munkásokat, hogy a
nagy czél, mely felé életében minden törekvései
irányozva voltak, a remény, mely őt küzdelmei kö-
zött föntartá, s melyet egyszer elvesztve leroskadott,
hogy a nemzet nagy föladata teljesüljön, s körülte-
kintve hazánkon boldogító öntudattal egykor elmond-
hassuk: Magyarország nem volt, hanem lett.

REGULY ANTAL.

Elmondattott

a m. t. akadémia egyik osztályülésében

jul. 13. 1863.

Mint minden pályán. úgy a tudományok mezején is igen csekély azoknak száma, kiknek fáradságait teljes siker jutalmazza. A sors ritka kedveltjei mellett a névtelen munkásoknak egész seregét találjuk itt is, kiknek feladatuk csak az, hogy a jövőnek útjait előkészítve, lerakják az alapokat, melyeken a tudomány bámulandó épülete egykor állani fog, sőt ha nagy fáradalmaknak egyedüli jutalmát csak a dicsőségben keressük, talán nincs pálya, melyen a küzdőre több csalódás vár, mint épen ez. Hisz a sokaság, mint mindenütt, úgy a tudományok körében is a nagyobbszerű sikert egy névvel köti össze, s egynek halántékaira teszi a babért, melyet az egész sereg küzdelmei kiérdemlettek.

De mi, tisztelt akadémia, ne kövessük e példát! S ha a szerény munkások egyike, kik a tudomány aknáiban dolgoznak, leroskad, mielőtt napvilágra hozhatá a kincset, melynek biztos nyomán látta magát; ha egy a bajnokok közül, kik az igazságért küzdenek, elvérzik a diadal napja előtt, mi ne felejtsük el, hogy a tudomány leggazdagabb kincseit s az igazság legszebb diadalait nagy részben ilyenek ismeretlen fáradozásának köszöni, s fűzzünk egy szerény ágat a kifáradt küzdő halántékai körül.

Ily munkás, kinek fáradságát teljes siker nem koszorúzta; ily küzdő, ki meggyőződésének diadalát nem érthette el, volt Reguly Antal, és csak kötelességünket, s tudom, önöknek régi óhaját teljesitem, midőn e kedves társunknak rövid pályájára visszatekintve, nem emléket, melyet a halál tőlünk nem rabolhatott el, de fájdaununkat újítom meg.

Az akadémia, midőn Reguly hátrahagyott irományainak kiadását elrendelé, állandóbb emléket biztosított tudományos érdemeinek; s ha majd a vogul nyelvet illető dolgozatai, melyeket Hunfalvy Pál tudós társunk rendezett, évkönyveinkben megjelennek, a szaktudós méltányolhatni fogja a veszteséget, melyet nyelvészetünk e férfiú kora halála által szenvedett. Engedjék önök, hogy midőn ezt, mire magamat hivatta nem érzem, másokra bizom: elhunyt társunkról ma nem mint philologról hanem mint emberről szóljak, ki, midőn a legnemesebb lelkesedésből, tehetségeit egy magas célnak szentelé, a szeretet és barátság minden kötelességeit hiven teljesítette, és nagy eszméinek nem áldozott fel semmit, mint önmagát.

* *

Reguly Antal született 1819-ben Zirczen Veszprém megyében, hol atyja, mint a czisterczei rend ügyésze lakott. Itt töltötte első gyermekségét, melyről úgy, mint azon évekről is, melyek alatt a győri gymnasiumban s főtanodában, később pedig a pesti egyetemen tanulmányait folytatá, kevés emlékezetre méltót hozhatunk fel. — Oly család körében nevelkedve, mely szerény, de tisztelt állást foglalt el, a gyermek és ifjú a szegénység elkeserítő hatását s a dús vagyon csábjait egyaránt nem ismeré, s csak ér-

dekes külseje s azon kedélyesség által tünt fel, mely személyiségét később is minden körben megkedvelteté.

Életünk mint anyagi, úgy szellemi tekintetben egy hosszú fejlődés. Multunk a jövőnek csirait hordja magában s éltünk fája nem hoz oly gyümölcsöket, melyek nem függtek mint virágok egykor ifjabb ágain. Ezt mondhatjuk Regulyról is, és nem hiányzanak gyermek és ifjú korából egyes vonások, melyek később, midőn neve ismertté vált, mint hivatásának jelei, tekintettek. Ilyen az érdek sőt lelkesedés, melyet már gyermekkorában Kőrösi Csoma Sándor iránt mutatott; ilyen a buzgalom, melylyel nemzeti történetünket tanulmányozá.

Ha azonban e részleteket, melyeknek később ő maga is nagyobb fontosságot tulajdonított, elfogultság nélkül tekintjük, át fogjuk látni, hogy azokban semmi rendkívüli, semmi olyan, mi későbbi törekvéseire elhatárhozó befolyást gyakorolt, nem található.

Életünk azon szakában, midőn nagy emberek életét csak nagy írók műveiből ismerjük, a diésőség eszméje minden kitünőbb egyéniségre ellentállhatlan esábbal bír, s ha Reguly, bizva erejében, szintén ez után vágyódott, az ép oly természetes, mint az, hogy Kőrösi kiutdelmei, s azon czél, melynek e feláldozó férfiú egész életét szentelé, őt lelkesedéssel tölték.

Ki nem emlékezik a szenvedélyre, melylyel akkor tájban a magyar nép eredetének kérdése, még a tudományokban megöszüilt férfiak által is felkaroltatott, miként hagyhatta volna e kérdés hidegen az ifjuságot, melynek az emberi vizsgálódások hatásairól még fogalma nincs, s mely minden tudományt költőileg fogva fel, a népek őstörténete iránt természetes vonzalmat érez. Reguly e tekintetben nem különbözött kortársaitól, sőt állithatjuk: hogy a történelmünkben

akkor uralkodó irány, mely nemzeti öntudatunk emelésére oly üdvös és tudományos haladásunkra annyira káros volt, tanulmányaira semmi befolyást nem gyakorolt.

Míveltsége inkább általánosan európai, mint magyar volt, s ha a tudományok körében, hol még határozott szakot nem választott magának, legtöbb hajlamot a történelemhez érzett, ennek inkább philosophiai oldala, mint magyar ősz történetünk, vonta magára figyelmét. Még azon levélből is, melyet midőn iskoláit bevégezve, a külföldre utazott, szülőihez Hamburgból irt, világosan kitűnik, hogy a vágy, mely őt északra vezeté, csak az északi népek regényes mythológiája s azon érdek által ébresztetett szívében, melylyel a svéd nép történetét tanulmányozta. A magyar nemzet eredetének kérdése ekkor sem gyakorolt még befolyást határozataira.

Életének iránya felett a véletlen határozott, mely őt a stockholmi könyvtárban Arvidson finn tudóssal összehozá, ki őt a magyar s finn nyelvek között létező rokonságra emlékeztetvén, benne azon gondolatot ébreszté, hogy miután a magyar nép eredetének kérdése csak az észak népei s nyelveinek tanulmányozása által fejtethetik meg, ezt tűzze ki élete céljául.

E férfiúnak ösmeretsége, kivel mint a stockholmi könyvtár őrével az e városban töltött hónap alatt szüntelen érintkezésben maradt, s a közlések, melyeket tőle, ki politikai okokból hazájából száműzve, azt kettős lelkesedéssel szerette, a finn nép jelen állapotjáról nyert, érlelték e gondolatot feltétellé, ezek bírták őt arra, hogy minden egyéb terveivel felhagyva, Stockholmból egyenesen Abóba, Finnland fővárosába utazzék, azon erős szándékkal, hogy hazájába

csak akkor tér vissza, ha mind azon adatokat összegyűjtötte, melyek a finn-magyar rokonság kérdésének megfejtésére szükségesek, oly körülmény, melyet kiemelni annyival szükségesebb, minél nagyobb a befolyás, melyet az Reguly törekvéseinek eredményére gyakorolt.

Bizonyosan a legritkább esetek közé tartozik, hogy valaki ahhoz, mire magát a pillanat benyomásai által elragadtatá, egész életén át hív maradjon. A nagyszerű föltételek, melyeket fiatal korunkban képzelő tehetségünk kitűz, valamint rögtön támadnak, úgy hamar elenyésznek. Hogy e részben kivételek vannak, s hogy oly pályán, melyet húsz éves korunkban csak szívünk választott, minden nehézségek és akadályok daczára végső lehelletünkig kitarthatunk, ezt Reguly megmutatta, de példája még egyet bizonyít s ez az: hogy az ily módon választott pályán, főkép a tudományok körében, teljes sikert aratni nem lehet, s ő maga is jókor sejdíteni kezdé azt.

Ha van tiszta öröm a világon, ha van boldogság, melyet évek fáradságával megvásárolni érdemes, azt csak az ismeri, ki ifjú erejének teljében egy nagy czélt lát maga előtt, s magát annak elérésére hivatva érzi. Legyen az haza vagy emberiség, hatalom vagy tudomány, csak a ki tehetségeivel egy nagy díjt remél elérhetni, az ismeri azoknak egész becsét, csak a ki életének minden reményeit egy czélnek feláldozni kész, az élvezi egy pillanatra összeszorítva az élet egész boldogságát, s midőn a 20 éves ifjú 1839-ben november 8-án Aboban a finn földre lépett, mint ezen időben irt leveleiből s jegyzeteiből látszik, lelkét azon meglegedés tölté el, melyet a legdicsőbb pályán is csak annak kezdetén találunk, midőn csak még az áldozatokat sejdítjük s nem azon csalódásokat, melyek reánk várnak.

Nagy küzdehneken ment keresztül. — A jólét, mely reá hónapban várt, a társas élet örömei, melyeket senki nálánál élénkebben nem élvezett, szülei, kikhez szeretettel ragaszkodott, és száz kötelék, mely őt hónapokhoz fűzte, visszatartóztaták. De el volt határozva. A finn földön állt, — céljánál. Mi állhatna ellent feltételének?!

De e tiszta öröm nem tartott sokáig, s a lelkesedést, melylyel a finnek földére lépett, csakhamar azon érzés váltotta fel, hogy feladatához előkészülve nincs.

Oly népek rokonságának felderítése, melyek egy ezrednél tovább egymástól elszakadva fejlődtek, s melyeket még a monda sem köt össze, a tudomány legmerészebb vállalatjai közé tartozik, s nehézségei csak még nagyobbakká válnak, ha azt a hely színén kísértjük meg. — A szoba-tudós, ki tisztán az összehasonlító nyelvészet nyomán indul, sokkal könnyebben jut e részben erős meggyőződéshez, mint az útas, ki nem csak a nyelvek rokonságát, de a népek egészen eltérő testi s szellemi tulajdonait látja maga előtt, s kinél az, a mit lát, azzal, a mit hall, sokszor a legmerevebb ellentétben áll. — Mentől nagyobbak e nehézségek Regulyra nézve, ki midőn a tudományos kérdés megfejtéséhez fogott, nemcsak a finn nyelveknek semmi ismeretével nem birt, de ez időben még svédül sem tudott s így az egyetlen eszközt nélkülözé, melyet tanulmányaiban itt használnia kelle.

Más hasonló viszonyok alatt lemondott volna feltételéről. Pénzbeli forrásainak csekélysége, szülei kérelmei s azon meggyőződés, melyhez a hely színén jutott, hogy feladását könnyebben viheti véghez, ha német egyetemen a szükséges philologiai ismereteket megszerezve, ahhoz kellőleg elkészül; — mind-

annyi erős indoknak látszott, melylyel azt, ha visszalép, mások, sőt maga előtt is igazolhatá. De mind ez nem tántorítá meg őt feltételében, s midőn a megkezdett pálya folytatására szüleitől segedelmet kért, hogy arra kellőleg előkészüljön, nem vissza Németországba, hanem előre Helsingforsba ment, hol meggyőződése szerint, az ott létező egyetemen s tudós társaságnál, a finn nyelvek megtanulására sokkal több s jobb eszközöket találhatott, mint bárhol a világon.

Itt főkép a svéd nyelv tanulására fordítá figyelmét, melyet, mint a tudományos s társasági élet egyedüli közlönyét, nem nélkülözhetett, egyszersmind Castrén Mátyástól magán oktatást véve a finn nyelvekben is. Az elsőben fényes siker koszorúzta fáradozásait, s két hónap elég vala, hogy a svéd nyelvet tökéletesen magáévá tegye, de annál nagyobbak voltak a nehézségek, melyekkel feladatának másik részében találkozott.

Mint egy levélből látjuk, melyet Gottlund Károly helsingforsi tanár Bäer titkos tanácsoshoz intézett, s mely másolatban Reguly irományai között találtatik, Castrén oktatásait theoreticus szabályok magyarázatával kezdé meg, melyeknek felfogására Reguly, ki a nyelvvel eddig tudományosan nem foglalkozott, előkészülve nem vala, s ezért a nagyérdemű finn tudósnek tanítása őt nemcsak nem segíté elő tanulmányaiban, sőt káros hatást gyakorolt társadalmi állására is.

Reguly, mint tudományos utazó mutatá magát be Helsingforsban, s mint ilyen kitünő fogadtatásban részesült; azon hír, mely Castrén által terjedt, hogy a fiatal idegen, ki állítólag a finn s magyar nyelvek rokonságát kutatja, nem csak nem philolog, sőt a

partes orationist is alig ismeri, szükségkép rossz hatást gyakorolt tehát állására.

Helyzete ez által kellemetlenné vált, s részint ezért, részint mivel a finn nyelvre fordított eddigi fáradságának csekély sikerét tapasztalta, négy havi tartózkodás után elhagyá Helsingforst.

A könnyűség, melylyel a társalgás által a svéd nyelvet megtanulta, azon meggyőződéshez vezette őt, hogy célját nem grammatikai szabályok rendszeres tanulmányozása, hanem csak az emberekkel való közlekedés által érheti el, s ezért egy időre háromszáz verstnyire a fővárostól a laukasi fárában Gundunen nevű finn paraszt gazda házában szállt meg, hol egész május végeig oly sikerrel folytatá tanulmányát, hogy midőn Karelian keresztül a norveg Lapphon széléig a 69-ik szélességi fokig felmenve, onnan Helsingforsba visszatért, előmenetele által, melyet a finn és lapp nyelvben tett, mindazokat bámulatra ragadta, kik előbb szándékait s képességét kétségbevonták.

„Midőn Reguly kevés hónapokig tartott távollét után Helsingforsba visszatért — így ír Gottlund a már előbb említett levélben — a könnyűség és biztosság, melylyel ismereteit svéd és finn nyelven, valamint élő szóval, úgy írásban közlé, mindenkit bámulatra ragadtak. Kik őt előbb gúnyolák, most megszegyenülve álltak, főkép Castrén. A helyett, hogy a nyelv tudományos tárgyalásánál mások grammatikai szabályaira szorulna, most ő maga állított fel ily szabályokat, és nézetei s ítéletei a mily meglepők, oly helyesek voltak. Legmélyebb gyökerében fogta fel a nyelvet s most ő vala az, ki egykori tanítójával a legfontosabb és messzevágóbb észrevételeket közölheté.“

Reguly megelégedve érezheté magát sikerével, s a méltánylás, melyet Helsingforsban talált, szívének jól esett, de ha az árt tekintjük, melyen e megelégedés vásároltatott, szívünket fájdalom tölti el.

Nem anyagi szenvedéseiről szólok: ha ő, kit hónapban egy szerető család gondoskodása fogott körül, most idegen földön az élet minden kényelmeit nélkülözé; ha tél kezdetén, midőn az éghajlat szigorát megszokott bennszülöttek már bundában jártak, nyári kabátban s köpenyeg gallérban nézé a vig társaságot, mely a már jéggel takart folyón koresolyázott, csak annak örülve, hogy könnyű öltözete különczködésnek vétetik, s hogy annak való okát senki sem gyanítja; ha még a legszükségesebb fejérműket sem szerezheté meg magának, s a szegénységnek minden szenvedésein, melyekről előbb sejtelne sem volt, keresztül ment, kétségen kívül nem tagadhatjuk meg részvétiünket tőle, ki minden nyomorral szembe szállt, mert tudta, hogy attól minden pillanatban megszabadulhat, de csak úgy, ha feltételéről lemond. De mik mind ezen szenvedések lelki kínjaihoz képest.

Jellemének egyik fővonása a legnemesebb büszkeség volt — s most helsingforsi ösmerőseihez kelle fordulnia, nehány rubelnyi kölcsönökkel fedezve mindemapi szükségait, nem tudva, miként s mikor fog eleget tehetni kötelezettségeinek. Senki nem volt nálán nyiltabb s közlékenyebb, senki nem távolabb minden képmutatástól, s mégis mily vigyázatra, mennyi ártatlan fortélyra szorult most, hogy szegénységét elrejtse, kalandorként eltagadva magától a legszükségesebbeket, csakhogy azon körökben, hol estéit tölté, illő öltözetben jelenhessék meg s azoknak barátságát ne kockáztassa, kik tudományos czéljaik pártolásuk által elősegítheték, s mindazon bizony-

talanság, mely között élt, a leverő meggyőződés, hogy a merész lépést, mely által elhagyott helyzetébe jutott, senki nem helyesli, sem szüléi, kik őt minden levelökben visszahívák, sem más; — a kétely, mely szívében néha támadt: fogja-e mind ezen áldozatok s szenvedések után végre célját elérni?

Eddig kizárólag szüleinek költségén utazott s tudta, hogy bármennyit áldozzanak ők s nélkülözzön ő maga, fölük annyi segélyt, mennyi céljainak kivitelére szükséges, nem várhat, s ezért nem csekély küzdelmek után végre a zirczi apáthoz fordult, ki irányában mindig részvétet mutatott, s kitől legalább azon kérésnek teljesítését reménylheté, hogy tudományos céljait s eddigi fáradságainak eredményét másokkal közölven, irántok részvétet gerjeszsen. Hisz az ügy, melynek életét szentelte, nem személyes ügye. A kérdés, melynek felderítésén fárad, az egész nemzetet érdekli. Vajon lehetséges-e az, hogy mi neki oly fontosnak látszik, az másokat hidegen hagy, s hogy Magyarországon annyi hazafiui lelkesedés, annyi önérzet mellett ne találkozzanak nehányan, kik az aránylag csekély segedelmet, melyet feltételének kivitele kívánt, e nagy célra szentelnék.

Feladata, mióta utazása alatt a finn néppel közelebbről megismerkedett, egészen új és sokkal nagszerűbb alakban tűnt fel előtte. — Meggyőződve, hogy a magyar s finn népek rokonságának kérdése csak a nyelvösszehasonlítás által oldathatik meg, célja, melylyel Helsingforsból éjszaknak indult előbb, kizárólag az vala, hogy a nyugoti finnek nyelvét megtanulja. De mentől sebesebben haladott ezen irányban, mentől nagyobb volt előmenetele a nyelvben, annál tisztábbá vált előtte, hogy a nyelv maga a népek rokonságának felderítésére nem elegendő.

Már Humboldt Vilmos fölfogta az összeköttetést, melyben a nyelvtudomány a népismeret és történelemmel áll, kimondva világosan, miként az emberiség kifejlődésének története nem ezen tudományok egyike, hanem csak azoknak egyesítése által fejthetők meg. „A mód, mely szerint a nyelvből a népek hajdani állapotjaira és vándorlásaira következtetéseket vonhatunk (így nyilatkozik a nagy tudós egy már 1811-ben Steinhöz intézett levelében), még koránt sincs tisztába hozva, és a dolog nem kevésbé nehezítettik azáltal, mert sok esetben csaknem lehetetlen meghatározni, vajon különböző népek nyelveik alkotásánál és kímvelésénél nem juthattak-e ugyanazon sajátságokhoz. a nélkül, hogy egymással a legkisebb összeköttetésben álltak volna.“

Ezen meggyőződéshez jutott már ez első, a finnek között tett útazása alatt Reguly is; s valamint teljes biztossággal mondhatom, hogy Humboldt Vilmos munkái ez időben még egészen ismeretlenek voltak előtte, úgy naplója, melyet akkor még a legnagyobb pontossággal vezetett, mutatja, hogy hasonló nézetből indult ki ő is, s a magyar s finn népek rokonságának kérdését nem tisztán philologiai úton, hanem csak úgy tartá megfejthetőnek, ha minden ezen népeket illető nemcsak nyelvészeti, de etnographiai és történelmi adatok összegyűjtetnek s egybeállítatnak.

Sőt maga a népek rokonságának kérdése, melynek felderítésében egykor egyedüli feladatát látta, mentől inkább haladott, annál inkább háttérbe szorult.

„Te ismered (így is egyik ifjúsági barátjához Wásából) te ismered szenvedélyemet az éjszaki természet, annak népe, s mindene iránt, a mivel bir. Azért vala az én útazási vágyam mindig éjszakra

irányozva, éjszakra, nem pedig déli mívelt országok felé. A természet emberét, az országok és népek ős eredeti állapotát, mint azt a história előnkbe adja, s mily kevéssel, egyedül a vad természet adományai-val éri be az ember, ezeket felfogni nem tudtam s az engem gyötrött. Most ki vagyok elégitve. Ezen útazás nekem egész kifejlődési történetét mutatá mind a földnek, mind pedig az embereknek. Egy útazás az éjszakon valódi képét, mutatja a cultura genesisének.”

Reguly meggyőződése szerint épen mi magyarok vagyunk hivatva e nagy kérdések megfejtésére, mi, kik nyelvünkben azon rokonságnak emlékét fentartva, melyben az ural-altaji népekhez állunk, egyszersmind a műveltségnek azon fokára emelkedtünk, melyen e kérdések tudományos megfejtése lehetővé válik, s lehet-e dicsőbb cél, melynek életét szentelhetné.

Voltak pillanatok, midőn új reménytől lelkesülve, bátorsággal nézett a jövőnek elébe, de ha megint feladatának nagysága, ha az jutott eszébe, miként ő, ki annak megoldására vállalkozik, eddig semmit sem tett, a mi által képességét bebizonyította volna, s mire a nemzet segedelmét kérve, hivatkozhatnék, szivét újra aggodalmak töltötték el, melyek között a vég elcsüggedéstől csak erős határozata őrzé meg, hogy kitűzött célja után küzdve elveszhet, de hogy arról lemondani nem fog.

Egy volt, a mi minél tovább haladott tanulmányaiban, s minél tisztábban fogta föl feladatát, annál világosabb lett előtte, s ez azon meggyőződés, hogy feladatára kellőleg elkészülve nincs, s azért mihelyt hosszú várakozás után szüleitől levél s némi pénzsegély érkezett, elhagyva Helsingforst, Pétervárra utazott, hol, mint azon birodalom fővárosában, mely a finn családhoz tartozó csaknem minden népet

magába foglal, azon eszközöket együtt találhatá, melyek vállalatának sikeres bevégzésére szükségesek valának.

S itt Reguly életében egy új szakasz kezdődik.

Az első hetek, melyeket Pétervárott töltött, kellemesen folytak s Reguly sokszor emlité, hogy egész útazása alatt ezek voltak legboldogabb napjai. — A finn ügyek ministere Armfeld gróf, Wrangel admirál a sziberiai útazó, Sjögren a finn nyelvész, Bäer, Fräehn, Krug, Köppen, Adelung, B. Stiglitz, egyszóval a pétervári tudományos és hivatali társaság legkitünőbbjei előzékenységgel fogadták az ifjút, ki iránt, már midőn a finn lapokban vállalatáról értesültek, érdeklél viseltettek, s kinek kellemes személyisége rokonszenvöket megnyeré, s hogy megelégedéséhez semmi ne hiányozzék, a kegyes végzet Balugyánszky államtanácsosban egy honfitársat ismertett meg vele, ki ámbár hazáját már 37 év előtt elhagyta, a fiatal magyart nem kevesebb szíveességgel fogadta.

Ily körülmények között miként ne tekintett volna reménynyel a jövőbe? Azon levélre, melyben a zirezi apátot kérte, hogy a haza főbbjeinél számára segedelmet eszközöljön, eddig válasz nem érkezett, de midőn az érdeket tapasztalá, melyet idegenek mutattak vállalata iránt, kételkedhetett-e honfitársainak segedelmén? Hisz ha Körösi Csoma több mint húsz évvel elébb legalább némi pártolásban részesült; miként ne számíthatna ő reá most, midőn a magyar nemzet új életre ébredve, öntudatával kötelességeinek érzetéhez jutott? S nem birta-e azon levélben, melyet kevéssel megérkezése után a magyar akadémiától vett, s melyben ez csekély pénzbeli segély mellett, útazásához bővebb utasítást és többféle

meghagyásokat adott, nem birta-e mondani már a levélben biztos zálogát, hogy a nemzet a vállalatnak, melyet fontosnak ismer, kivételére szükséges eszközöket tőle megtagadni nem fogja?

Emelve a reménytől lelkesedéssel fogott tanulmányaihoz. „Ne féljen édes apám (így ír ez időben több rendbeli felszólításokra vonatkozólag, melyek hozzá az iránt érkeztek, hogy hazai lapokban írva, magának nevet s annál biztosabb segédelmet szerezzen) ne féljen, ha rólam most még nem beszélnek is, nem dolgozom én hiába. Ha bizonyos nem volnék, hogy ezélt érek, írhatnék én elég újságcikkeket. De jó és szép dolgot az ember mindig nemes czélból tegyen, s ha az igazságnak akarunk valóságos szolgálatot tenni, ne írjunk, mielőtt magunkat egészen előkészítve nem érezzük.“

S most engedjék meg önök, hogy mielőtt Regulynak tanulmányairól szólok, néhány általános megjegyzést mondjak el, melyet mind azon útnak, melyet tanulmányaiiban követett, mind egész életének helyes megítélésére szükségesnek tartok.

Mint a világ különböző lényei és tüneményei, úgy a tudományok, melyek azoknak magyarázatával foglalkoznak, a legszorosabb összeköttetésben állnak egymással, és senki a határokat, melyek azoknak egyikét a többiektől elválasztják, szigorú pontossággal nem jelölheti ki. Minden tény, mint ok vagy következés több s részint oly tényekkel áll összefüggésben, melyek a tudomány más ágaihoz tartoznak s ezért a tisztán szaktudósok között is alig találunk olyant, ki fiatal korában általános tudás vágyától elragadva, a tudomány különböző mezőin nem kísértette volna meg tehetségeit, míg kalandozásai után

végre azon szűkebb körre szorítkozott, melyre hivatva volt.

Hogy a fa magas sudarat hajtson, szükséges, hogy gyökereivel messze kört fogjon körül, s ezt látjuk a tudományban is, hol azoknál, kik valamely szakban a legkitünőbbek, mindig egy bizonyos sokoldalúságot találunk. De valamint a fa csak azáltal nő s erősödik, mert messze terjedő gyökerei az éltető nedvet, melyet a földből színak, egy pont körül egyesítik: úgy e sokoldalúság a tudományban csak az által válik üdvössé, mert a legkülönbözőbb törekvések is azt, kit a természet a tudomány valamely ágára különös hajlammal s képességgel áldott meg, mindig csak egy pontra vezeti vissza.

Tekintsük például századunk egyik legkitünőbb tudósát, Humboldt Vilmost. Memyit s mily különböző tárgyakkal foglalkozott e férfiú? Kant philosophiája, az aesthetika, régiségi tanulmányok, az államtudomány, a történelem, az ethnographia, alig találunk tudományt, mely figyelmét egy ideig magára ne vonta volna. Irodalmi tervei, melyek közül némelyekkel évekig foglalkozott, a tudományok legkülönbözőbb ágaihoz tartoznak. Ha azonban most e nagy férfiú életén végig tekintünk, világos előttünk az összeköttetés, melyben mindezen látszólag idegen tárgyak nyelvészeti vizsgálataival állnak, s hogy épen e sokoldalúság az, minek a philolog még el nem ért nagyságát köszöni.

Humboldt Vilmosnál az aesthetika s philosophia, történeti s ethnographiai tanulmányai csak a nyelv mélyebb észlelésének eszközeivé váltak. Bárhonnan indult ki, ez volt a pont, melyhez minden út visszavezetett, s így történt, hogy midőn egészen más czélokra tűzve ki magának, a philológiával látszólag

nem foglalatoskodott, mégis mindig csak hivatásának irányában haladott előre.

Regulynál épen az ellenkezőt tapasztaljuk, s ennek főkép két oka van.

Az első azon szenvedély, melylyel minden tudományhoz viseltetett.

A második az, hogy körülményei által a tudományok oly ágának művelésére kényszerítettett, melyre tulajdonkép nem volt hivatása.

Mint az életben, úgy a tudományban semmi nem nehezebb, de semmi nem szükségesebb, minthogy magunkat mérsékelni tanuljuk, s ő nem birt ezen tulajdonnal. — Mint a nyugoti finnek között tett első útazása, őt arról győzé meg, hogy a finn-magyar nép-rokonságnak kérdése csak mind azon adatok összegyűjtése s egybevetése után fejtethetik meg, melyek e népek történelmi, ethnographiai és nyelvi viszonyait illetik, s miként ezen meggyőződés, mely mást, ki e tudományok egyikével tüzetesen foglalkozott, visszaijesztett volna, benne csak lelkesedését nevelte: úgy minden lépés, melyet később tanulmányjaiban előbbre tett, a helyett, hogy céljához közelebb hozná őt, csak arra birta, hogy mindig nagyszerűbb alakban, mindig nagyobb s végre elérhetetlen távolságban tűzze ki célját.

A tudománynak jelen állását tekintve, a finn nyelvek különböző ágainak tudományos átvizsgálása már oly feladat, melyre egy hosszú emberélet alig elegendő, s mégis meggyőződése szerint — mint azt tudós társunkhoz, Toldy Ferenczhez urali útazása előtt Pétervárából irt levelében kifejezé — a finn nyelvek grammatikája s lexikona munkájának csak alapját képezé. — E népcsaládból egy koponyagyűjteményt hozni össze, fejmérések és gypsznyo-

matok által e népek természettani viszonyait tisztába hozni, kiterjeszteni e vizsgálatokat a többi északi népekre, tán Szibéria minden népeire, mely úton idővel a polaris népekről, vagy talán tovább menve a turáni néposztályról oly munka támadhatna, mely Mortonnak az amerikai népekről irt munkáját fölülhaladná, s ismét csak előkészületül szolgálna, hogy később, ha a csüd halmokban található koponyákra is nagyobb figyelem fordittatik, e két rendbeli adatok összehasonlításából, mindezen népek régi geográfiai kiterjedése, mind némelyek népisége meghatározottassék.

„Tovább és mindig tovább“: ez volt jelszava. De épen mert kielégíthetetlen tudásvágyától sarkalva, tanulmányainak határokat szabni nem tudott; mert a tudomány forrásának vizei nem enyhíték, hanem csak még nevelték szomját; mert sehol megállani, sehol megpihenve fáradságának szerzeményeit darabonként átnézni s meglelégedéssel összeszámítani nem tudta; mert miként a bérceknek vándora, ki nagy fáradsággal egy tetőre felér, a helyett, hogy messze kilátását élvezné, csak azon korlátokat látta, melyek miatt az határtalan nem lehet, s míg oly álláspontot talált, mely az övénél magasabbnak látszott, míg egy tető maradt, mely még nem élvezett kilátást ígért, új útra indult; mert a tudományban részletek helyett, miknél az, ki új úton jár, mást nem találhat, mindig már egészet kívánt; mert a belső szózat, melyet követve e pályára lépett, őt pihenni nem engedé, s bár meddig ért, tovább s mindig tovább hívta: valóban nem csodálhatjuk, ha részletes ismeretekben többet szerzett, s az általa kitűzött kérdések egykori megfejtésére többet tett, mint előtte bár mily egyes tudós. de ha azon kérdést, melynek tisztába hozására útnak indult, megfejtteni képes nem volt, sőt ez utolsó

tekintetben kevesebbet tett, mint más kisebb tehetségekkel, de ki egész figyelmét a kérdés nyelvészeti oldalára fordítja, talán tehetett volna.

És most Reguly egyéniségének azon másik oldalára kell irányoznom önök figyelmét, melyet már előbb röviden említék, s mely tudományos törekvéseire talán még nagyobb befolyást gyakorolt.

Ő nem volt philolog. — Nemcsak, mert midőn útazását megkezdé, e részben semmikép elkészülve nem volt, de hajlamainál, hogy úgy mondjam, természeténél fogva se.

Belátva, hogy a magyar s finn népek rokonságának kérdése a nyelvek tudományos összehasonlítása nélkül megfejthetetlen, szorgalommal s azon erélylyel, mely jellemének egyik legszebb tulajdona, folytatá tanulmányait, — de tette, mert kötelességének ismeré.

Magában véve a philologiai tanulmányok Regulyra nézve nem birtak semmi vonzerővel, mintegy természetes körén kívül érezé magát, midőn velök foglalkozott s ez nemcsak ezen tudományban való haladását fárasztóbbá tevé, hanem nagy befolyást gyakorolt fáradozásainak eredményeire nézve is legalább e téren.

Bizonyos, hogy a tudomány legnagyobb kincseit csak azok előtt tárja fel, kik hozzá tiszta szeretettel közelitenek, s mit általan véve mondhatunk, az áll minden egyes tudományra nézve is. Ki azoknak valamelyikét csak segédeszköznek tekinti, ki benne csak kulcsot keres, mely által más ismeretekhez férhet, az annak legszebb eredményeihez jutni soha sem fog. Maga a buzgóság, melylyel előbbre tör, csak akadálylyá válik, mert ki valamely tudományt csak ösvénynek tekint, melyen más czél felé halad, nem ereszkedhetik soha annak mélyébe, s

mindig elfogultsággal jár el. — Sehol sem szembetünőbb ez, mint épen a philológiában, talán épen azért, mert nincs tudomány, mely annyiszor tisztán eszköznek használtatik; s ez az, minek a számos tévedés s a nem szűnő fluctuatiók tulajdoníthatók, melyeket épen e tudomány körében találunk. Teljes meggyőződéseim, hogy oly philologiai tanulmányok, melyek egyelőre kitűzött történelmi kérdés megfejtésére történnek, soha kielégítő eredményekhez vezetni nem fognak, s hogy ha valamilyen nép eredetének kérdése tisztán a nyelvrokonság által megfejthető lenne is, az soha nem fog megfejtetni olyanok által, kik a nyelvtudományt csak e kérdés megfejtéséért űzik.

Reguly szellemi egyéniségének e jellemző vonásai, melyek egész életére elhatározó befolyást gyakoroltak, nem maradhattak hatás nélkül tanulmányaira sem, s ha a rendszert nézzük, melyet azokban pétervári tartózkodása alatt követett, ugyanazon irányt, ugyanazon tévedéseket fogjuk találni, mint egész eljárásában.

Eleinte kizárólag nyelvekkel foglalkozott. Mindenekelőtt az oroszra kelle sajátjává tenni, mely a keleti finnekhez czélzott útazásánál nélkülözhetlen vala, ehhez, a mennyire a meglevő eszközök mellett lehetséges volt, a szirjen, mordvin, cseremis és csuvas, később még a török nyelv tanulása és Humboldt Vilmos, Bopp és Grimm az egyetemes nyelvészetet illető munkáiknak tanulmányozása járult, melyekkel csak most ismerkedett meg. De mint mindig, úgy most tisztán nyelvészeti vizsgálódások nem elégíték ki vágyait, s mentől tovább haladott, annál szélesebbre terjeszté ki tanulmányainak körét is úgy, hogy a nyelvek azoknak csak egy s pedig nem is legfontosabb részét képezték.

Maga a népek rokonsága — s mint mondán Reguly ennek meghatározására a nyelvhasonlítást csak egyik eszköznek tekinté, — maga a népek fajbeli rokonsága csak annyiban birt, előtte érdekel, a mennyiben az egész emberiség kifejlődésére világot vet, s így természetes, hogy tanulmányait nemcsak a finn, nem is csak az ural-altaji népesaládra, hanem egész Ázsiára terjeszté ki, belé foglalva mindent, mi Khinától és Sziberiától Persiáig s a Pontusig, az e határok közt fekvő népek egykori költözéseire, nyelvekre, műveltségökre, s egymásközti viszonyaikra vonatkozik, ide értve még e népek vallását és költészetét is, mely azoknak kifejlődésére nagyobb hatást gyakorolt, s rokonságuknak biztosabb jele talán, mint nyelveik. — Hogy e tanulmányok kimerítőek nem lehettek, azt könnyen beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy azokra, mikre egy hosszú emberélet elégtelen, mindössze két évet fordított, ép oly bizonyos azonban az, hogy kiterjedt ismeretei által, melyeket kellő rendszer nélkül szerzett, s melyeknél sokszor a szükséges összefüggés hiányzott, látköre tágult, s nézetei tisztábbakká, határozottabbakká váltak. S ő maga érzé ezt.

Nincs semmi, mi az embert apró hiúságtól jobban megoltalmazná, mint egy bizonyos cél felé irányzott nagy ambitio, és ezért Reguly jól tudta, mennyi hiányzik még, hogy magát feladatához kellőleg előkészülve mondhassa, de érzé azt is, hogy halad, s e meggyőződés az, a mitől tudományos pályán meglegedésünk függ.

Soha talán fiatal ember több és állandóbb szorgalommal nem folytatta tanulmányait, mint ő. Voltak napok, sőt hetek, melyek alatt szobáját sem hagyta el, lemondva még a társas élet örömeiről is,

melyekre annyi fogékonysággal birt, s az éjszaki főváros legmíveltebb köreiben annyi alkalmat talált, s e fáradság s azon nélkülözések, melyekre magát a continens legdrágább városában kényszerítve érzé, nem fájtak neki. „Külföldön — így ír szüleihez Pétervárról — tanulni kell az embernek, gondolám, s hosszasan elzárkózva a világtól, tanultam, dolgoztam, mohón, nagy erőfeszítéssel, megszűnés nélkül, mindent mellőzve, mi studiumaimhoz nem tartozott; lemondva az életről, nyugalomról és jelenről, mire szegénységem és büszkeségem is kényszerített. Ha látták volna éltemet, bámultak volna, s én mégis boldognak éreztem magamat.“ — S ha e boldog hangulat, melyben tanulmányait egy ideig folytatá, később megváltozott, s a bizodalom helyett, melylyel a jövőbe tekintett, szívét csaknem kétségbeesés tölté el, e változásnak oka nem abban fekszik, mert azon áldozatoktól s nehézségektől visszajedt, melyek nagy feladása kivitelének útjában álltak.

Reguly meg volt győződve, hogy vállalata a hazában a legnagyobb részvéttel követtetik. Mentől tovább foglalkozott tárgyával, annál nagyobb alakban tűnt az fel képzete előtt. Nemzetünk eredetének s őstörténetének felderítése, mely egykor egyedüli célja volt, mint már mondtam, később csak mint eszköz tűnt fel előtte, mely által azon nagy problémák megfejtése lehetségessé válik, melyekkel a philosophia s történelem egy ezrednél tovább foglalkozik, s ő e nagyszerű feladást, melyet magának kitűzött, nemcsak tudományos, hanem nemzeti szempontból fogta fel.

Nemcsak hogy az emberi nem őstörténete felderíttessék, de hogy a világ a tudomány legnagyobb kérdéseinek megoldását a magyar tudományosságnak

köszönje s nemzetünk így kivívja magának azon egy dicsőséget, melyet eddig nélkülöz, hogy az emberi nem eszmekincsét gazdagítsa; ezen gondolat lelkesíté őt s míg feladatát ekként fogta föl, míg magát egy nagy nemzeti érdek képviselőjének tekintheté, követve népe jobbainak részvéte által, addig minden fáradtság, minden nélkülözés könnyűnek látszott. — De miután hetek s hónapok multak s a várt segedelem helyett minden levél, melyet a hazából vett, egy-egy reményét semmisíté meg, miután honfitársaitól elhagyatva, elfeledve érezé magát, s nem vigasztalható magát többé a gondolattal, hogy a mit szenved, azt hazájáért szenved, s általa segítve nagy feladatát be fogja végezhetni, akkor bizodalmával elenyészett az erő is, melyre szüksége volt. A lelki küzdelmek s szenvedések, melyeken keresztül ment, végre megrogták egészségét is, s ő, ki a nyugoti finnek között tett útazása alatt erejét csak nőni érezé, s egy évnél tovább szakadatlan folytatott tanulmányai alatt elfáradást nem ismert, lelki s testikép betegnek érezte magát. „Leestem egenből“, így ír szüleikhez: „olyan vagyok, mint a paradicsomból kiűzött, barátaim minden jóságukkal sem bírnak megörvendeztetni. Nyugtalanosság, elégedetlenség, életúnság fognak el gyakran. Majd vértódulások kínozzák szegény fejemet. Néha szinte eszméletlen állapotban heverek s nem vagyok képes összefüggőn gondolkodni.“

Kevéssel azután, hogy e sorokat írta, Péterhofban, hová egészségének helyreállítására a fővárosból vonult, ideglázba esett, s a szerető gond, melylyel Balugyánszky né férjének elhagyott honfitársát anyaként ápolá, megtarthatta életét, de nem adhatta vissza egészségét.

Mint új ember kelt fel betegségéből; testileg, mert hosszú, haláláig tartott betegeskedése tulajdonkép e percztől kezdődik, lelkileg, mert azon meggyőződés, hogy a mit tesz, azt hazájáért teszi s vele bizodalma önmagához s a jövőben elveszett.

Mindjárt felüdülése után érkezett a hír, hogy akadémiánk, mely eddigi tanulmányairól beküldött jelentését méltánylással fogadta, az egész úti költség elvállalását határozta ugyan el; de jelenleg a pénztár állapota miatt csak 200 ftal és azon ígérettel segítheti őt, hogy ügyét nádor ő fensége által a királynak ajánlani fogja, s evvel a remény, hogy vállalatát hazai segedelemmel viheti véghez, megvala semmisítve.

Ha csak saját jövőjére gondol, helyzete ez által kedvezőbbé vált. Egy nagy tudományos kérdés megfejtésének akarta szentelni életét, azon kérdésnek, melynek Kőrösi élt, s mely egy fél század óta csaknem mindazoknak figyelmét magára vonta, kik hazánkban a nyelvészettel s történelemmel foglalkoztak, s mely nézete szerint a magyar tudományosság első feladatai közé tartozik. Úgy vala meggyőződve, hogy minden nemzetnek állása nem egyedül külső hatalmától, a mult hadi dicsőségétől s jelen anyagi kifejlődésétől, hanem inkább azon résztől függ, melyet a civilizatio közös munkájában vesz, s a gondolat, hogy nemcsak a tudományért, de hazájáért, nemcsak saját, de nemzete dicsőségeért fárad, szívének jól esett; — — de most, midőn belátá, hogy vállalatát szüleinek költségén véghez nem viheti, s hogy hazájának segedelmére nem támaszkodhatik, nem érezhette-e magát felmentve azon kötelezettségektől is, melyeknek személyes jólétét eddig oly szívesen feláldozá?

Balugyánszky, ki 1803-ban költözött Oroszországba s itt államszolgalatban magas állásra emelkedett, már előbb is példájának követésére inté fiatal honfitársát. Most e férfiú elkeseredve az akadémia eljárásán, újra sürgeté tanácsait; s Reguly, ki a pétervári fensőbb körökben, hol személyisége élénk részvétet gerjesztett, hatalmas jóakarókra számolhatott, ha államszolgalatba lép, fényes jövőt látott maga előtt. Sőt ha tudományos céljaival felhagyni nem akarna, ezeknek kivételére is biztos út nyílt meg előtte. Több pétervári akadémiкус, különösen Bäer és Sjögren, mint valóban tudós férfiakhoz illik, meleg rokonszenvvel viseltettek az idegen iránt, ki azon pályán, melyen ők előljárnak, oly bátran előre törekszik. Az előbbi, midőn őt Mihály nagyherceg szellemdús nejének bemutatá, s ennek pártfogását a fiatal magyar utazó számára megnyerte, Demidoff Anatol herceggel hozta őt összeköttetésbe, ki Oroszországért tudományos tekintetben valami kitünőt kívánván tenni, erre a birodalom nem szláv népeinek ethnographiai átvizsgálását tűzte ki, s ezen feladást a nagyhercegné ajánlatára Regulyra akarta bízni. Egyszersmind Sjögren, kire a pétervári akadémia a sziberiai népek új átvizsgálását és osztályozását bízta, az e célból 1843-ra tervezett utazásra az akadémiának honfitársunkat akará ajánlani, s ha a kitüntetést s anyagi előnyöket, melyekben Oroszország tudományos férfiai részesülnek, azon állással hasonlítjuk össze, mely hazánkban a legnagyobb tudósra vár, csakugyan tagadhatlan, hogy Reguly kilátásai, midőn az oroszok pártolását elfogadni kénytelenítették, sokkal fényesebbekké váltak.

Más elkeseredve hazája iránt, melynél csak közönyösséget talált, széttépettnék nézte volna a

köteléket, mely őt ahhoz köté, s szolgálatát, melyet nemzete elfogadni nem akart, örömmel ajánlta volna fel ott, hol érte jutalmat s dicsőséget vívhatott.

Nem voltak semmi előítéletei Oroszország ellen. Azok közé tartozott, kik meleg szeretettel az egész emberiség iránt a civilizatio általános haladása s nem bizonyos politikai formák iránt lelkesülnek. Mint szüleihez már útazása kezdetén irt leveleiből látszik, a nagy birodalom, mely, mint ő hivé, roppant határai között az észak művelésében teljesíti világtörténelmi missióját, őt már előbb is bámulatra ragadta, s a mit, ott tartózkodva, látott és tapasztalt, csak még inkább megerősíté őt ezen érzésben, s ha a gondolat, hogy tehetségeit ezentúl Oroszországnak szentelje, szívének mégis fűjt, ennek okát nem ellenszenvben, hanem csak azon tiszta legyőzhetlen szeretetben kereshetjük, melylyel hazája iránt viseltetett, s mely őt még a dicsőség iránt is közönyössé tevé, ha azt nem saját nemzeténél, nem saját hazája szolgálatában érheti el.

El volt határozva, hogy az útazást, melyre ennyi fáradsággal készült, megteszi, de mire elébb lelkesedéssel gondolt, mi legforróbb vágyainak célja volt, az most csak egy kötelességként tünt fel előtte, melylyel a tudománynak és saját becsületének tartozik, de mely mindentől, mi abban egykor szépnek látszott, megfosztatott s csaknem részvét nélkül várá be azon lépések eredményeit, melyeket barátai szibériai útjának előmozdítására az akadémiánál tettek.

„Igazán szólva — így ír szüleihez — mások barátsága gondoskodott rólam s mások segítik elő ügyemet. Lágy melegnek tartanak, s követségünknel azt mondják: miért nem viszem dolgomat több erélylyel? ha saját hazám nem pártol, miért nem használom fel azt a részvétet, melyet itt támasztanak

irántam? több szorgoskodással már rég Szibériában lehetnék stb. stb. Sok igaz van a dologban, de ezek az urak engem nem értenek. A ki csak kenyeret keres, annak mindegy akárhonnan jön az. De abból, hogy hazámért akarok Szibériába utazni, következik-e, hogy más ország kedvéért is szívesen tehetem azt? Ha csak kenyeret keresek, nem szerezhetem-e kellemebb módon, mint Szibériában? vagy talán azt mondhatni: ha idegen pártolással viszem ki a dolgot, annál nagyobb az elismerés, annál nagyobb érdemem? Így nincs kedvem Magyarorszáért érdemet szerezni, és mit érne nekem az elismerés, ha azt kellene magannak mondanom: ez az ország gyenge; megelégedését, örömét nyilvánítja, hogy vállalatomat idegen segedelemmel kivítem, de ön maga annak eszközlésére tehetetlen volt. — Igen, ha hazám szegény kis ország volna, mely más hatalmasnak kegyelemkenyerét eszi, s az élet bajaitól nyomva, szellemi fellengzésre nem alkalmas, — akkor nem lehetne ellene panasz; de az ország nagy és gazdag, a nép szellemi s nemzeti újjászületése ragyogó korszakát éli, és ezt a vállalatot, melynek becsét a külföld is elismeri, segedelem nélkül hagyja, s kész tőlem ily koldusáldozatot fogadni el.“

E sorok tisztán fejezik ki Reguly érzéseit s megmagyarázzák a könnyűséget, sőt örömet, melylyel azon biztos és sokkal fényesebb kilátásról, hogy útazását a pétervári akadémia kiküldetéséből teszi meg, lemondott, mihelyt hírért vette, hogy akadémiánk gr. Széchenyi elnöklete alatt 1842-iki nagy ülésében ügyét újra felvéve, útazásának költségére valamivel nagyobb segedelmet rendelt.

„Levelök — így ír az erről vett tudósításra vonatkozólag — levelök új életet öntött belém. Egész

valóm mozgásban van, alig tudom gondolataimat rendezni. Most tehát az akadémiának egy varázs ütése által, orosz utazó candidatusból magyar utazóvá vagyok átvarázsolva. Hála istennek, hogy már csakugyan mint magyar utazhatok és ismét szorosabban vagyok hazámhoz csatolva. A szív élénkebben dobog, a lelkesedés mélyebb és hatalmasabb, ha a hazáért dolgozhatunk, mint ha ettől megvetve, csak saját ösztönünk kielégítésére, mint külföld zsoldosa fél tűzzel járjuk utunkat. Nem tudom, hogyan gondolkoznak otthon, de nekem eleinte, különösen míg Demidoffal folyt az értekeződés, mert az itteni akadémikusok ajánlata kétségkívül megtisztelő volt, lealázónak tetszett egy ily fontos nemzeti kérdés megoldásáért idegeneknek koldulni, s hogy a nagyhercegnénél azt kelle mondaniok: eszközölje fenséged, hogy a magyarok kipuhatolhassák ős rokonaikat! pártolja azt a fiatal embert!“

Ki olvashatja e sorokat meghatás nélkül, főkép ha eszébe jut, hogy a mi által magát Reguly oly boldognak érezé, azon tudosításban állt, hogy az akadémia 1000 forint segedelmet, ezt is két részletben s ha majd a pénztár állapotja engedi, rendelt számára, azaz oly összeget, mely ha kezéhez jön is, azon adóságok letisztázására sem lenne elégséges, melyekbe a szárazföld legdrágább fővárosában töltött hosszú idő alatt merült, s ha annyi tapasztalások után alig foghatjuk meg csalódását, ki nem osztaná a fájdalomat, melylyel mindent nyugodtabban meggondolva azon meggyőződésre kelle jutnia, hogy az akadémia által vállalata iránt mutatott nagyobb részvét helyzetére csak azon hatást gyakorolta, hogy határozatától, melylyel Sjögren ajánlatát elfogadta, visszalépven, most azon kilátást is, hogy ázsiai utazását a pétérvári

akadémia segedelmével teheti, elzárva látta maga előtt.

Reguly eljárása kétségenkivül nem vala ildomos. Ha jobban ismeri az embereket, tudhatta, hogy az eszmének hatása nem annyira szépségöktől s nagyszerűségöktől, mint azon módtól függ, melylyel a közönséget irántok lelkesíteni tudjuk s nem kellett volna visszautasítania barátainak azon tanácsát, hogy vállalatát lírlapi czikkek által a közönséggel megkedveltesse; ha jobban ismeri akadémiánk helyzetét, sejdíthette volna, hogy az nem rendelkezik oly forrásokkal, hogy az általa is fontosnak ismert vállalatot kellőleg segíthesse, s a hazából jött kedvezőbb hírekre nem kellett volna visszautasítania azon biztosabb támaszt, melyre a pétervári akadémiától csaknem biztosan számolhatott, de ezen hibák Reguly egyéniségének legnemesebb s azon tulajdonai-ban gyökeredztek, melyek őt e pályára vezették. Nagyot, az optimismusnak egy bizonyos adaga nélkül véghez vinni nem lehet. A remény azon erő, mely által haladunk, s ha Reguly azok közé tartozik, kik mindig helyesen számítva, minden lépésre csak akkor határozzák el magukat, midőn annak sikeréről nyugodt megfontolás után meggyőződtek, oly nagyszerű feladást bizonyosan soha nem tűzött volna ki magának.

Reguly most sem mondott még le minden reményről, s miután az akadémia határozatából meggyőződött, hogy vállalata részvétre talált, levelekben kérte barátait, hogy a pétervári viszonyainak rendezésére szükséges pénzt a hazának egyes tehetős fiainál kölcsönképen szerezzék meg, hogy ő legalább azon segedelmet, mely neki az akadémiától ígértetett, egészen útazására fordíthassa. De miután ezen levelei is siker nélkül maradtak s végre ez utolsó kilátás,

melyre reményeit alapítá, eltűnt s magán úton azon hirt vevé, hogy a királyi segély, melynek kieszközlésére nádor ő fensége közbenjárását felajánlá. 300 váltó forintban fog állani, ő végre kétségbeesve lemondott a hasztalan küzdelemről s elhatározá, hogy hazájába visszatér.

Ki egy magas czélt tűzve ki magának évekig csak ennek élt, ki minden törekvéseit ennek elérésére irányozá, minden reményeit abba helyezte, minden örömet abban találta, ki e czélnek mindent feláldozott s végre azon meggyőződéshez jut, hogy törekvései haszontalanok, nem mivel e czél elérhetetlen, vagy nem méltó fáradozásaira, hanem mert a haza, melynek dicsőségeért ő, az egyes feláldozá magát, nem tud lelkesedni saját nagysága iránt s tőle segédkezét elvonja, — csak ki hasonló helyzeten keresztül ment, az foghatja fel a kínokat, melyek között Reguly végre e határozathoz jutott.

Boritsunk fátyolt e szenvedésekre. Ő maga, bár mennyire nyílt s közlékeny, soha nem szólt ezekről, s csak egyes levelek tárták fel azon napok emlékét, melyek alatt erős lelke leroskadott volna, ha a csüggedőt azon részvét s barátság nem tartja fel, melyet távol honától, ez idegen ország egyes nemes férfiai-nál talált, s én rosszul teljesíteném feladásomat, ha midőn kedves társunk emlékét körünkben felidézem, ezekről megfeledkezném.

Nincs szebb s emelőbb érzés, mint azon közös-ségnek öntudata, melyben azok, kik a küzdő s tola-kodó tömegből kiemelkedve, életököt a tudománynak szentelik, egymással állanak, s e közösség, mely a tudomány férfait az egész világon egy dicső társasággá fűzi egybe, soha és sehol nem bizonyult be

szebben, mint azon részvétben, melyet Reguly a pétervári akadémia nagy tudósainál talált.

A kis, de dicső körnek, melylyel pétervári tartózkodása alatt tudományos érintkezésbe jött, köszöné ő életének ezen legnehezebb időszakában nemcsak anyagi fentartását, de mi ennél fontosabb, azt, hogy ön erejéhez való bizalma, egy szebb jövőnek reménye nehéz küzdelmei között nem veszték el.

Ők tartották fel társunkat, talán az életnek, de bizonyosan a tudománynak, melyről biztatásuk nélkül elkeseredve lemondott volna.

Főkép Bäer az, kinek e részben legtöbbet köszönünk, s valóban nem olvashatjuk a leveleket, melyeket e nagy tudós részint Regulyhoz, részint az ő ügyében írt, a nélkül, hogy szeretettel ne telnénk el azon férfiú iránt, kit a tudomány körében, mint a legkitünőbbek egyikét tiszteltünk, s ki itt mint a legjobb s legnemesebb emberek egyike tűnik fel. — Ő az, kinek meleg részvéte társunkat a vég elesüggedéstől megoltalmazá, ő, ki midőn Reguly elkeseredésében arra határozta magát, hogy hazájába visszatér, eszébe juttatta, hogy ha most tér vissza, — mielőtt terveinek kivitelét legalább megkísérté — gúny tárgyává teheti magát, s igazolni fogja azon részvétlenséget, melyet hazájában tapasztalt, s ki végre a kölesönt, melyet Reguly haza útazására tőle kért, megtagadta, egyszersmind készséggel ajánlá segedelmét arra, hogy az Uralra utazva, egy ideig a vogulok között mulathasson, s itt teendő tanulmányai által a világnak s hazájának megmutathassa, mit várhattak volna tőle, ha őt törekvéseiben támogatják.

Reguly követte tanácsait, elfogadta a nemesen tett ajánlatot s a nappal, melyen elhagyva Pétervárt, urali útjára indult, életében egy új szak kezdődik, legnehezebb, de legdicsőbb időszaka életének, mely alatt, mint a finn nyelvcsalád egyik első kutatója, a tudomány körében állandó nevet szerzett s érdemessé tette magát mindazoknak tiszteletére, kik a legnevesebb lelkesedést és férfias erélyt méltányolni képesek.

Soha nagyszerű tudományos vállalat kevésbbé kedvező, sőt oly körülmények alatt nem kezdetett meg, melyek annak sikerülésére kevesebb kilátást nyújtottak.

Tudományos intézeteink, hol tanulmányait végzé, főképp akkori időben, épen azon ismeretek megszerzésére, melyeket vállalata igényelt, úgyszólván, semmi tudományos eszközöket nem nyújtottak. Ő maga — mint már említém — a szorosan nyelvészeti tanulmányokhoz nem érzett soha különös vonalmat, s a két év, melyet Pétervárott töltött, még azon esetben, ha kizárólag a nyelvészettel foglalkozott volna, nem volt elég, hogy őt szaktudóssá képezze ki s így bátran elmondhatjuk, hogy Reguly akkor is, mikor urali útazására indúlt, nem haladt philologiai tanulmányaiban annyira, mint feladata kívánta volna.

Ugyanezt mondhatjuk geographiai esmereteiről is, s ha ehhez tekintetbe vesszük, hogy összes vagyona néhány száz rubelből állt, mely összeget Bäer barátsága útjára előlegezett, s hogy a szokatlan orosz égalj, melyben nélkülözések között több évet töltött, szakadatlan tanulmányai s a lelki küzdelmek, melyeken keresztül ment, egészségét megingaták, természetesnek fogjuk találni, hogy a bátorság, melylyel october kezdetén útnak indult, hogy az Ural bérceit

és Szibéria sivatagjait kikutassa, mindenkit bámulatra ragadott, de fáradozásainak sikerére nézve nem ébreszthetett nagy reményeket, s mégis, ha most visszatekintünk, átlátjuk, hogy mindezen körülmények, melyek vállalatának látszólag útjában álltak, annak sikerére kedvezőleg hatottak.

Kétséggel oly tudós, ki a nyelvészet körében tett minden újabb felfedezést ismer s a tudomány összes eszközeivel rendelkezik, tisztán a philologia érdekében többet tehetett volna; ily tudós talán kevesebb fáradsággal szerezte volna meg a vogul nép nyelvkincsét, s a különböző finn nyelvek összehasonlításából több s helyesebb szabályokat vont volna le, mint ő, ki az osztyák, a vogul és csuvasz nyelvek tanulása között önmaga vonta le szabályait, hosszú fáradsággal fedezve fel néha azt, a mit mások már tudtak. — Gyakorlott geograph az Ural egyes csúcsainak magasságát, s egyes helyek geographiai fekvését biztosabban határozta volna meg, mint ő, ki midőn astronomiai mérések nélkül egy nagy tartománynak térképét elkészíté, bámulatos tapintata mellett is az egyes helyek szélességi s hosszúsági fekvésére nézve itt-ott néhány mértfölddel hibázott. S megengedem, hogy a kiképzett archaeolog a csúd halmokban talán több oly érdekes felfedezést tett volna, mely az ő figyelmét elkerülte. — De hogy azon egy ember, ki a vogul népnek egész szókincsét összegyűjti s a többi finn nyelvek megismertetésére is roppant tudományos anyagot szerez, ugyanakkor egyszersmind a geographiának a legnagyobb szolgálatot tegye, hogy a népek jelen állapotait tanulmányozva egyenlő érdekekkel viseltessék multjuk iránt, s dalaikból, melyeknek gyűjtését főképp philologiai szempontból a legnagyobb lelkiismeretességgel foly-

tatja, az egyes népek mythológiáját s egykori, a mostaniaktól egészen különböző helyzeteket — nem mondom, tisztába hozza — de azoknak felderítésére az első lépéseket tegye, az csak épen azon sokoldalúság, azon speculativ általánosságok után törekvő irány által volt lehetséges, mely Reguly szellemét jellemzé, s nem engedte, hogy tanulmányai a tudomány bármily ágában kimerítők legyenek. Sőt tagadhatlan, hogy még azon sanyarú s látszólag reménytelen körülmények is, melyek között útazását megkezdé, annak végeredményeire csak kedvező hatást gyakoroltak.

Reguly meggyőződése szerint a nyelvrokonság egy maga, bármennyire haladjunk annak ismeretében, a népek rokonságát még nem bizonyítja be.

Épen mert a nyelv a népek szellemi kifejlődésének közvetlen befolyása alatt áll, mert benne, mint a tengerpart homokján, minden lépés nyomot hágy; azért nincs semmi mozgékonyabb s csak azon változásokat kell tekintenünk, melyek Európa művelt országaiban, úgyszólván, szemünk előtt a nép által használt nyelvre nézve történtek, hogy meggyőződjünk, miként a nyelvrokonság a fajrokonságot legfeljebb gyaníttatja, de nem bizonyítja be.

Miután Németországban oly tartományok, melyek pár század előtt szlávok által lakattak, most kizárólag németül szólnak, s hazánkban számos példát hozhatunk fel, hogy egész helységek szláv vagy románból magyarokká, s magyarokból szlávokká váltak: ki vonhatja kétségbe, hogy ez a műveltség alantabb fokán álló népeknél még többször történt, hol az egyes törzs, idegenektől meghódítva, nehézség nélkül felveszi annak nemcsak egyes szavait, de nyelvét, csak egyes sajátságokat tartva meg néha saját

nyelvéből, melyek mint tájshólások maradnak fel, s a nyelv szabályaiból ki nem magyarázható sajátágaik által a nyelvbúvárt figyelemessé teszik, hogy itt egy idegen elenyészett nyelv s nemzetiségnek romjain jár.

Csak ha a rokonság a nyelven kívül, mely által arra figyelmeztetünk, más tények által világosíttatik fel, csak ha a népek plisikai typusa és szellemi hajlamai, melyek a nyelvnél állandóbbak, a philologia észrevételeit támogatják s a történet adatai azzal ellentétben nem állnak, akkor szólhatunk némi biztossággal, s ez oka, melyért a népek eredetének kérdése soha szobatudósok által tisztába hozatni nem fog.

Nem elég, hogy multjokat ismerjük, nem elég, hogy sirhalmaikat hányjuk fel, s mindent tudjunk, mit régi írók a scythák, párthusok és turán népeiről följegyeztek. E tanulmányokon kívül még más kell. Az, hogy az élő nemzettel érintkezésbe jöjjünk, hogy ajkairól halljuk hagyományait, költészetét, hittanát, s így intuitio által szerezzünk magunknak bizonyosságot az iránt, mire nézve a tudomány kételyeinket soha sem oszlatthatja el. — S Reguly, ki útazásában főkép ezt keresé, elérhette volna-e ezéjét, ha mint az orosz kormány küldöttje kényelemmel és a hatalom pártfogása alatt útazza be a vogulok földjét? de épen ezért megfosztva a bizalomtól, melylyel e nép hozzá közelített s előtte kitárta azt, mit a gyűlölt oroszok s még inkább gyűlölt hittérítők előtt szorgosan titkolni szokott.

Reguly érezé ezt, és azért sem azon anyagi szenvedések, melyekkel az útazás e zordon éghajlat alatt jár, sem elhagyottsága lelki erejét, sőt vidorságát nem törheték meg.

„Az e vidéken divatozó életmódot bárkinek, kit csupán szükségesség vagy kötelesség vet oda, túrni

nehéz volna“ — így ír Toldy Ferencz tudós tár-sunkhoz intézett egyik levelében. — „Egy füstös jurta zugában meghúzódni, iramszarvas bőrén lálni, vízben főtt vagy szárított halat enni, só és kenyér nélkül folyvást, s változás nélkül, oly feltételek, melyek finomabb szokásainkkal ellenkeznek, sőt rövid időn elviselhetetlenek lesznek. Csak oly ember, kit valamely eszme iránti lelkesedés vezérlett oda, kinek ez új világ, mely sok évi óhajításainak célja volt, szellemi szükségek gazdag kielégítését nyújthassa: csak oly ember felejtheti el azon anyagi inséget, mely ott körülveszi, s érezhet meglepődést, sőt boldogságot.“

Soha talán nem élt egyéniség, ki mindazon tulajdonokat, melyek útbazóban szükségesek, nagyobb mértékben egyesítette volna magában, mint ő.

Ha naplóján átmegyünk, melyet, fájdalom, csak a nyugati finnek között tett első útazása alatt vezetett kellő pontossággal, minden lapon a legérdekesebb észrevételeket találjuk. A nép jelleme és szokásai, szellemi s testi egyénisége, az éghajlatnak befolyása az erkölcsökre, s ezeknek hatása állapotjaikra, figyelmét semmi nem kerülte ki. Az országok geographiai fekvése, s az egyes növény vagy állat, melyet talált, a népeknek múltja, melynek nyomait hagyományaikban és dalaikban kereste föl s az egyes családok élete, az élő nyelv s rég eltűnt nemzedékek sírhalmái: nem volt semmi oly csekély, mi őt nem érdeklé, s mit azon finomsággal, melylyel a legapróbb részletek észlelésére birt, nem tanulmányozott, és semmi oly nagy, mi figyelmét kizárólag leköthet s bámulhatjuk-e, ha ő, ki ezen tehetségeinek most jutott tiszta öntudatához, s azokat egész kiterjedésükben gyakorolhatá, magát ezen útazása alatt jól érezé, s

gyenge egészségével oly fáradságot s nélkülözéseket birt el, melyek alatt a legerősebb organismus leroskadott volna.

Ezen egész útazása alatt, mint többször mondá, — meglegedett, emeltebb hangulatban érzé magát. Minden nap új tények fedezésére adott alkalmat, minden ily tény meggyőződése szerint közelebb hozá őt céljához. — Mint a bányász, ki előtt a gyenge arany-ér, melyet gyanítva munkájához fogott, mindig gazdagabbnak mutatkozik, mint az utas, ki előtt kilátása minden lépéssel tágul s nagyszerűbbé válik, dolgozik s halad, s tudva, hogy céljához közelit, nem érzi fáradságát: ilyen vala ő.

Érezé, tudta, hogy nem hasztalan fárad. — Mi lelkében egykor mint homályos sejtelem élt, azt tapasztalásai meggyőződéssé emelték, miről egykor ábrándozott, azt most száz ténynyel igazolhatá.

Eddig a magyar s finn népek rokonsága mellett csak a nyelvrokonság hozatott fel. Valamennyien tapasztaltuk az ellenszenvet, melylyel ez állítás hazánkban fogadtatott, hogy a magyar s finn nép közös eredetű. Az idő nem fekszik távol tőlünk, midőn, a ki e tudományos tétellel fellépett, csaknem hazafiságtalansággal vádoltatott. Mintha a történelem nem bizonyítaná be világosan, hogy minden nép, mely most magasan áll, csak sok nemzedék fáradozásai és századokig tartó küzdelem után érte el jelen állását; nemzetek is őseiknek nagy tetteikben szokták keresni nemességöknek jelét, s valóban nem bámulható, ha a magyar, kinek ős történetét a monda Etele népeivel kötötte össze, a rokonságot visszautasította oly népekkel, melyek létöknek a történelemben oly kevés nyomait hagyták, mint a finnek. Mit a byzanti s nyugoti írók a magyar népről, midőn Európa szin-

helyén megjelent, feljegyeztek, annyira különbözik attól, mit Laponnia jelen lakóiról tudunk, sőt mit azokról az éghajlat viszonyainál fogva a legtávolabb multban is feltehetünk, hogy Sajnovics állítása már a túlzás miatt is, melylyel az fellépett, midőn híres értekezése „*Demonstratio idioma Hungarorum et Laponum idem esse*“ megjelent, nemcsak a közönségnél, de még tudósaink között is kevés pártolót találhatott s a tudós külföld mindig inkább elterjedő véleménye, mely a magyar-finn rokonság mellett nyilatkozott, sokak által csak azon rossz akarat s kajánság jelének tekintetett, melyet főkép szomszédainknál néha tapasztalnunk kell.

Maga Reguly — mint nékem többször mondá — még a nyugoti finnek között tett útazása után sem volt egészen meggyőződve, s ha a nyelv rokonsága iránt kételyei nem lehettek is, a fajrokonságra nézve feltartá azokat. Az ázsiai finnek, főkép a vogulok között szerzett tapasztalásai eloszlatták e kételyeket.

Mióta Vszevolodo-Blagodackiban a Szoszva és Jvdel vizei között, Európától az Ural havasai által elzárva, a vogulokkal megismerkedett s hív követjének, a vogul Baktyár kíséretében e nép nagy tartományának szétszórta lakosaival érintkezésbe lépett, kételyei megszűntek. — „E népnek rokonsága a magyarral (mint Bäerhez már e helyről intézett levelében írja) minden kétségen felül áll“ s a mód, melylyel részint már azon, részint későbbi leveleiben a vogulokról szól, mutatja, hogy nem az utas kíváncsisága, vagy tudományos érdek, hanem a legmélyebb rokonsérgzet az, mi őt e néphez köti, „mely az idegennek talán kellemetlen formák alatt emberiebb s romlatlanabb természetnek nyomait viseli magán, mint

sok más nép s ha a munkát lealáznál tekintve nem dolgozik, s ha oroszok között van a félénkség színéig tartózkodó, azért önbecsének érzetét nem veszti el, s büszke szabadságára, melyet azoknak jólétével nem cserélne fel, kik a czárnak pénzt s munkát adóznak.“

Reguly, kinek általán véve legbecsessebb tulajdonai közé tartozott, hogy magát saját eszméi által elragadtatni nem engedé, s lelkesedése között mindig megtartá józanságát, itt is soha nem ment annyira, hogy a magyar s vogul nemzet ugyanazonosságát állította volna. De hogy a magyar nemzet a közép-ázsiai népesaládnak tagja, s hogy azon nyelvek közül, melyeket ural-altajiaknak nevezünk, a magyar nyelv csakugyan a finn s jelesen a vogul nyelvekhez áll legközelebb, arról teljesen meg volt győződve, s az állapot, melyben e népeket jelenleg találjuk, s mely attól, mit eldődeinkről letelepedésük korszakában tudunk, annyira különbözik, nem ingathatá meg őt ezen meggyőződésében, nemcsak azért, mert a zordon éghajlat, s a társadalmi viszonyok, melyek ott, hol 3780 □ mértföldnyi területen csak 6000 ember él, szükségkép támadnak, eléggé megmagyarázzák e népek jelen helyzetét, hanem azért is, mert számos jel arra mutat, hogy azok jelen lakhelyeikre bevándorlottak vagy szorítottak. Ilyenek a helyek nevei, melyek nem azon nyelvhez tartoznak, melyen a nép szól, ilyenek a vogulok között divatozó loáldozatok s e népek általános hite, hogy egykori hazája délnyugotra fekszik s ilyenek főkép az osztyák nép régi költészetének maradványai, melyek mind arra mutatnak, hogy e vidékek lakói egykor egészen más viszonyok között éltek. Mert miként magyarázhatnók meg magunknak máskép: „hogy a legmagasabb északnak e népe, melynek már életmódjánál fogva

is egészen más szellemi irányúnak kellene lenni, hős lelkesedéssel beszéli el őseinek hős tetteit, megénekelve bajnokait, kik részint mint istenek külső elleneségek, úgymint szirjénekkal és szamojedokkal, részint mint fejedelmek testvéreikkel és szomszédaiakkal küzdöttek.“

S ezen meggyőződéssel mennyi új s nagyszerű kilátás nyílt tudományos vizsgálódásainak, épen azon téren, mely előtté legtöbb érdekléssel birt.

„Eddig — mint Reguly egyik, még Pétervárról írt levelében megjegyzi — keveset gondolkodtunk arról, mily különböző szláv, byzanti, olasz stb. műveltség magvai azok, melyek jelen magyar műveltségünket és socialis formáinkat előhozták, de melyek azon elemek s azon szülőföld, melyből ezen vidéki vetőmagok mostani gyümölcsös formáikra fejlődtek, s mi tehát a valódi eredeti magyar, arról eddig csak nem is álmodozhattunk, mivel tudományos állásunk szerint az mind fogalmunk felett volt“, s vajon ha a magyar s finn népek fajbeli rokonsága, ha közös eredetük minden kétségen felül helyezett, nem birjuk-e akkor mind ezen eddig látkörünkön kiüül helyezett ismereteknek biztos kulcsát?

Reguly nézete szerint a nyelv a nép szellemi kifejlődésének hív tükre. Valamint az egyes nyelv szókincse a nép ismereteinek körét jelöli ki, s a legnagyobb biztossággal mondhatjuk, hogy azon tárgy vagy fogalom, melyre valamely nyelvben szó találtatik akkor, midőn az használtatott, már a nép ismeretköréhez tartozott: úgy a nyelv grammatikája a nép észjárását mutatja fel, s ki valamely nyelv kifejlődésének történetét ismeri, tökéletesen ismeri a nép szellemi kifejlődését is, mely azzal él. Minthogy pedig a vogul s a távol északon lakó azon finn törzsek,

melyekre a kereszténység eddig csak kevés hatást gyakorolt, szellemi kifejlődésükben s állapotukban egy ezred óta alig változhattak, ezeknek teljes megismerése nem egy szövétnek-e, melynek világánál őseink szellemi kifejlődéséről, a honfoglalás korszakában, némi biztossággal ítélhetünk? mi nemcsak egész polgárisodásunk történetére új világot vet, de mi által e történet általános emberi szempontból is fontossá válik.

Azon nemzetek, melyek a semi vagy indo-germán családhoz tartoznak, valamennyien a műveltség különböző, de már magasabb fokain állnak; Amerika s Afrika ős lakóit csak ős miveletlen állapotjukban ismerjük, de az ural-altaji, vagy csak szorosabban véve is a finn családhoz tartozó népek a műveltség s polgárisodás legkülönbözőbb fokait foglalják el. — Mig e nagy törzsnek egyes ágai még jelenleg is halászatból s vadászatból élnek, s az Uralon, mint pásztor népek barangolnak körül, addig mások mint szántóvetők művelik földjeiket, s mint városok lakói a polgárisodás magasabb fokára emelkedtek. — A természeti állapot tökéletes korlátlanságától, minő csak Amerika vad népei között létezik, a korlátlan uralomig, mely az orosz birodalom különböző népeit összetartja, sőt az alkotmányos szabadságig, melyet a magyar nép akkor mikor Reguly útazott, még élvezett, a műveltség minden fokait, a polgári szerkezet legkülönbözőbb formáit találjuk itt azon egy népfajnál. — Mi másoknál ezredek alatt fejlődött, mit a semi vagy indo-germán népeknél keresnünk kell, az itt egyszerre, nem tudományos kutatások bizonytalan világánál, hanem valóságban áll előttünk, s nem ez-e az egydűli kulcs, melynek segédelmével az egész emberi nem kifejlődésének nagy titkához juthatunk?

Reguly — mint a nyugoti finnek között tett útazása alatt irt leveleiből látjuk — évekig foglalatoskodott e gondolattal. Egy távol, talán elérhetetlen ezélként állt az lelke előtt, mely őt magához inté, melyre gondolva minden bajai között új törekvésre lelkesedett. Most e ezél előttte állt, tisztán, egész nagyságában, kezében tartá az eszközöket, melyek annak elérésére kívántattak, s bámulhatjuk-e, ha felejtve minden egyebet, csaknem ember feletti erélylyel haladott feléje, s Sziberia pusztáin a Pelim s Tapszija mocsárai, vagy az Ural sziklabérczei között megelégedettnek, sőt boldognak érezé magát, felejtve a terhet, melyet viselt s csak azt tudva, hogy a tudomány gazdag kincsét hozza magával.

Nem követhetjük őt útain. — Elfoglalva nyelvészeti dolgozatokkal, Reguly az Uralon, Sziberiában s a Volga mellett tett útazásai alatt naplóját nem folytatá; a munka, melyben útazási tapasztalatait a nagyobb közönséggel megismertetni akarta, nem is kezdetett meg, s így számos jegyzetein kívül, melyek e tárgyra vonatkozólag philologiai dolgozatai között szétszórva találhatók, csak egyes levelei maradtak reánk: de ha a roppant területet tekintjük, melyet beútaozott, s a gazdag tudományos anyagot, melyet útazása alatt gyűjtött, s melyet az Akadémia kézirat-tárában letett irományai foglalnak magokban, ha látjuk azon földabroszt, melyet a pétervári geographiai társaság felszólítására kidolgozott, s mely a szélesség 58—70, a keleti hosszúság 72—89 fokai között elterjedő terület részletes leírását adja, feljegyezve több mint ötszáz helyiséget, ezeknek egymástól távolságát, a külön népiségek, a földművelés, marhatenyésztés és erdőségek határvonalait, az Ural minden ágainak irányát az egyes kúpok elnevezésé-

vel, s a nagyobb s kisebb folyók s hegyi vizek menetét, s ha meggondoljuk, hogy Reguly a tudomány e gazdag anyagát maga gyűjtötte, nem buzditva senki által törekvéseiben, nem segítve senki által s nélkülözve még azon tudományos eszközöket is, melyeket geographiai méréseknél mások elkerülhetetleneknek tartanak: akkor valóban bátran elmondhatjuk, hogy kevés ember élt, ki tiszta lelkesedésből s a tudomány iránti szeretetből az övéhez hasonló áldozatokra határozta el magát, s hogy alig találunk egyet, ki ily nehézségek között, s annyira elhagyatva, hasonló eredményeket mutathatna fel.

Reguly bevégzé feladatának nehezebb részét. A mit az ifjú lelkesedése pillanatában elhatározott, azt kivitte minden akadály, minden nehézségek daczára, s ha meggondolatlan volt az ígélet, melyet a stockholmi könyvtárban Arvindsomnak adott, hogy életét a finn-magyar kérdés megfejtésére szenteli, vagy legalább az adatokat, melyek annak tisztába hozására szükségesek, megszerzi, ő dicsően beváltotta szavát. Bejárta a roppant földterületet, melyen e népek a világtól felejtve laknak, Szibéria pusztáin és az Ural csúcsai között keresve fel a nagy törzsnek egyes ágait, míg a permi finnek kivételével egy sem maradt, mely között nem élt, melyet személyes érintkezésből ne ismert volna. Tanulmányozta nyelvüket, szokásaikat, életnézetüket, ott, „hol — hogy saját szavaival éljek — nyugat felé az Ural sziklafalak, éjszak és délnek ingoványos lakatlan vidékek által minden idegen befolyástól védve e népek régi eredetiségükben megmaradtak, s napjaik korlátlanúl, könnyen s belső nyomás nélkül folynak le, s az ősök erkölcsiéhez való hív ragaszkodás a régi élet formáit szerencsésen fentartotta,“ s ott, „hol a vadak és halak

megfogyatkozása a lakosokat vadász és halász életük elhagyására és szántás vetésre kényszeríti, míg a nép öntudatába mind mélyebb s mélyebben beható keresztén tan minden egyes emberben küzdést támaszt az apák régi pogány nézeteivel, s az ekképen irányt vesztett, s megingatott ember kebele minden idegen befolyásnak tárva áll, s a számos telepei által előnyomuló orosz elem az újra alakuló életre mindinkább rányomja bélyegét.“ — Szorgalommal összegyűjté a nép mondáit és hagyományait, pontosan leírva minden egyes dalt, melyet e népek között járva, majd magános jurtákban vagy pásztorállomásokon, majd vallásos szertartásaiknál vagy ünnepeiken hallott, s melyek közül sok bizonyosan már eddig is az énekessel együtt eltűnt. Soha európai ily primitív népek szokásaiba úgy még bele nem élte magát; soha oly férfiú, ki a művelődés magaslatain áll, a természet gyermekének fogalmait s egész életnézetét ily egészen megérteni s áthatni képes nem volt; hisz csak azt ismerhetjük meg teljesen, a mit szeretni tudunk, s míg más tudóst, ki oly népek között jár, tudományos érdek vezérel, ő bennök saját nemzetének rokonait, ő azon nagy törzsnek egyes gyenge és elsatnyult, de azért nem kevésbbé hozzá tartozó ágait látta, melynek maga is gyermeke vala.

Egy maradt hátra: az, hogy a gazdag anyagot, melyet magával hozott, feldolgozva, a tudomány közbirtokává tegye, s visszatérve kedveseinek tűzhelyéhez, a hazában élvezze a dicsőséget, melyet annyi fáradsággal s áldozattal kiérdemelt, s melyet annál biztosabban várt, mert hiszen a nagy mű, mely neki azt megszerzi, gondolatában már készen állt. — „Tisztában volt a nyelv természete iránt, s elveinek helyességéről azon tapasztalása által győződött meg, hogy

a természettől elvont rendszere fonalán, — mint a volgai finnek között tett útazása alatt írja — két hónap alatt annyit birt tenni, mint azelőtt ily helyesen s ily teljességben félévig alig,“ s mi előtte oly tisztán állott, azt miért ne mondhatná el, új irányt adva ez által nemcsak a philológiának, de mindazon fontos vizsgálódásoknak, melyek az emberi nem szellemi kifejlődését illetik? Egyes munkái, melyek elméletének bizonyítványául valának szolgálándók, a vogul, osztyák, csuvasz, cseremisiz és mordvin nyelvek szótárai és nyelvtanai, mint ő hivé, csak még az utolsó kidolgozást várták. Minden anyag, mely a roppant épület felrakására szükséges, birtokában van, elkészítette tervét, ismeri minden részletét, csak össze kell állitania, hogy a világ bámulva álljon nagyszerűsége előtt, s a haza büszkeséggel nézzen fiára, ki neki a tudományok mezején is ily dicsőséget szerzett.

Nem ismertem senkit, ki a dicsőség élvezetére fogékonyabb vala; honszeretetén kívül ez volt szívének legerősebb, talán egyedüli szenvedélye, s valaminth a fő indokot, mely őt e pályára vezette, nem a tudomány iránti tiszta érdekekben, hanem honszeretetében s nemes dicsvágyában kereshetjük, úgy ez tartá fenn erejét minden küzdelmei között. Azok közé tartozott ő, kik a tudás fája után csak azért nyújtják ki merész kezöket, mert gyümölcseitől halhatatlanságot várnak, s kik ezen reményben minden áldozatért bő elégtételt találnak. Hogy hazájáért fárad, s míg mások egyéb körökben, ő a tudományok mezején vívja ki a magyarnak azon állást, mely után akkor a nemzet lelkesedve törekedett: ez volt azon gondolat, mely őt lankadni nem engedé, mely az Ural kopár bérczei és Szibéria pusztái közepett,

nyomor és sanyaruságok között, őt néha boldoggá tette; s leírhatnám-e a kínokat, melyekkel e reményekről le kelle mondania, kifejezhetném-e a fájdalmat, melylyel szíve eltelt, midőn csaknem czéljánál látva magát, sejdíteni kezdé, hogy az erőt, mely annak elérésére még szükséges, nem bírja többé? Az évekig tartott bizonytalanság, a morális szenvedések, melyeken keresztül ment, erejének túlfeszítése pétervári tanulmányai alatt, s a zordon ég alj s meg nem szokott sanyaruságok, melyeken Szibériában keresztül ment, nem törték meg akaratát, de igen egészségét, melyre munkájának befejezésére szüksége volt. Útazása alatt, míg a szünetlen tevékenység és az érdek, melylyel azt folytatá, tartott, erőt vett magán, s akarata által legyőzte betegségét, de midőn Pétervárra visszatérve, a fölgerjedés, mely idegzetét feszültségben tartá, megszünt, annál inkább feltűntek ennek következtetései. Elhatározva, hogy csak akkor tér vissza hazájába, ha útazásának eredményeit mutathatja fel, s érezve, hogy a munkára, melyet dolgozatainak rendezése s rendszeres előadása kíván, egészségének akkori állapotában képtelen, mindenekelőtt ennek helyreállítása volt egyedüli törekvése; de talán, mert gyógyszerzeit rosszúl választá, vagy, mert baja azok közé tartozott, melyekre az orvosi tudomány hatása nem terjed, sem a Graefenbergben és Lehseben használt vízgyógygy mód, sem más orvoslási rendszerek nem adhaták vissza azon erőt, melyre szüksége volt, s élete ezentúl egy hosszú betegség, melynek kínjait csak akkor foghatjuk fel, ha esziünkbe jut, hogy ő, ki egészségének elvesztését nem azért fájlatá, mert őt az élet élvezeteire, hanem azért, mert őt a munkára képtelenné tévé, midőn 1849-ben hazájába visszatért, egyzersmind mindentől meg-

fosztva látá magát, mi neki vigasztalásul szolgálhattott volna.

Egy életerős nemzetnek gyermeke, mely öntudattal tekintve zivataros, de dicső multjára, újjászíjlesztéséért küzd: így indult útjára, bizva erejében, készen minden áldozatra, nem kételkedve sikerén, hová lett mindez néhány év alatt?

Vannak fájdalmak, melyeket néha túldülnék, de melyekből kiépülnünk nem lehet, s habár a kétségbeesés, melylyel a hazának állapota szívét az első időben tölté, később más érzéseknek ada helyet: ereje meg volt törve.

Visszatekintve nemzetünk zivataros multjára, s látva a módot, a mint ez újabb veszteségeit tűri, nem kételkedett a jövőn. Százszor elmondta, hogy bármi nagy csapások érték hazánkat arra, hogy bajain segítsünk s szebb jövőjét előkészítsük, nem szükséges egyéb, mint hogy azt szenvedései között kettőzött hévvel szeressük, s kétszeres hívsséggel teljesítsük iránta való kötelességeinket: de midőn ezen meggyőződéstől lelkesedve újra munkához fogott, s elővéve jegyzeteit s irományait, a nagy művet, melynek életét szentelte, be akará fejezni, újra meggyőződött tehetetlenségéről.

Minél inkább tisztába vala föladata iránt, annál kevésbbé érezé magát képesnek annak bevégzésére s ha új tevékenységre serkenté őt a gondolat, hogy azon kérdések megfejtésére, melyeknek életét szentelé, senki oly gazdag anyagot gyűjteni többé nem fog, s hogy a mit ő gyűjtött, csak ő maga dolgozhatja fel tökéletesen, maga az anyagnak és eszközöknek bősége haladásának csak egy új akadály volt. Nem határozható el magát, hogy a nagy tudományos műnek, melyet tervezett, csak egyes töredé-

keit dolgozva ki, gazdag anyagának csak egy részét használja fel, s az egész mű, melyet tervezett, felülhaladta erejét. Mint oly emberé, ki nagy kincset talált, s magát nem határozhatja el, hogy annak csak egy részét vigye magával, s az egészet fölemelni képtelen, s majd kínos bizonytalanságban áll gazdag találmanya előtt, nem tudva, mit válasszon a drágaságok közt, melyeknek mindegyike neki egyaránt becsesnek látszik, majd megfeszítve erejét újra megkísérli, nem emelhetné-e fel mégis az egészet, érezve, mily gazdag, s egyszersmind mily nyomorult — ilyen vala élete. — Egy hosszú küzdelem, egy nem szünő törekvés, melynek egyedüli eredménye csak azon meggyőződés, hogy a cél, melytől megválni, mely helyett mást követni nem bír, örökre elérhetetlen.

Boritsunk fátýolt e szenvedésekre, melyeknek a kegyes istenség kora halála által véget vetett, de a melyeknek emléke kínosan felejthetetlen fog maradni mindazoknál, kik e nemes férfiút ismerve, hosszú küzdelmeinek, melyek erejét fölemészték, tanui valának.

Ha előadásomban elhúnyt barátomnak hű képét állíthattam fel, felesleges, hogy egyenkint újra elősoroljam az okokat, melyek törekvéseinek teljes sikerét akadályozák.

Maga a kérdés, melyet magának kitűzött, s mely — legalább a tudomány jelen állásában — még megoldhatatlan: azon körülmény, hogy feladására tudományosan elkészülve nem lévén, a célt, mely után kiindult, meghatározott körvonalokban nem látta maga előtt s magát tudásvágyában mérsékelni nem birta, kedélyének nemes gyöngeségei, s testalkata, mely a zordon égalj s annyi sanyarúságoknak ellentállani képes nem volt, eléggé megmagyarázzák ezt; s ha végre azon morális szenvedésekre gondolunk,

melyeken keresztül ment, midőn magát nemzetétől, melynek dicsőségéért fáradott, elhagyatva érezé, valóban nem bámulhatjuk, hogy élete, melynek legszebb virágai letörettek, nem hozott annyi gyümölcsöket, mennyit tőle sokan vártak. De vajon ki mondhatja ezért, hogy ez élet nem egy nemesen eltöltött emberi lét vala, s hogy nagy törekvései haszon nélkül veszttek el?

Meggyőződéseim szerint a népek eredetének kérdése azok közé tartozik, melyeknek megfejtésére a vágyat az istenség csak azért oltotta kebeleinkbe, hogy általa ösztönözve ismereteink körét tágabbra terjeszszük. A tudományos vizsgálat e mezején ellentáll törekvéseinknek nemünk fejlődési képessége, melynél fogva ugyanazon nép egy ezred előtt egymástól elszakadt részei, melyek azóta különböző viszonyok alatt éltek, mint mindenben, úgy nyelvekben is annyira eltérnek egymástól, hogy a nyelvnek ugyanazonossága helyett csak a tudomány által rölfedezhető rokonság marad vissza; ellentáll a népeknek bebizonyítható vegyülése, mely annyira ment, hogy Európa mívelt nemzetei közt egy sincs, mely fajilag eredeti tisztaságát megtartotta volna, s azért, meg vagyok győződve, hogy bármit tegyünk, a helyet, honnan őseink nagy vándorlásukban kiindultak, testvéreinket, kiktől akkor megváltunk, nem fogjuk feltalálni soha. Inkább megváltoztak talán ők is, de mi bizonyosan, hogysem ha találkoznánk is, egymásra ismerhetnénk. De a népek s nyelvek rokonsága iránt folytatott nyomozások, melyeknek hazánkban csak azon érdek adott lendületet, melylyel népünk eredetének földerítése iránt viseltetünk, azért nem birnak kevesebb fontossággal, nem csak mivel azon időszakban, melyről épített s írott emlékeink

hiányzanak, az emberi nem kifejlődésének története csak a nyelvek tanulmányozása által deríttethetik fel, hanem főként, mert a nyelvészet körében tett haladások, meggyőződésem szerint, egy nagy igazság megezáfolhatlan bebizonyításához fognak vezetni.

Valamint minden lépéssel, melyet a tudományos philologia előbbre tett, új rokonságok fedeztettek föl oly népek között, melyeknek összeköttetését előbb senki sem gyanítá, úgy e tudomány újabb haladásai megmutatták, hogy azon nagy csoportok között is, melyekre a nyelveket osztályozzuk, a semi s indogerman, ezek és az ural altaji, sőt a kifejlődés alantabb fokán álló nyelvek között is a különbségek mellett sok hasonlatosság létezik, mely ha nem is az ősnyelvnek egységét s közös eredetét, legalább az egész emberi nem szellemi képességének, mely nyelveit alkotá, közösségét bizonyítja be, s ha korunk irányait tekintjük, ha látjuk, hogy épen most, midőn az egyenlőségnek elve az egyéure nézve oly hangosan hirdettetik, s törekvéseink oda irányozvák, hogy ezen elvnek következesei elismertessenek, a népek között válaszfalak állíttatnak fel, melyek szerint az egyik minden kifejlődésre képes, mások örök kiskorúságra teremtvék: akkor valóban el fogjuk ismerni, hogy a tudomány, mely ezen civilizációt alapjaitban aláásó előítéletet megsemmisíti, az emberi nemnek nagy szolgálatokat tesz, s hogy azok, kik a roppant kérdés egyes részein dolgozva, a nagy igazság egykori földerítését lehetővé teszik, egy nagy eredménynek szentelik életüket.

Ezek között első sorban áll Reguly Antalunk. A mit ő mindent áldozva, a finn nyelvek tudományos megismertetésére tett, fenn fogja tartani nevét az

európai tudomány körében, s a kik a mezőn utána jönnek, áldani fogják nyomdokait, melyek után járnak.

Hazánkra nézve életének tudományos vívmányain kívül még egy más, s meggyőződésem szerint fontosabb eredménye marad, s ez egy férfiúnak példája, ki életének pályát választva, csak hazaszeretetét követé, kit sem nehézségek, sem a jólét csábjai, sem honfitársainak közönyössége az egyszer választott pályától nem téríthettek el, s kinek életére visszagondolva, megerősödünk hitünkben, hogy míg a nemzetnek oly fiai lesznek, minő ő volt, míg azon szeretet lángja, mely Kőrösit a forró égélj országaiba, Regulyt a jeges tenger partjaihoz vezette, szívünkben nem alszik el, addig multunk homályban maradhat, de jövőnk nem!

SZALAY LÁSZLÓ.

Elmondott

a m. t. akadémia XXVI-dik közülésén

dec. 11. 1865.

Mély fájdalommal lépek e helyre ma. A férfi, kiről szólni fogok, barátom volt; s ha azon harminczhét évre gondolok vissza, melynek eseményei a barátságot, melylyel gyermekségiunktól egymáshoz ragaszkodánk, nem változtatták meg, saját veszteségem eltakarja azt, melyet Szalay halálával a haza szenvedett; s midőn arra emlékszem, mit benne szerettem, háttérbe lépnek szemeim előtt a nagy tudós és hazafi érdemei.

Mélyen érzem én ezt, s ha az akadémiának felszólítását elfogadtam, hogy e legdicsőbb tagjáról én szóljak e gyülekezetben: tettem azért, mert Szalay azok közé tartozik, kikről a barátság melegebben szólhat, de nem mondhat a valónál többet, s kiknek érdemeit ismerik kortársai, és a jövő nem magasztaló beszédek, hanem műveik után ítéli meg, s így nem Szalay politikai és irodalmi érdemeinek elsorolása az, mit önök tőlem várnak.

Jeles férfiak életében, főkép olyanoknál, kiket a sors a pálya közepén ragadott el, s kik oly korban éltek, midőn feladatukat kevesen fejezhették be, nemcsak a törekvéseknek eredménye érdekes, hanem maga a törekvés is. Barátom polgári érdemeit mások részrehajlatlanabb mérleggel fontolhatják meg, s tudományos munkásságáról mások alaposabb ítéletet

mondhatnak: de nincs senki, ki a czélokát, melyek után Szalay törekedett, nincs senki, ki azon eszméket, melyek egész életének irányát meghatározzák, nálamnál jobban ismerné.

Ezekről fogok szólni.

Én nem azt, a mit Szalay tett, hanem azt fogom elmondani, mit a férfiú akart; nem törekvéseinek eredményeit, hanem az indokokat, melyek őt azoknál vezérelték; magát a férfiut akarnám felmutatni önök előtt: hogy midőn e nemesen eltöltött életre visszatekintünk, szívünket lelkesedés töltse el azon czélok iránt, melyeket egész életének küzdelmei nem érhettek el; hogy midőn nemes alakja emléünkben feltámad, azon tisztelet mellett, melyet a nagy tudós és államférfiu érdemelt, meleg szeretettel emlékezzünk reá vissza, ki nemcsak tudós, nemcsak dicső, de mi annál több, a szó legszebb értelmében jó férfiú volt; s ha e feladatunknak nem felelhetek meg, fogadják azért társaim mégis mély köszönetemet, hogy annak megkísérlésére alkalmat adtak.

A nemzet, midőn Szalay nevét azon dicsők közé sorozza, kikre nemzedékiink büszkeséggel hivatkozik, a legszebb jutalmat adá neki, mely után a polgár vágyódhatik; a haza első nagy történetírójának egykor talán emléket emel: szónoklatom csak az egyszerű koszorú, melyet szerető kezek a barátinak sírjára tesznek; de bármű csekély az, s bármily hamar hervadjon el: nekem jól esik, hogy szeretetemnek és hálámnak e jelét sírjára tehetem; s ha a dicső e földre visszatekintene, életének nagyobb emlékei között, melyeket a nemzet ád, — észrevenné a barátság e szerény adományát is, és nyájasan fogadná el.

Szalay László született Budán 1813-ban, s itt tölté első gyermekségét.

Tizenhárom éves korában vesztvén el apját, csak kevés ideig fejlődött ennek felügyelése alatt; de a komoly férfiúnak jelleme, a pontosság, melylyel minden kötelességeit teljesíté, tudományos hajlamai, melyekről több, részint megjelent, részint kéziratban maradt munkái tanuskodnak, s főkép a tiszta hazafiság, mely nem hangzatos szavakban, hanem a buzgalomban, melylyel hazafiúi kötelességeit teljesíté, nyilatkozott, kétségen kívül mély és állandó befolyást gyakoroltak a gyermekre. S kik Szalay Lászlót közelebbről ismerék, és Szalay Péter királyi tanácsosra visszaemlékeztek, nagyobb téren és fényesebb tehetségekkel, a fiuban feltalálták az apának legszebb tulajdonait.

Nevelését anyja vezette, egy budai senatornak leánya, ki férjének halála után három fiával maradván, egészen e nehéz föladatának élt, s a hazának három jeles polgárt nevelve, azt szépen töltötte be.

Szalay László mindig fiúi szeretettel ragaszkodott anyjához, s ha életének későbbi szakaiban, ifju koráról szólva, anyja háztartásának rendjét beszélte el, s a takarékoságot emlité, melylyel e nő magától mindent megtagadott, s mégis, miután látá, hogy csekély nyugdíjából fiait jól nem nevelheti, lassanként kiadta a kis összeget, melyet férje megtakargatott, s a tőkét, melyeket ő maga öröklött, esakhogy fiai vagyon nélkül, de úgy lépjenek az életbe, hogy azt nélkülözhessék: akkor a már megöszült férfiúnak szemei könnyekbe lábadtak, s ajkai áldást mondtak a nemes anyára, kitől szeretni tanult mélyen és igazán, nem nyájas szavakkal, hanem áldozatokkal mutatva érzéseit.

Szalay gyermek-korában beteges vala és magába zárkózott, s e hajlamát a két év, melyet a fehérvári convictus kolostori esőndében töltött, még inkább növelte.

Nagy tehetségei nem nyilatkoztak a túlúlradó elevenségben, a vidor élezben, melyek gyermekeknél ezeknek jeléül vétetnek, sőt még tanulásában sem. A pajtások zajgó játékainál s a vizsgákon mások inkább tüntek ki, s mégis volt valami benne, miből felsőbbsége kitüint. S midőn 1826-ban, 13 éves korában, az egyetembe lépett, nem volt senki köztünk, ki ezt ne érezte volna, s a komolyságot, melyet gyermekek pajtásukban legkevésbbé tőrnek, neki meg nem bocsátotta volna.

Éreztük, hogy e komolyság nem hideg kedélytől jó. Tudtuk, hogy ő, ki játékaikban részt nem vesz, — és barátságának szenvedélyes jeleit nem adja soha, meleg szeretettel ragaszkodik pajtásaihoz, s örömmel, sőt büszkeséggel ismertük el felsőbbségét; hisz az, ki már akkor nemesak a hazai és német irodalomban volt jártas, hanem mint író is saját tehetségeit már megkisérlé, végre is csak pajtásunk volt, egy iskolába járt velünk, s így valamennyiünknek tekintélyét növelé.

Körüinkben többen voltak, kik hasonló irányban törekedtek előre. Az 1825-iki országgyűlés szónoklatai, bármi hiányosan ismerve, sehol nem találtak erősebb viszhangot, mint az egyetem ifju polgársága között, s a szellem, mely az egész nemzetet áthatotta, sehol sem ébresztett tisztább lelkesedést.

Ha most, csaknem negyven év után, ezen időszakra visszatekintünk, mely a nemzet újabb történetére oly elhatározó befolyást gyakorolt, lehetetlen, hogy azon különbség ne tűnjék fel, mely közte és egész későbbi fejlődésünk között létezik.

Az 1825-iki mozgalom tisztán alkotmányos, a szó legszorosabb értelmében conservatív vala.

A végzet különös kedvezésének tekinthetjük, hogy az alkotmányos vita oly kérdések körül forgott, melyek gyakorlatilag csak a népet illették, s hogy a nemesség, midőn adómeghatározási és katonaaállítási jogát védé, a népnek érdekében szólalt fel. De a vita azért mégis egyedül a történelmi jog alapjain folyt. Az újabb kor demokratikus irányainak nem volt abban semmi része.

Egyesek mélyen fájlalva az országnak hátramaradását, belátták okait. Hisz Nagy Pál, ki a nemzetet már 1807-ben figyelmezteté a nagy igazságtalanságra, melyet elődeinktől örököltünk, az alsó táblának tagja volt 1825-ben is, és Széchenyi István akkor foglalta el helyét a felső házban; de a törvényhozóknak többsége, s a nemesség, melyet képviseltek, nem osztozott e nézetekben, s ha az 1825-diki országgyűlést az 1791-kivel összehasonlítjuk, e tekintetben inkább visszalépést találunk.

Fentartani alkotmányunkat, mint azt az ősöktől öröklöttük: ez vala akkor czélja minden törekvéseinknek, s innen van, hogy a két évnél tovább tartott országgyűlés erős politikai pártok alakulásához nem vezetett, s hogy midőn az a legnagyobb, vagy legalább a legújabb sérelmek orvoslása után eloszlott, az országot politikai tekintetben csaknem egészen előbbi helyzetében találjuk.

Annál nagyobb volt ezen időszaknak hatása más tekintetben.

Midőn a nemzet, históriai jogait védelmezve, multjára tekintett, s letűnt szebb napjait a jelennek összehasonlítá: szívét fájdalom töltötte el, s mit abban legkeserűbben érzett, az nem külső állásának sülyedése vala.

Nem hogy fényes csillaga lejárt, s a haza szebb idejét örökre elmultnak gondoltuk, de hogy süllyedésünkért nem sorsunkat, de magunkat kelle vádolni, hogy maga a nemzet szállt alábbra, s elidegenedve saját hazájában nem is érdemel mást: ez fájt a magyarnak, s mi őt tette ébreszté, nem hazafiui remény, de a hazafiui szégyen vala, melyet multjára tekintve érezett; s ha ezt, mire e körben is bizonyosan sokan elevenen emlékeznek, felhozom, teszem azért, mert az egész korszak törekvéseinek magyarázata ebben fekszik.

Kötelesség érzetére ébresztetni a nemzetet, s biztosítani nemzetiségünket, ez volt akkor a hazafiaknak egyedi törekvése, s mert ehez, az akkori viszonyok között, az irodalomnál más eszközünk nem vala, ez az ok, melyért a mozgalom, melyet a 25-ki országgyűlés maga után hagyott, külsőleg csak az irodalom terén nyilatkozott.

Soha talán az irodalom emelése a hazafiság legfontosabb, sőt egyedi feladatának ily mértékben nem tekintetett, s természetes, ha köztiünk ifjak között egy egész sereg tolongott a pályára, melyen mindazt feltaláltuk, mi után ifju kedélyek vágyódnak: tért, melyen áldozhatunk, nemes érzéseket és dicsőséget. A különbség Szalay és közöttünk, kik vele versenyeztünk, csak abban állt, hogy míg mi a munkához fogva naponként három lyrai költeményben róttuk le a haza iránti tartozásunkat, s óriási eposzokat terveztiünk, vagy lehetetlen drámákon kíséreltük meg ifju erőnket: ő mesterségének komoly tanulmányozásához fogott, s míg mi már félig nagy íróknak képzeltek magunkat, ő készült, hogy azzá legyen. És valóban, ki a Musarionban 1830-ban megjelent kritikai értekezését olvassa, melyben tanulmányainak

eredményeit rakta le, az meg fogja vallani, hogy 16 éves ifju, ennyire határozott, tiszta nézetekkel az irodalomról, talán még soha sem lépett fel.

Nem feladatom, hogy az egyes költői művekről szóljak, melyek bár később jelenve meg, Szalay fejlődésének ezen korszakából származnak. Nézetem most is az, hogy a Bimbók, Alfonz levelei, s Fridrich és Katt kevesebb méltánylást találtak, mint mire, főkép irodalmunk akkori állásában. méltók valának. Ő maga azonban soha e műveknek fontosságot nem tulajdonított, s mint fiatalságának emlékeit tekinté azokat, melyek nem belbecsők, de az által nevezetsek. a mire emlékeztetnek; sőt még akkor is, midőn e műveket írta, szellemi tehetségeit más feladatok foglalták el.

Az iskolai rendszer, mely szerint neveltettünk, számos hiányai mellett azon nagy előnnyel bírt, hogy az ifjút, mielőtt a jogi, hittani vagy orvosi pályára határozá magát, a bölesészeti karban a tudományok különböző ágaival ismerteté meg, melyeknek az életben közvetlen hasznát nem vevé, de melyek által látköre tágult.

Igen kevés és hiányos vala az, mit ezen úton a philosophia, történelem és természettudományokból tanultunk; de maga az, hogy e tudományok küszöbén átlépve, egy futó tekintetet vethettünk gazdag kincseikre, nagy befolyást gyakorolt fejlődésünkre; s ha a hatást tekintjük, melyet egyes tanáraink, főkép Horvát István, az egész fiatalságra gyakorolt, senki ezen rendszernek e tekintetben nagy előnyeit nem vonhatja kétségbe.

Mint másokra, úgy e tanulmányok nagy hatást gyakoroltak Szalayra is, csak hogy itt is, mint irodalmi törekvéseiben, máskép. Mig azok, kik körünk-

ben a jelesbek valának, egyenlő buzgósággal folytatták tanulmányaikat, de azokban a felszinnél nem hatottak mélyebbre: addig ő, a matematikai és természettudományokhoz nem mutatva semmi hajlamot, minden tehetségeivel csak azon tudományokra vetette magát, melyek az emberi szellem s a társadalom fejlődésével foglalkoznak; s míg mi iskolai könyviünket tanultuk, s nálánál fényesebb vizsgákat adtunk, addig ő Kant, Fichte, Schellinget, a régi és újabb kor nagy történetirőit, s később Savigny és más jogtudósok híres munkáit tanulmányozá, oly kitartással, minő ily ifjuban ritkán található.

Ő vala tudósunk, s ha a példát nem követtük is, és zajosabb örömeinket könyveinkkel nem cseréltük fel: benne tanultuk szeretni a komoly tudományt, s általa ismertük meg az összeköttetést, melyben a tudomány azon törekvésekkel áll, melyek akkor ifju sziveinket lelkesíték, főkép miután e törekvések célja megváltozott, s előttiünk új, nagyszerűbb kilátások nyíltak.

Mert, habár az 1825-iki mozgalom tisztán hazafiui vala, és csak a régi alkotmány fentartását tűzte ki céljául: kétségtelen, hogy mindjárt az országgyűlés után Széchenyi nagy szelleme, mely a reformot sürgeté, mind inkább nagyobb körben gyakorolta befolyását; s ki például a hatásra emlékezik, melyet Veszerle előadásai a francia forradalom történetéről már 1828-ban az ifjuságra tettek: az nem vonhatja kétségbe, hogy a democratia szellemének első fuvalmai már akkor átlengék e hazát.

A reform-törekvésekben még kevesen vettek részt, céljaik még korlátoltak, bizonytalanok valának; de hogy e törekvések léteztek, nőttek, terjedtek, az tagadhatlan. Csak alkalom kelle, hogy teljes

öntudatra jussanak. s a juliusi forradalom meghozta azt.

Tulzás nélkül mondhatjuk, hogy talán soha esemény ily mély és általános hatást Európában nem gyakorolt, mint ez.

Az első francia forradalom Európa népeinek egy részét elveinek elfogadására készületlenül találta, s kicsapongásai a szabadság legbuzgóbb híveit is visszajeszték. A rövid küzdelemnek, melyben a szabadság a juliusi napokban győzött, semmi nem főtőzteté meg tiszta dicsőségét, s míg a reactio elijedve látá, mi kevés kellett, hogy minden, mit 15 év alatt fáradsággal épített, halomra dőljön, addig a szabadság barátai egy új aera küszöbén láták magukat. A hatás, melyet e nagy esemény nálunk előidézett, nem volt forradalmi.

Az 1830-iki országgyűlés egész lefolyása, s még inkább azon állás, melyet a nemzet a lengyel forradalom irányában elfoglalt, s mely azon óhajásra szorítkozott, hogy e testvér népet halálos küzdelmeiben segíthessük, eléggé bizonyítja ezt; de annál nagyobb volt annak hatása a reform mezején.

Széchenyi, bátran leleplezve hátramaradásunk okait, fellépésével mély benyomást idézett elő. De ha sokan szomoruan elismerék is, hogy a kép, melyet a multról s jelenről festett, való, kevesen osztottak reményeiben, s éppen mert nem hívék, hogy a magyar lesz, rossz néven vevék a nagy férfunak, midőn ki-mondá, hogy a magyar nem is volt, s feltakarta sebeinket, melyek a legtöbбекnek véleménye szerint orvosolhatlanok valának. S ez oka azon ellenzésnek, melyet a Hitel és Széchenyi egész működése oly férfiaknál is talált, kik, mint Dessewffy József, a szabadság és haladásnak egész életükön át a leghívebb

bajnokai valának, s melyért még mi fiatalok sem fogadtuk fellépését oly lelkesedéssel, minőt az érdemlett.

A juliusi forradalommal és azon eszmékkel, melyeket az terjesztett, a helyzet megváltozott. Régi dicsőségünk emlékei helyett ezután tetterő hatja át a nemzetet; míg a pártok alakulnak, melyeknek egyike alkotmányunk democraticus irányban öntudatos átalakítását tűzi ki feladatul, másika a közeledő veszély előérzetében a régi alkotmány védelmére csoportosodik: az ifju nemzedék, egy nagyszerű jövőnek küszöbén látva magát, lelkesedéssel tolong a pályára, mely előtte megnyílik.

Kiemelni hazánkat a tespedésből, melybe az süllyedett, — odaállítani azt Európa legelső népeinek sorába: ez, mit előbb ábrándnak gondolánk, most lehetőnek látszott, s ifju sziveink feldobogtak a gondolatra, hogy mi is kinyújthatjuk kezeinket a valódi dicsőség után.

S így ezen esemény, mely a nemzet újabb fejlődésére már csak azért is a legelhatározóbb hatással volt, mert ez alapította meg azon befolyást, melyet Franciaország politikai eszméi — sokszor kárunkra — törekvéseinkre gyakoroltak, ép oly elhatározó befolyással volt az egyesekre is, és nemzedékünk ennek hatása alatt lépett az életbe.

Mint kortársaira, úgy Szalayra a juliusi napoknak közvetlenül azon hatása volt, hogy magát az 1789-ki nagy forradalom történetének tanulmányozására vetette, s csak e tanulmányok eredményében találjuk a különbséget.

Egész hevével osztozott ő is a lelkesedésben, melylyel az örökké igaz elvek, mikért a francia forradalom küzdött, ifju sziveinket eltölték. Mirabeau és Duport

jellemzése, melyeket a Szónokok Könyvében kiadott, eléggé bizonyítják azon tiszteletet, melylyel ezen elvek bajnokai iránt viseltetett; de alaposabb tanulmányai meggyőzők őt, hogy az, mi a francia forradalomban nagyszerű, nem a bastille és tuillériák ostromában s a nép vad kitöréseiben — hanem Franciaország politikai és társadalmi átalakulásában kereshető, s hogy ezt nem az által érhetjük el, ha Franciaországot forradalmában utánozzuk, hanem csak úgy, ha azon nagy férfiak példáját követjük, kik a forradalom zaja között, melylyel a multnak maradványai lerontattak, esőndes munkásságukkal Franciaország s az egész újabb társadalom alapjait vetették meg. S így e nagy esemény, mely lelkesítve hatott valamennyiünkre, nála csak a buzgóságot növelé, melylyel tanulmányaiba mélyedett, és azt, hogy míg tanulmányai eddig inkább általánosak valának, azok most kizárólag a politikában s főkép a törvénytudományban központosultak; s bátran állítom, hogy nemcsak körünkől, hanem talán soha 18 éves ifju nem lépett ki az egyetemből, kinek e tudományok körében ily megállapodott nézetei lettek volna.

Nem azért szóltam ily hosszasan Szalay tanuló éveiről, mert szívemnek jól esik e korra visszatekinteni: de mert jeles emberek életében semmi nem érdekesebb, mint szellemi kifejlődésök története; és mert Szalay már akkor az volt, ki később maradt:

a hit, melylye! sirjába szállt, hogy a magyar nemzetre szép jövő vár;

a meggyőződés, hogy a nemzet feladatát csak úgy oldhatja meg, ha a nyugati civilizációhoz ragaszkodik, s mint multjában, úgy a jövőben is a civilizationak bajnoka lesz;

az erős elhatározás, hogy a nemzet nagy feladataiban tehetsége szerint részt vesz, lelkesedéssel tölték már a 18 éves ifjunak szívét; s ha az utak változtak, melyeken később előre törekedett, soha az akadályok, a közönyösség, melylyel találkozott, s a nehéz gondok, melyeket a sors vállaira halmozott, őt az akkor kitűzött céltól nem térítették el.

Ha Szalay szívét követheti, már akkor kizárólag a tudományra vetette volna magát.

Azok közé tartozott ő, kik nem arra valók, hogy az élet surlódásai közé vegyüljenek. Már ifju korában közönyösebb volt a taps iránt, és sokkal kevesebbet birt a színész tulajdonaiból, semhogy a nagy színpadon kitűnő szerepet játsz hassék; s ő, ki magáról is a legszigorúbb objectivitással ítelt, tudta ezt. De a tudományos pálya főképp akkor, nem biztosíthatá függetlenségét; ezért, főképp anyjának engedve, elhatározá magát, hogy közszolgálatba lép, s rövid patvaristaság után, melyet Kölcsey oldalán töltött, mint gyakornok a helytartótanácsnál keresett alkalmazást.

Szalay itt, mint mindig, szigorú pontossággal végezte kötelességeit, de épen azért érezte, hogy ha e pályán marad, tanulmányairól le kellene mondania, s ezért, nem tartva vissza a kilátások által, melyeket előtte József nádor pártolása nyitott meg, rövid szolgálat után letéve vizsgáját, mint ügyvéd lépett fel, azon meggyőződésben, hogy azt, mi mérsékelt igényei mellett szükséges, könnyen megszerezve ez úton, a jogtudományban is, melyet még mindig fő-feladatának ismert, legjobban haladhat előre.

S mi ezt illeti, reményei teljesültek is. Magán és büntetőtörvényeink hiányai az ügyvédi gyakorlat közben még világosabbakká váltak előtte. A

praxis még inkább meggyőzte őt a reformok szükségéről, de maga e praxis nem elégíthetné ki vágyait.

A jognak teljes ismerete, a kitartó szorgalom, mely az egyes esetet minden részleteiben tanulmányozza, az éles felfogás, mely azt az általános jogelvekre alkalmazza, s azon lelkesedés, melylyel az ügyvéd, az egyes esetben a jog általános sértését látva, mindent elkövet, hogy azt helyrehozza: mindezek megvoltak Szalayban, s kik azon hatalmat ismerik, melyet ő mint szónok nem hangzatos szókötések, hanem mély felfogása és ellenállhatatlan logikája által hallgatóira gyakorolt, el fogják ismerni, — hogy Szalay, oly országban, hol az eljárás nyilvános és szóbeli, az ügyvédi pálya első csillagai között ragyogott volna; de nálunk akkori időben e tulajdonok, melyekkel birt, azokat, melyek nála hiányoztak, nem pótolhaták; és kik Szalayt ismerék, csak helyeselhették elhatározását, melylyel, kevés évi gyakorlat után, e pályáról is lelépett, mely — mert azt lelkiismeretesen folytatta — szinte csaknem minden idejét igénybe vette. Mint az arany, mert felette nehéz és becses, nem való arra, hogy házi eszközre használtassék; úgy vannak egyéniségek, kiket éppen legnemesebb tulajdonaik a mindennapi élet surlódásaira alkalmatlanokká tesznek, — és Szalay ezek közé tartozott.

De a rövid idő, melyet az ügyvédi pályán töltött, azért nem maradt befolyás nélkül egész életére.

Főkép oly időszakban, midőn egész nemzeteket politikai átalakulásuk vágya ragadt meg, a reform mezeje ellenállhatatlan csábba bir az egész fiatalabb nemzedékre; de a nemes lelkesedésnek practicus haszna az egyeseknél attól függ, hogy azon roppant feladatból, mely az egész nemzeté, egy bizonyos meghatározott részt választva maguknak, kizárólag ezen dolgozza-

nak, s ez vala az, mit Szalay ügyvédi tevékenységének köszönhetett.

Jogunknak alaposabb tanulmányozása, melyre ügyvédi gyakorlata neki alkalmul szolgált, meggyőzte őt, hogy a szomorú állapot, melybe jogtudományunk Frankig süllyedett, s mely gyakorlati jogunkra is oly károsan hatott, főkép azon, a nemzeti hiúság által ápolt előítéletből eredt: hogy a „magyar jogviszony oly valami, minek egyéb jogokban semmi előzményei, s külön, egyébbel semmi kapcsolatai nincsenek, mi Európában egész külön áll, s valamint a jogi eszmék általános kifejlődésére semmi befolyást nem gyakorolt, úgy azoktól egészen függetlenül fejlődött és fejlődhetik ezután is. Holott a tények elfogulatlan tanulmányozása azon meggyőződésre vezet, hogy a jogi törvényhozás mezején szintúgy, mint alkotmányos kifejlődésünkben, hazánk és Európa más országai között mindig kölcsönös hatás létezett, s hogy hazánk nyugati Európa más miveltségi országainál valamivel előbb vagy hátrább állt, de velök mindig egy irányban haladtak.“

Mi az egyéniségekről áll, s mit Goethe, a legélesebben kinyomott egyéniségeknek, a legeredetibb szellemeknek egyike, magáról mond, áll az nemzetekről is, hogy bár mennyit beszéljünk eredetiségökről, az, mi egészen sajátjuk, igen kevésből áll, s azon különbség, melyet köztök és mások között észreveszünk, csak onnan ered, mert a közös eszmét saját egyéniségek szerint dolgozták fel, s a közös irányban saját természetök szerint haladtak.

Az ellenkező nézet, ha az a tudomány körében marad, csak tévedés; de sokkal károsabb, ha az a

praktikus élet mezején alkalmaztatik s azon meggyőződésre vezet, hogy valamely nemzet magát elszigetelheti, sőt, hogy csak ez által biztosíthatja nemzeti sajátságainak önálló kifejlődését.

Mint a polgári élet körében minden nagyobb eredmény csak az által érthetik el, ha több egyéniség egy közös célra működik: úgy az emberiség haladása csak a népek hasonló közreműködésének eredménye; s a mely nép a közösségből kilép, melyet a nyugati kereszténység a népek között előidézett, s melynek újab civilizációt köszönjük, az tevékenységének azon mezején, melyen ezt teszi, rögtön elmarad és hanyatlik. S ez történt a jog tekintetében nemzetünkkel.

Ha hazánk jogviszonyait, vagy egyéb institutióit tekintjük azon századokban, melyek nemzetünk fénykorát képezik, köztök és más európai intézvények között a legnagyobb rokonságot találjuk, s ha ez később megváltozott, az ok a török uralomban rejlik, mely által fejlődésünk erőszakosan félbeszakított, úgy, hogy az, mi institutióink eredetiségének tartatott, sokban csak annak jele, hogy hátrább maradtunk, s egyszersmind legnagyobb akadálya haladásunknak. — Mert valamint a művelődésnek közös foka szükségkép egy bizonyos közösséget idéz elő a népek politikai és társadalmi viszonyaiban is: úgy oly nép, mely társadalmi viszonyaiban és politikai institutióiban másoktól eltér, soha nem vehet részt az általános haladásban sem.

Ezen nézetből indulva ki, s belátva mélyebb tanulmányaiból, hogy a bajokon, melyek jogviszonyainkban léteznek, egyes javítások által segíteni nem lehet, Szalay azon meggyőződésre jutott, hogy valamint jogi viszonyaink reformja minden haladásnak feltétele: úgy ez csak úgy lehetséges, ha egész

jogunkra kiterjed; s így — ámbár távol azon kiméletlenségtől, melylyel a radicalismus az államot bizonyos elvek szerint construálja, senki a békés, fokenkénti haladást nálánál inkább nem óhajtá: e téren ily haladást nem tarta lehetségesnek.

Miután századokig félbeszakasztva fejlődésiünkben, jogviszonyaink a kor szükségei szerint fokenként át nem idomulhattak, és Szalay belátta, hogy hiteltörvényeink javítása, melyet Széchenyi a haladás feltételének tekintett, az aviticitás megszüntetése nélkül lehetetlen, s ez, ha azt a birtokképesség általánosítása nem előzi meg, az egész birtokos osztályt megrontaná, s egyáltalában üdvös eredményeket csak úgy idézhet elő, ha egyszersmind egész eljárásunk és törvénykezésiünk rendszerét megváltoztatjuk: nézete szerint bajainkon csak gyökeres reform által, csak úgy segíthetünk, ha minden jogviszonyainkat azon elvek szerint, melyek Nyugat-Európa civilizált országaiban általánosan elfogadtattak, egészen átalakítjuk, s ezt tűzte ki magának feladatul. Érezve nehézségeit, tudva, hogy az egyesnek törekvései egy ily cél elérésére elégtelenek, és sokszor kétkedve saját képességén, de ernyedetlen buzgalommal, mert át volt hatva feladatának szükségétől és nagyszerűségétől, s ennek akarta szentelni egész életét, tanulmányai, egész irodalmi munkássága és utazásai erre voltak szentelve.

Látszólag a siker, mely Szalay munkásságát követte, igen csekély vala. A Themis és az általa s néhány barátainak társaságában kiadott „Budapesti Szemle“, melyben a codificatióról irt értekezéseit közlé, oly kevés támogatásban részesültek, hogy mindkét vállalatnál már a második füzet után felkelle hagynia. Nagy olvasó körrel, mely az írónak nevét zajjal hirdeti, s neki anyagi hasznót szerez,

Szalay nem dicsekedhetett. De kétségtelen, hogy ezen dolgozatai azoknál, kik közügyeinkkel alaposabban foglalkoztak, nem maradtak hatás nélkül, s legalább e körben figyelmet gerjesztettek a fiatal tudós iránt, ki mellőzve mindent, mi által mások hatni iparkodtak, csak eszméinek egyszerű, s a lehetőségig világos előadásától várta azoknak győzelmét; és ennek vala köszönhető, hogy midőn 1840-ben a fogházjavításnak ügye szóba jött, s az országgyűlés a küldöttségnek, melyet erre kinevezett, büntetőtörvényeink és eljárásunk revisióját tette kötelességévé: azon férfiak, kik e nagy munkával megbizattak, jegyzőjöknek Szalay Lászlót választották, ki az 1840-ki országgyűlésen jelen nem lévén, a választmány tagja nem vala, — neki ez által alkalmat adván, hogy azon eszméket, melyeket eddig csak a tudomány körében fejtegetett, a gyakorlati törvényhozás mezején alkalmazza.

Kik e választmányban részt vettek, ismerik azon érdemeket, melyeket e téren szerzett, és tudják, hogy ha annak munkálatai a külföld s főleg Németországnak első tudósai által a törvényhozás ezen ágában nagy haladásnak ismertettek el, ez részben neki köszönhető. Nem kisebb volt azonban a hatás, melyet ezen tevékenység magára Szalayra gyakorolt.

A személyes viszony, melybe azon férfiakkal lépett, kik akkor politikai fejlődésüink élén állottak, s kikkel most naponként érintkezett, élénkítve hatott tehetségeire, és tágítá látkörét.

Mit a jogról régen érzett, hogy annak egyes részeit javítani nem lehet, ha csak a reformot az egészre ki nem terjesztjük, az most általános meggyőződésévé vált, midőn, a büntető-törvénykezésről tanácskozva, az összeköttetést tapasztalá, melyben az

egyéb politikai intézvényeinkkel áll; s valamint előbb belátta, hogy minden haladás, még az anyagi kifejlődés mezején is lehetetlen, ha azt jogi viszonyaink átalakulása meg nem előzi: úgy most világos lett előtte, hogy jogi és törvénykezési viszonyaink gyökeres megjavítása lehetetlen, ha politikai állapotaink a régiek maradnak. Mert ki tehetné fel, hogy ha a birói és közigazgatási teendők, mint azt akkori megyei rendszerünk magával hozá, összezavartatnak, az igazság gyors kiszolgáltatása lehetséges, vagy hogy a törvény előtti egyenlőség, s a jury, melyet Szalay az eljárás legtökéletesebb formájának tartott, hazánkban alkalmazható, ha a nemesi privilegiumok tömege és úrbéri viszonyaink megmaradnak, s minden politikai jog csak mint kiváltság élveztetik. S azon arányban, melyben ezen meggyőződés benne erősebbé vált, s az általános helybenhagyásból, melylyel a választmány munkálata az egész országban fogadtatott, azt tapasztalá, hogy a nemzet a jogegyenlőség elvének elfogadására megérett: erősbbe lett azon határozata is, hogy tevékenységét, melyet eddig csak a jogi viszonyok reformjának szentele, tágabb körökre terjeszsze ki, s ez bírá őt arra, hogy Korpona városának felhívását, mely őt 1843-ban követének választotta, elfogadja.

A befolyás, melyet a polgári elem hazánkban akkor gyakorolt, mint önök tudják, abban állt, hogy a városi követek együttvéve egy szavazattal birtak. Azonban Szalay, mint e hon egyik legkisebb városának követe is, két nagy dolgot nyert ezen állásában.

Helyet, honnan szavát az egész haza meghallhatá, és azt, hogy mint városi követ, már állásánál fogva azon ügynek védelmére hivatott fel, melytől,

saját meggyőződése szerint, a hon szebb jövője függött.

És Szalay így fogta fel állását. Ő nem egy kis felföldi város köldöttjének tekinté magát, ki városának törvényhozási kiváltságaiért küzd, nem a városi polgárság képviselőjének. „Nincs többé szó (mondá 1843-ban sept. 27-én tartott beszédében) néhány városi votumnak rehabilitációjáról, hanem szó van egy új elemnek a törvényhozásba befogadásáról. S ezen elem, mert a jelen szükségeknek, a kor követeléseinek tolmácsa, az időnek nagy chemiai processusában a többieket fel fogja olvasztani“, s ő ezen elem, az egész negyedik rend képviselőjének tekinté magát, s ennek jogaiért küzdeni ismeré feladatának.

„Midőn hiszem és óhajtom (így szól ugyan e beszéd folyamában tovább), hogy Magyarország jövődjé a tiers état formáiban nyilatkozzék, ezen szó alatt, adott idő lefolyása után, az összes nemzetet értem, s nem értem, nem fogom érteni soha a rőf és mérőserpenyő — magokban véve igen tisztességes dolgok — túlnyomó befolyását. Nem akarom, hogy teremtessek egy új osztály, számtalan heterogenitásaink öregbitésére; hanem szívemből óhajtom: alakuljon oly osztály, mely a többieknek szögletességeit lesimitsa, mely bennök felolvaszszon mindent, mi nem korunkba való.“

„Lesznek, kik talán úgy fognak vélekedni, hogy igen távol jövődőről szólok; én nem hiszem oly távolnak. Óriási lépésekkel közeledünk a cél felé.“

„A szőnyegen levő reformkérdésekben első szemét látom azon láncznak, mely minket egy nagy, életrevaló egészszé olvaszszon. S ennél fogva óhajtanom kell, hogy az itt megállapítandók, részszerint az által, hogy elfogadunk mindent, mit a haladás

eszméi, a kor szükségai követelnek, részben természetes csatornául, részben mintául szolgáljanak az ország egyéb elemeinek annak idejében befogadására, kiképzésére; s mert kimondottam ezen óhajtságomat, kimondom véggondolatomat is, meg lehet nem alapos, de mindenesetre lelkiismeretes megfontolásnak eredménye. (Valamint, ha már emelkedik a mű, a művész össze szokta törni mintáját, úgy nem gondolok vele, ha unokáink, vagy unokáinknak unokái össze fogják törni a mintát.) Mert nem municipalis ország képében látom a nagygyá lett hazát: nem hiszem, hogy municipalis foederalismus legyen a végezl. Megismerem, és hálás szívvel ismerem meg, hogy municipalis alkotmányunknak köszönjük fennmaradásunkat, mikor még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem, hogy neki köszönhetnők valaha statussá fejlődésiünket. Az nap, mikor az országgyűlés valósággal fogja képviselni az összes nemzetet az országgyűlésen: nem karokat és rendeket, nem megyéket és városokat, hanem képviselőket, az egy nemzet képviselőit fogjuk látni.“

Hosszasabban idéztem Szalay szavait, mert tisztán kijelölik az álláspontot, melyet hazánk közügyeiben elfoglalt; az elveket, melyek törekvéseinek irányt adtak; a programmot, melyhez hív maradt.

Mit Magyarország egyik legkisebb kir. városának követe azon időben, midőn az egész polgári rendnek együttvéve egy szavazata volt, az országház termében elmondott, s mi akkor meglepetéssel fogadtatott, többek által talán, mint annak bizonyága, hogy a tudós a praktikus élet mezejére nem való: az, öt évvel később, az 1848-diki törvények alapjává vált. Soha az események az egyes gondolkozónak állításait fényesebben nem igazolták. S ha a tudomány

legszebb dicsősége az, hogy a létező helyzetet helyesen fogva fel, az irányt, melyet haladásunkban követni fogunk, előre meghatározza: senki Szalaynak e dicsőségét nem vonhatja kétségbe.

De Szalay nem csak tudós vala.

Senki nem állítá a tudományt magasabbra, nagy hivatását nálánál komolyabban senki nem fogta fel; de volt valami, mit ennél magasabbra állított: a polgárnak kötelességeit; s bár meglegedését csak a tudományban látva, a közélet felé vonzódva nem érezé magát, úgy vala meggyőződve, hogy az eredmény, melyet a tudomány mezején előmutathat, senkit nem ment fel azon kötelességektől, melyekkel hazájának tartozik.

Szalay nézete szerint a tudomány, mint minden képességeink, csak arra adatott, hogy emberi feladatoknak eleget tegyünk.

Nem az adja a tudomány értékét, mert sok előítéleten túl emel, s való becse szerint méltányolva mindent, valóban szabaddá tesz, s oly élvezeteket szerez, melyekről a tömegnek fogalma sincs. A magános tudós, ki önösségében mindent megvet, irigység tárgya lehet, de tiszteletet nem érdemel, úgy nem, mint a gazdag, ki arany zsákjait őrzi. A tudomány becse azon hatásban rejlik, melyet az életre gyakorol; a tudósnek dicsősége, mint minden való dicsőség, abban áll, hogy embertársainak jóllétén s nemesítésén dolgozik, abban, hogy tudományát szövetségül használja, melylyel kortársainak homályos utait felvilágosítja, — fegyvernek, melylyel legszen- tebb érdekeikért küzd, — kincsnek, melyet javukra osztogat. A nagy ész csak akkor érdemli tiszteletünket, ha nagy kedélylyel párosul.

Szalay így fogta fel feladatát.

S mentül erősebben meg vala győződve arról, hogy hazánk állapotai jobbra csak azon feltételek alatt fordulhatnak, melyeket idézett beszédében kijelölt: annál inkább kötelesnek érzé magát, elkövetni mindent, hogy elveinek győzelmet szerezzen.

Hazánk — mint baráti beszélgetésben többször mondá — nincs oly állapotban, hogy bármily gyermekének tetteleges szolgálatát nélkülözhetné. A magyar ember nem engedheti magának a csendes élvezetet, melyet a tudós könyvei között elmélkedéseiben talál. Nekünk nemcsak keresni kell az igazságot, de küzdeni érte, küzdeni, habár előre látjuk, hogy a sikon, melyre szállunk, győzelem helyett csak sebeket várhatunk. Oly korban születünk, midőn az, a mi volt, feltarthatlanná vált, s melyben az új viszonyok, melyek után törekedniünk kell, még nem létesíthetők. S egy átmeneti korszaknak emberei nem tűzhetnek ki magoknak más feladatot, mint hogy a jövőt előkészítsék, és azon eszmék terjesztésén dolgozzanak, melyeknek általános elfogadásától hazánk szebb jövője függ. S ezen meggyőződés birta őt arra, hogy 1844-ben, midőn a Pesti Hírlap szerkesztése neki ajánlatott, azt elfogadja.

Politikai és socialis viszonyaink oly egészen megváltoztak, hogy azon kérdésekről, melyek felett akkor szenvedélyesen vitatkoztunk, most nyugalommal ítélhetünk, s mégis ezen idő elég közel fekszik hozzánk, hogy akkori helyzeteinkről, sőt még érzelmeinkről is tiszta fogalmunk maradt, s hallgatóim között sokan emlékeznek még a viszonyokra, melyek alatt Szalay a Pesti Hírlap szerkesztését átvevé.

Ismertük a férfit, ki a „Pesti Hírlap“-ot alapította, s mindazokra, kik e hazában a szabadságért küzdöttek, akkor elhatározó befolyást gyakorolt.

Azon tulajdonok, melyekkel Kossuth Lajos mint író is birt, s melyek őt főkép a journalistika mezején utánozhatlanná tévék, már magában véve nehezzé tették annak állását, ki a lapot utána átvevé, de mennyivel inkább akkor, midőn a lap most oly elvek s nézetek terjesztésére szolgált, melyek iránt a nagy közönség nem lelkesült, sőt melyeket, hazánk akkori helyzetében, veszélyeseknek tartott.

Csaknem általános volt a meggyőződés, hogy alkotmányunk fentartását egyedül megyei szerkezetünknek köszönjük, s az 1823-ki események megerősítették a nemzetet ebben. — A nemzet erkölcei a legszorosabb kapcsolatban álltak ezen institutióval; azok, kikben szabadságunk legkitünőbb bajnokait tiszteltük, ennek védelmében öszültek meg; s midőn a „Pesti Hírlap“ Szalay vezetése alatt mégis megyei rendszerünk hiányainak kijelölését tűzte ki céljául, s mint alkotmányunk egyedül biztos garantiáját, a parlamentáris kormányt állítá fel, bizonyosan oly czélt tűzött ki magának, melynek elérésére kevés kilátás mutatkozott.

Nem szólok Szalay journalistikai tevékenységének irodalmi érdemeiről. Ő maga e téren kevés bizalommal volt saját képességéhez, s öntudatlanul alkotta a kis mesterműveket, melyek a legjobbak közé tartoznak, miket az irodalom e nemben előállithat; de ki ezikkeinek egész sorát, melyet publicistai dolgozatainak czíme alatt egybegyűjtve kiadott, végig olvassa, fel fogja ismerni, hogy talán soha több s nagyobb fontosságú politikai kérdés ily alaposan egy ember által nem tárgyalatott.

Tisztán irodalmi szempontból a hírlap talán nem felelt meg minden követeléseknek. A tömör, csaknem lapidaris irány, melyben Szalay ezikkeit

szerkeszté, nélkülözte azon könnyűséget, mely a hirlapirodalomban kívántatik; s miután ennek feladata az, hogy a jelemmel foglalkozva a nap szüükségeinek feleljen meg, nem az, hogy kizárólag a jövőt tartsa szemei előtt s ennek útjait készítse elő, — így nem is bámulhatjuk, hogy a „Pesti Hirlap“ olvasó közönsége, mióta az Szalay kezébe ment át, megfogyott, s azok is, kik e laphoz hívek maradtak, többször panaszkodtak, hogy e lap, mióta szerkesztősége megváltozott, érdekességének nagy részét elvesztette. A mesterségben, mely a tárgyat mindig feltalálja, melylyel a közönségre hathatunk s róla leghatályosabban szólni tud, senki Kossuth Lajossal nem versenyezhetett. Szalay maga a vádakra, melyek ellene e szempontból emeltettek, kedélyes humorral csak azt jegyzé meg, hogy azok olyanok, mintha a katonát, ki egész életén át a tüzéreknel vagy a sorgyalog-ságnál szolgált, midőn a körülményektől kényszerítve, lóra ül, s az ellenséget így támadja meg, azért gáncsolják, mert a hadsereg leghiresebb huszárja mellett ügyetlen lovasnak látszik, holott a kérdés nem az: jól vagy rosszul ül-e lován, hanem az, szüükséges volt-e, hogy felüljön, s hasznos szolgálatot tesz-e így is?

Szalay nem dicsőséget keresett a journalistika terén, s mint mindig, mire, fájdalom, sok alkalma vala, úgy most egykedvűséggel tűrte volna, hogy érdemei nem ismertettek el. Az, mi a nemes férfiúnak szívét néha keserűséggel töltötte, nem az író sértett hiúsága volt, hanem azon mód, melylyel fellépése egyesektől megítéltetett.

Szalay valamint végcéljaiban, úgy a legközelebbi teendők iránt egészen megegyezett az ország nagy szabadelvű pártjával. Valamint ez végcélként

az ország kormányának teljes függetlensége és felelőssége után törekedett: úgy Szalay sem vonta kétségbe, hogy míg alkotmányunknak más garanciái nem lesznek, megyei szerkezetünkhez kell ragaszkodnunk. De míg az ország nagy szabadelvű pártja a kormány felelősségét oly valaminek tekinté, mi alkotmányunk szükséges következése ugyan, de a létező viszonyok alatt még sokáig kivihetetlen, s míg ez megyei szerkezetünkben oly institutiót látott, mely visszaéléseitől megtisztítva, ezentúl is alkotmányunk biztos garanciája s a haladásnak hatalmas eszköze lehet: addig Szalay, meggyőződve arról, hogy a fennálló viszonyok fentarthatlanok, eljöttnek vélte az időt, hogy az elméket a nagy változásra, melyet előre látott, előkészítsük; s azért kijelentve, hogy megyei szerkezetünkhez addig, míg jelen viszonyaink tartanak, mint alkotmányunk egyedüli garanciájához ragaszkodnunk kell, egyszersmind kimondá világosan, hogy ezen institutiót nemesak kinövéséiért, de lényegénél fogva sem tartja olyannak, mely egy valóban alkotmányos népnek egyedüli garanciájául szolgálhatna; s ez az, mi által nézetei az ország nagy szabadelvű pártjának nézeteivel egyenes, s az élénkség mellett, melylyel politikai vitatkozásaink akkor folytak, sokszor elkeseredett ellentétbe jutottak.

Az alkotmányos élet föltételeihez tartozik, hogy erős meggyőződések létezzenek, s hogy midőn a haza java forog kérdésben, minden más tekintet félretegyünk; s azért a szenvedély, melylyel a közügyek tárgyalatnak, s az igazságtalanság, melylyel a pártok egymásról néha ítélnek, nem lephet meg senkit. De vajon ki az, ki, midőn az igazságtalanság őt sújtja, fájdalom nélkül tűrhetné el azt?

Szalay tudta, hogy dicsőséget csak a jövő adhat, s nem vágyódott a hír után, melylyel a jelen kegyenceit dicsőíti.

De ki viselheti el türelemmel a pöffeszkedést, melylyel a közepszerűség — mert a járt úton maradván nem téved — saját csallhatatlanságát hirdeti? Ki láthatja harag nélkül a tömeget, mely hazafiságával keresetet űzve a nép körül tolong, s udvaroncok módjára a nép minden gyöngeségeinek hizeleg? S ha becsületes ember, ki a szabadságnak lobogóját követte mindig, mert nem viseli a szabadelviüség bérruháját, s a hazafiságot szívében hordozza s nem ajkain, — pillanatokra elkeseredik, midőn gyanusítva s mellőzve látja magát, mert hazájának javát a nép pillanatnyi kegyénél többre becsüli; s ha Szalay, midőn legtisztább szándékai félremagyaráztattak, midőn sokan, kiket ő barátainak tartott, tőle visszavonultak, sokan tevékenységét a hazára nézve károsnak hirdeték, néha kétkedni kezdett, — nem elevenek helyességén, de azon — nem lett volna-e jobb, ha a politikai pályától egészen távol tartja magát: vajon bánulhatjuk-e ezt?

A férfiaság nem abban áll, hogy a fájdalmat ne érezzük, hanem abban, hogy keserűségét ismerve, nyugodtan viseljük el; s nem az érdemli a polgári koszorút, ki a közvélemény iránt közönyös, hanem ki polgártársainak szeretetét a legfőbb kincsnek tartva, azt, ha kell, a hazának áldozatul hozza. És ezen érdemet senki Szalaytól meg nem tagadhatja. Mint a hajó, mely a szélben meghajló árbocokkal s ingadozva a habok között változatlanul folytatja útját, — ilyen vala ő, érezve minden csapást, s megindulva, de biztosan folytatva irányát az ellenséges elem között, azon következetességgel, melyet a legerő-

sebb meggyőződés is csak azoknak ad, kiket erős kötelességérzet lelkesít.

A journalistika mezején, s később miután a „Hirlap“ vezetését Csengery Antalban méltó kezekre bízván, azt csak dolgozataival támogató, a Szónokok és Státusférfiak Könyvében, hol azon férfiakat jellemzi, kiknek a parlamentáris kormány elveinek kifejtése legtöbbet köszön, társalgásaiban és kiterjedt levelezésében minden törekvései ez egy célra voltak irányozva, egész tevékenysége abban központosult. S ha azoknak száma, kik az annyi visszatetszéssel fogadott elveket magukéinak vallák, naponként szaporodott, s mindinkább terjedett a meggyőződés, hogy hazánk állami önállása nem a megyei rendszer, hanem csak független magyar kormány által biztosítható; s ha minden lépés, melyet a nemzet a haladás ösvényén tett, azon irányban történt, mely ellen előbb az összes közvélemény tiltakozott: ez kétségtelenül csak az ő tevékenységének és kitartásának vala köszönhető, melynek eredményeit egész nagyszerűségekben azonban csak az 1848-ki események mutatták meg.

Mert midőn a nemzet, megszabadulva az akadályoktól, melyek óhajításainak eddig útjában álltak, szabadon határozhatott jövője felett, s háromszázados küzdelmek után önállásának teljes birtokában látva magát, ennek biztosítékait meggyőződése szerint választhatá magának: nem Szalay elvei voltak-e azok, melyeket egyhangulag elfogadott, ugyanazon elvek, melyek néhány évvel ezelőtt az egész hazában visszhangra alig találtak; s melyek most nem találtak ellenmondásra? Van-e valaki, ki tagadja, ki csak kétségbe vonhatná, hogy a kormány felelősségének elve s a képviseleti rendszer az 1848-diki törvényekben

ily szabatosan formulázva nem állítottak volna fel, ha Szalay a nemzetet ezen elvek elfogadására elő nem készíti, ha megyei szerkezetünk s az egész kormányrendszer hiányait felfedezvé, évekig tartó törekvéseivel nem győzi meg arról, hogy az újabb kor alkotmányos és socialis haladásaiban részt csak úgy vehetünk, ha azoknak föltételeit fogadjuk el.

Kevesen voltak, kik a zajban, melylyel a nemzet új állását elfoglalta, a szerény tudósról megemlékeztek; az élecekkel s gyanúsításokkal, melyekkel a doctrinarius előbb illettetett, elhangzott neve is, és a tömeg tapsai között az ő elveinek mások ülték diadalát; de azt, hogy az 1848-diki törvényeknek, melyekhez a nemzet, mint új aranybullájához ragaszkodik, ő vetette meg alapjait; hogy a haza e nagy vívmányánál minden egyesek között neki köszön leg többet: ezen öntudatot tőle nem veheté el senki, és ő keserőség nélkül engedé át másoknak a babért, megelégedve az eredménynyel, mely, mint akkor hittük, a hazának egy szebb jövőt biztosít.

És ha Szalay első pillanatban megdöbbsent is midőn azt, mit előbb hosszú törekvéseknek biztos, de nehezen szerzendő jutalmának gondolt, oly egyszerre, csaknem küzdelem nélkül elérve látá: miért kétkedett volna a nagy átalakulás üdvös eredményein?

A sérelmek hosszú sora, mely nemzedékről nemzedékre szállva, arra kényszerített, hogy egész tevékenységünket a multnak orvoslására fordítsuk, nem volt-e végre befejezve? A nemzet önállása, melyért századokig küzdött s tanácskozott, nem volt-e végre biztosítva? S ha jelen helyzetünkben még sok vala, mi a hazafiak vágyait nem elégítheté ki: nem volt-e most a haza sorsa saját kezünkbe adva? azoknak kezébe, kik azt szereték s érte minden áldozatra

készeknek érezték magukat? A veszély, melylyel a birodalom többi részeiben uralkodó absolut kormányrendszer hazánk alkotmányosságát egykor fenyegeté, nem létezett többé; s a nagy egységi mozgalom, mely egész Németországot lelkesíté, biztosságot látszott nyújtani, hogy az unificatio utáni törekvés, mely az osztrák birodalomban a német császárság megszüntével kezdődött s nemzeti önállásunkat fenyegette, — ezentúl lehetetlenné vált.

Szalay sokkal higgadtabban ítelt viszonyainkról, semhogy a nehézségek iránt magát ámitotta volna, melyek a hazát környezék. — Tudta, hogy az 1848-iki törvények csak elveket mondanak ki, melyeknek üdvös eredményei alkalmazásuktól függnék; ismerte e törvények egyes hiányait, s hogy azok a nemzetet készületlenül találták, s ezért inkább egy szebb jövőnek zálogát látta bennök, melyet élvezni csak sok fáradság és áldozatok után fogunk, s melyet előkészíteni nemzedékünk nehéz, de dicsó feladata lesz; de mindez csak azon buzgalmat növelé, melylyel a hazában, mint az igazságügyi miniszterium egyik osztályfőnöke, a polgári törvények codificatióját készíté elő, s később mint Magyarországnak követe a frankfurti nemzetgyűlésnél küldetésében eljárta, s e feladatának nagysága és nehézségei bizodalját nem ingathaták meg.

Nem korunkat illeti, hogy ítéletet mondjon az eseményekről, melyek oly dicsó és oly szomorú emlékeket hagytak hazánkban. — Az egyeseknek hibáit és bűneit, az egész nemzet dicsóságát igazságosan csak a jövő ítélheti meg. Minket, kik e korban élünk, a barátság, melylyel egyesekhez viseltettünk, a szenvedély, melylyel a küzdelemben részt vevünk,

s a fájdalom túlengedékenynyé és túlszigorúvá tesz egyesek iránt, és jobb, ha hallgatunk.

Szalayt e nagy események a külföldön találták. Még júniusban a magyar kormány által a frankfurti nemzetgyűlésre küldve, miután itt működésének tere elzárattott, hasonló kiküldetésben Párisba és Londonba ment, s így e szomorú időszakban a hazától távol volt, de csak hogy annál kinosabban érezze minden szenvedéseit.

A hosszú bizonytalanság, az ellenkező hírek, a pillanatnyi öröm, mely az égisz emel, s reá a kétségbeesés, mely talán egyaránt alaptalan, míg végre mindennek vége van, és tudjuk hogy nincsen többé, mit ezután veszthetünk, — Szalay átszenvedte mindezt, s levelei, melyeket ez időszakban egy, szintén a külföldön tartózkodó barátjához írt, elevenen ecsetelik a fájdalmat, mely nemes keblét dulta. Kedélye a természetből komor vala. Már első ifjúságában, mikor az élet mindenkinek mosolyog, ő annak komolyabb oldalát fogta fel, s bizodalmatlansággal lépett a világba; de tevékenysége kiragadta őt ez állapotból, s mióta egy nagy czélt látott maga előtt, és törekvéseinek sikerét tapasztalá, közlékenynyé vált, s barátainak körében vidáman, néha maga is bámulatát fejezé ki az optimismus felett, melylyel a világot tekinteni kezdé. Most, midőn leszorítva a pályáról, minden reményei e roppant csalódással végződtek: ifjabb napjainak komor hangulata visszatért, s mindez sürü fátyolt borított kedélyére, sőt szellemi tehetségeire, s midőn vele a zürichi tó partjain találkozám, hol hosszú vándorlások után családjával letelepedett, elijedtem a változáson, melyet egy év tett benne.

Épen mert törekvéseiben az önzésnek része nem volt, mert a közpályán soha személyes érdek vagy

nagyravágyás nem vezette lépteit, s éveken át a nagy czél miatt, melynek élete szentelve vala, magáról megfeledkezett, azért veszté el a czállal mindenét, nem keresve és találva vigasztalást még azon öntudatban sem, melylyel mások fájdalmaikat enyhíték, hogy e szörnyű csapásnak nem ők okozói. Vajon a haza kevésbbé veszett-e el, mert vesztét más okozta, s vajon kevésbbé fájnak-e sebei, ha a bűnök súlya másokon fekszik is?

És mondhatjuk-e csak azt is? A tömeg többnyire igazságtalan ítéletében, midőn egyes embereket istenesít, s azt, min egy egész korszak dolgozott, egynek tulajdonítja: de nem kevésbbé igazságtalan azon kárhoztatás is, melyet egész országok veszténél egy emberre monduik. A bűnök súlya egynél nagyobb lehet. Magas állásában kevésbbé volt szabad esalódnia. Épen mert tudhatá, hogy a népszerűség árja azokat, kiket emel, többnyire elragadja, vigyázóbbnak kellett volna lennie.

De vajon a bűnök terhe csak egy szerencsétlenek fekszik-e, s nem mindazokon, kik esalódásaiban osztoztak, kik azokat talán belátták, s a dagadó árnak, melylyel a közvélemény mindent elragadott, elmentállni nem tudtak? s a nemzedék, mely a hazának bomlásánál jelen volt, fehmentheti-e magát a vádtól, melyet a jövő egyesek felett kimond; fölmentheti-e magát főkép a kötelességtől, hogy mit halomra dönteni engedett, újra felépítse, s utódjainak így adja át?

Ezen gondolatok, melyeket Szalay a zürichi tó partján fel s alá járva, szívének keserűségében elmondott, foglalták el egész lelkét, s a fájdalom, mely tehetségeit lebilincselé, megfosztotta őt azon vigasztalástól is, melyet a munkában találhatott volna.

„Tisztába kell jönni magammal“; — így irt hozzám kevés héttel később, miután elváltunk. — „Egész erélylyel Schwandtner tanulmányozására vettem magamat, melyet az itteni könyvtárban találtam. Hozasd el Magyarországból Fejér codexét, s a mennyi könyvet szerezhetsz, melyben történetünk forrásait találok, és küldd hozzám. Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még reménylenünk? A nemzetnek tulajdonai egy esemény által nem változhatnak meg, s ezért egész multja az, miben jövőjének kulesát találhatjuk. Tudni akarom, mi vár reánk? — hogy meggyőződve nemzetünk hivattatásáról, új erővel fogjunk munkához, s elkövetett hibáinkat jóvá tegyük, vagy azon meggyőződéssel haljunk meg, hogy a magyarnak úgy sincs mit keresnie a világban.“

S e határozatával egész élete új irányt vett.

Nem tudományos kíváncsiságának kielégítését, nem irodalmi babérokat, — ő a történetben csak nemzetét kereste, s ennek multja meghozá szívének a vigasztalást, melyet a jelenben nem találhatott.

Távol a hazától, családján kívül, elkülönözve minden társaságtól, egészen tanulmányainak élt, átkutatva újra a forrásokat, melyekkel ifju korában Horvát István vezetése alatt ismerkedett meg, felkeresve mit a st.-galli kolostor s a zürichi egyetem könyvtáraiban ide vonatkozót talált; s minél inkább elmélyedett tanulmányaiban, az érdekekkel a mult iránt nőttön nőtt bizodalma a jövőhöz.

A szeretet, melylyel nemzetéhez viseltetett, nem zavarta meg ítéletét, s önánítás nélkül ismeré fel a hibákat, melyekből szenvedéseink eredtek, s melyek, mert mindig visszatérnek, s a nemzet jelleme kifolyásainak látszanak. De ha a hibáknak daczára a nem-

zet egy ezreden át fentartotta magát, ha a nagy si-
kon, mely a nyugat s keletnek határain előbb a né-
pek küzdteréül szolgált, hont alapítani képes volt,
melyet a legkedvezőtlenebb körülmények között, csak-
nem folytonos megtámadások ellen, megvédeni tudott;
ha tisztán fentartva nemzetiségének jellemét, az euró-
pai népek küzdeleiben dicsőséges részt vett; ha
többször legyőzve, csaknem megsemmisítve a küzde-
lemben, újra feltámadt régi alakjában, nem alázva
meg a szolgaság által, melyet túrt, de soha el nem
fogadott: e nemzet isten után nem magának köszön-
heti-e ezt is? azon önbizalomnak, mely kedvező
pillanatokban néha veszélybe hozá, de nem hagyta el
soha a sors legnehezebb megpróbáltatása között? nem
köszöni-e egész jellemének, mely hajlani nem tud, de
az aranynak azon másik tulajdonával bir, hogy a
mocsár között a rozsdá nem emészti fel?

Vajon, ha a nemzet multját tanulmányozzuk, —
nem Nagy Lajos és Mátyás fényes korszakát, mely-
ben hazafiságunk gyönyörködik, s melyhez hasonlók
más nemzetek történetében is előfordulnak, s néha
csak kedvező körülmények, vagy az ellenek gyenge-
ségének eredményei, — de tanulmányozzuk azon zord
időt, melyben másfél századig török járom nehezedett
hazánkra, s a nép szebb idejéből csak széttépett zász-
lóját tartva meg, honának romjait barátai és ellen-
ségei ellen egyszerre védelmezé, s polgári és vallásos
szabadságáért egy időben vérezett; ha egész történe-
tünkön végig megyünk, mely mint egy nehéz vihar
vonult el felettünk, villámokhoz hasonló fényes pil-
lanatokkal, hogy a ború, mely azokat követé, annál
sötétebb legyen, s melynek befolyása alatt a nemzet
mindent veszített, mindenről lemondott, — csak azon
meggyőződésről nem, hogy a szabadság, melyet az

ősök a pusztaszeri szerződésben megállapítottak, a magyarnak elidegeníthetlen joga marad; ha a legujabb időkig érünk, hol az éretlenségnek elég jeleit találjuk talán, de a rothadásnak sehol: — van-e okunk kételkedni jövőnkön?

Szalay meg vala győződve, hogy nincs, és szívét boldogság töltötte el, s ellenállhatatlan vágy a hon után, hová hosszú vándorlásaiból, tapasztalásokban gazdagon, őszülő fürtökkel, de azon meggyőződésekkel tért vissza, melyek őt egész életén át vezérlék, s azon feltétellel, melylyel a hazát évek előtt elhagyá, hogy minden tehetségeit ismét szolgálatának szenteli.

Leirjam-e azon éveket, melyeket azóta körünkben töltött? Élete egy tudós élete vala: szegény külső eseményekben, nehéz munkának szentelve, s csak a szeretet által szebbítve, melylyel családján függött, s ez változhatlan hívséggel hozzá ragaszkodott.

De a látszólag egyszerű életnek, mely örömeiben oly szegény vala, ki nem ismeri gazdag eredményeit? Szükséges-e, hogy elsoroljam? — a kisebb történelmi értekezésektől s egyes kútforrások kiadásától, melyek történetünk egyes szakait felderíték, a nagy műig, melyben egész multunknak képét állítá előttükbe? Mily gazdag kincs! s mégis csak egy része annak, mit tőle várhatánk, ha a halál őt munkájának közepette nem ragadja el, s tanulmányait, melyekből most csak mások által használhatatlan jegyzeteket birunk, nagy történetének befejezésére feldolgozhatja.

Soha lángész több szorgalommal nem párosult, soha a képesség, mely az események tömkelegéből az eszmét, mely felettök uralkodik, levonja s a tudós pontossága, mely az egyes események legkisebb részleteit fürkészi, egy emberben annyira nem egyesült;

s ha a pártatlan igazság az, mi a történelemnek fő érdemét képezi, épen e tulságig vitt érdem az, mit némelyek nagy történeti munkájának hibául róttak fel.

És talán méltán.

Művészi szempontból ítélve, e tiszta objectivitás, mely Szalay történetét jellemzi, talán gyengíti hatását. Ha az író nem uralkodik annyira maga felett, és lángoló szeretetének, melylyel nemzete, s a gyűlöletnek, melylyel annak elnyomói iránt viseltetett, szabad tért enged, s előadására meleg kedélyének gazdag kincseit önti el: műve szebb lehetne, de lenne-e hasznosabb? — Fátyolt borítva a nemzet tévedéseire, s elhallgatva azt, mi elleneinek mentségül szolgálhat, a multnak ragyogóbb képét állíthatta volna fel, mely hazafiságunkat inkább kielégíthetné: de vajon elérte volna-e célját, melyet munkájának előszavában kimond, s melynek minden más tekiutet alávetett?

Szalay itt, mint egész életében, nem kereste a népszerűséget, s midőn az végre őt kereste fel, s 1861-ben a főváros egyik kerülete egyhangulag őt választá képviselőjének, a szerény férfiú csaknem meglepetve fogadta e megtiszteltetést, mely szívének jól esett.

De tevékenységét ez sem szakítá félbe. Részt vevén az 1861-ki országgyűlés tanácskozásaiban, az író sem vesztegelt, hanem, hogy a mulasztott időt helyrehozza, kettős erőfeszítéssel folytatá fáradságos munkáját; hisz neki dolgoznia kellett erősen, szakszerűen, hogy a nagy feladatot, melyet magának kitűzött, bevégezze — hogy — éljen.

Szalay szegény volt, s ámbár rendkívüli tehetségei mellett, s az állásban, melyet elfoglalt, csak

tőle függött, hogy helyzetét megváltoztassa, szegény maradt. Mint kedélyes modorában egyszer monda, ez volt az egyedüli luxus, melyet magának engedett.

A férfi, ki egész életét hazája közügyeinek s a tudománynak szentelé, nem talált időt, hogy családjának jövőjéről gondoskodjék, s ötven éves korában az akadémia titoknoki fizetéséből, és rosszul díjazott, mert kevesektől vett munkáiból élt, csak a legnagyobb megerőltetéssel tartva fel függetlenségét, az által, hogy nagy munkáját félbeszakasztva, történeti tanulmányait adta ki, s néha egyszerre öt sajtó alatt levő munkájának iverit javitgatá.

Nem azért mondom ezt, hogy bárki ellen panaszt emeljek. Nincs okom reá! A fejedelem, ki Szalay halála után özvegyének és gyermekeinek nyugdíjt rendelve, királyi hatalmának legszebb jogát, mely az érdem méltánylásában áll, oly nemesen gyakorolta, s a kegyelet által, melyet a nemzet történetírója iránt mutatott, csak azon reményeket erősítette meg, melylyel jövőnket személyével összekötjük; az egyesek, kik a tiszteletet, melylyel a dicső férfiú iránt viseltetének, családja iránti részvétők által bizonyították be; az egész haza, mely halálának hírére gyászba öltözött: eléggé bizonyítja, hogy Szalay érdemei elismertettek, s ezek olyanok valának, melyeknek egyetlen jutalma csak a dicsőség lehet.

Szalay vagyónbeli állapotáról soha nem szólt senkinek, s csak kevés meghitt barátai ismerék a gondok terhét, melyek vállaira nehezültek. De ha ez órában, melyet emlékének szenteltünk, dicsőségéről szóltam, miért hallgassam el az árt, melyen e dicsőség szereztetett? S ha egész életét elmondottam, miért titkoljam azt, mi őt idő előtt sirjába vezeté, s csak egy sugárral több, mely új fényt terjeszt

alakja körül? Miért ne mondjam el, hogy Szalay szegény volt! ha csak azért is, hogy korunkban, midőn az anyagi haszonnak hódolnak annyian, s a siker, melyet egyesek a vagyonszerzésben előmutatnak, el-takar minden gyalázatot, meghajoljunk a nemesen viselt szegénység előtt, mely mindent csak magának köszön, s ha nehéz küzdelme után sírjába szállt, egy nemzetet hágy adósául.

Kétségtelen, hogy Szalay kora halálának oka a túlfelszított munka vala. — Már az akadémia nagygyűlésén, midőn szónoklatával a közönséget utólszor ragadta el, magában hordá a betegség csiráit, melynek áldozata lett; de bár orvosai pihenést javasoltak, családja és barátai kérték, kínos fájdalomak között folytatá munkásságát, míg egy nehéz tél után végre ereje kifogyott, s érzé, hogy nem lehet tovább.

Az orvosok fürdőt ajánlottak, javulást ígértek; ő tudta, hogy a pálya végén áll, s midőn búcsút véve, utólszor találkozáink, azon meggyőződéssel szorítá kezemet, hogy többé nem látjuk egymást.

Hosszasan szoltunk még egyszer a multról. Feltételeiről beszélt, melyekkel az életbe lépett, s a célokról, melyekért küzdött, s melyeknek egy részét elérte.

„Egy van, mi szívemnek jól esik — mondá, mielőtt távozott, — az, hogy teljes meggyőződés szerint a helyes úton jártam. Még sok dolgotok lesz, de erős hitem, hogy a nemzet elfogja érni az állást, melyen azt látni szerettem volna.“

A jövőről kezdék beszélni, történetének hatodik kötetéről, melyet, ha majd egészsége helyre állt, ősszor bevégezhet. Ő egy ideig hallgatott.

„Orvosaim hosszú pihenést rendeltek — mondá végre fájdalmasan mosolyogva — hosszú pihenést,

és tudod, hogy az orvosoknak engedelmeskedni kell.“

Igy váltunk el, s egy hónappal később e város közönsége sírjához kísérte őt.

Egy évnél több mult el azóta. A meglepetés, melyet kitünőbb embereknek halála, kiket még erejöknek teljében gondolánk, okoz; a hézag, mely ha egy körünkől kilép, egy ideig nem töltetik be; a fájdalom, mely — első pillanatban veszteségünket mindig nagyobbnak tünteti fel: elvesztették hatásukat; de vajon van-e valaki, ki Szalayról most más-kép ítélne, mint akkor, mikor őt sírjához kísérték? Mi, kik hozzá évekig közel álltunk, vagy azok, kik vele csak rövid ideig találkoztak, kik tevékenységét csak a közélet s az irodalom mezején, vagy a magánéletből ismerék: van-e valaki, ki róla különbözőleg ítélne?!

Mint a tiszta ég, akár egy darabját, akár egész boltozatát lássuk, mint az öszhang, ha távolról vagy közlelről halljuk, mint a napsugár, mely fényt és meleget terjeszt mindenre, mire hat: ilyen vala ő, tiszta, öszhangzó, világos és meleg. Jellemének ninesenek fényoldalai, egy egész az, eszményképe a becsületnek, férfiaságnak és jóságnak, melynek nagy, tisztán emberi erényei még azon fényes tehetségeket is háttérbe szorítják, melyek mindig csak ezen erények szolgálatában használtattak fel.

Ha egy egész élet a haza szolgálatának szentelve, ha az érdem, hogy multját ő ismertette meg nemzetével, s hogy azon irányt, melyen haladva, szebb jövőnket várjuk, ő hirdeté először; ha a bátorság, melylyel meggyőződéseit kimondá, a kitartás, melylyel értök küzdött, a hívség, melylyel hazájához ragaszkodott, jutalomra méltók: úgy tartsuk meleg

emléküinkben a hazának e legjobb, e legnemesebb fiát, és tartsuk emléküinkben azt, mi életének végső kívánsága, végső reménye volt.

A halál munkásságának közepette ragadta ki őt. Valamint nagy történeti munkája, melynek végső éveit szentelé, úgy a nagy mű, melyen az egész nemzettel együtt egész életén át dolgozott, melynek tervét kijelölte, melynek felépítésén fáradt, melyre gondolván, szívét remény és boldogság töltötte el: félbeszakítva áll.

Fejezzük be!

GRÓF DESSEWFFY EMIL.

Elmondatott

a m. t. akadémia által rendezett gyászünnepélyen

jan. 28-án 1867.

Ha mozgalmás időben, midőn a nemzet legfontosabb érdekei vitatás tárgyává váltak, oly férfiú halálánál, ki a vitatkozók első sorában állt, az egész nemzet azon meggyőződésben egyesül, hogy nagy veszteséget szenvedett, ily elismerés biztosabb jele érdemeinek, mint azon zaj és fény, melylyel egyes pártok jelesbjeiket életükben és haláluk után környezik.

Ilyen volt a benyomás, melyet gróf Dessewffy Emilnek halála ma egy év előtt az egész országra tett. Azok, kik őt csak a nyilvános életben ismerék, nem osztottak a fájdalomban, melyet mi éreztünk, kik hozzá közelebb állva, nem csak eszének, de szívének gazdag kincseit ismertük, és azok, kiknek ő a politika mezején ellene volt, e téren másképp ítélték érdemeiről; de hogy benne oly férfiút veszítettünk el, ki — ha néha tévedett is — képességeit csak a közérdeknek szentelte, s nem szolgálva soha mást, mint a hazát, fűradozásaiért még a közelismerésben sem kereste jutalmát; hogy halála által szegényebbek lettünk: azt egyaránt éreztük valamennyien, és bátran állítom: e teremben, sőt e hazában nincsen senki, ki — ha Dessewffyre visszagondol, e nézetet azóta megváltoztatta volna.

Mint mondám: nagy érdemeknek legbiztosabb jele ez, s a hízag, melyet az egyes, az életből ki lépve, maga után hágy, egyedül biztos mértéke nagyságának; de biztos jele ez még annak is, hogy az, kinek sirja felett nem egy párt, de a nemzet elismerése nyilatkozott, az nem egy pártnak, hanem a nemzetnek élt, s ha nézeteiben honfitársainak egy részétől néha eltért, s oly úton törekedett előbbre, melyeket talán tévesztetteknek gondolánk, érzelmeiben és céljaiban a nemzettel megegyezett.

Engedjék önök, hogy midőn az akadémia meghagyásából dicső elődöm emlékezetére felszólalok, tevékenységének csak ezen oldalát emeljem ki.

Nagy és fontos azon befolyás, melyet Dessewffy Emil a politikai élet terén gyakorolt; s miután az alkotmányos életnek egyik fő előnye minden kérdésnek különböző oldalról való megvitatásában áll, elismerem, hogy az, ki nem személyes érdekek által vezérelt pártok körében érdemet szerzett, érdemeket szerzett az egész hazáért is. De miután a politika mezején különböző oldalon álltunk, és megegyezve a célban, eltérő úton fáradtunk annak elérése után, nem én vagyok az, ki dicső társunk tevékenységének ezen részéről elfogúltság nélkül szólhatok; s ha, mert elvonatkozva pártállásától, csak a hazáról szólok, egyes érdemeiről hallgatnom kell, ezek nélkül is élete elég gazdag marad érdemekben, és talán jó, ha politikai vitatkozásaink közepett oly férfiú emlékénel, ki azokban élénk részt vett, életéből csak arra emlékeziünk, miben egyetértünk, hogy el ne feledjük, miként a haza csak addig állhat fenn, míg annak polgárai bármennyire elválva egymástól, mint a fának messze eltérő ágai, egy közös törzsben egyesülnek.

Ha az utolsó harmincz év történetére tekintünk, azon mozgalom mellett, mely által az ország politikai helyzete megváltozott, nem kevésbbé élénk tevékenységet találunk anyagi érdekeink és szellemi kifejlődésünk körében is.

Egyik érdeme Széchenyinek, ki a mozgalomnak ezen irányokban is megkezdője volt, hogy törekvéseinek következtetéseit másoknál tisztábban fogta fel, s belátá, miként az anyagi és szellemi kifejlődés szükségkép a socialis és politikai viszonyok átalakulását vonja maga után. De mások ezen összeköttetést kevésbbé tisztán fogták fel, s míg egyesek, a nemzet függetlenségéért és alkotmányos szabadságáért buzgólkodva, azon tevékenységnek fontosságát nem látták be, melyet Széchenyi az anyagi érdekek terén kifejtett, s a közönyösséget, melyet egyes politikai napi kérdések iránt mutatott, neki rossz néven vették; addig voltak sokan, kik ámbár nemzetünk jövőjét csak régi aristokratikus szerkezetünk fenntartása által vélték biztosíthatni, mégis élénk részt vettek minden újításban, melyet Széchenyi az anyagi érdekek mezején megkísértett.

E téren senki nem tagadta az általa kijelölt bajoknak létezését, kevesen voltak, kik nem ismerték volna el, hogy azoknak orvoslása legalább részben magunktól függ, s azok is, kiknél hazafiúi elkeseredésében mondott szavai, hogy „mindenben hátra vagyunk“, heves ellenmondásra találtak, örömmel csatlakoztak a bátor újítóhoz.

Széchenyi fellépésének sehol nem volt közvetlenebb és általánosabb eredménye, mint épen e téren, s ez az, melyen Dessewffy Emilt is életének első szakában működni látjuk.

Nagy tehetségekkel, melyeket a leggondosabb nevelés és saját szorgalma kifejtett, családjának állása s atyjának érdemei megnyitottak volna előtte minden pályát, és saját hajlamai a közélet mezejére csábíták őt, melyhez akkor minden való és képzelt tehetség hívatta érzé magát.

De ha a jogról nem mondott volna le semmiért, hogy ő is a közjónak él, meggyőződése szerint, a haza jövője nem attól függ, hogy a közélet mezején sokan tiündököljenek, hanem attól, hogy szűkebb körében mindenki híven teljesítse kötelességeit; s ő azt követé, midőn azon életkorban, mikor a dicsőség mindenkiünkre még csáberővel bír, hogy érdemeiben megőszült atyjának vállairól a gondoknak terhét levegye, tehetségeit egészen ősi birtokainak kezelésére szentelve — 1843-ig csaknem kizárólag a gazdasággal foglalkozott.

Áldozat vala ez, melyet csak szeretetének hozott, de melytől magát még azoknak kérése által sem tartóztatta vissza, kiknek érdekéért fényesebb kilátásait feláldozá, azon szivóssággal ragaszkodva feltételéhez, mely ifjú korában, mint később, jellemének egyik fővonását képezé.

Voltak sokan, kik elhatározását rosszalták. Jóakarói nem foghatták meg, hogy az, ki előtt atyja és idősb testvére, Aurél, fényes példaként álltak, tehetségeit látszólag csak családjá érdekeinek szenteli; mások a közügyek iránti közönyösségnek tartották azt, sőt lehettek pillanatok, melyekben ő maga a kört, melyet munkásságának választott, szűknek találva, nagyobb feladatok után vágyódott; de ha feltételének teljesítése néha nehezebbre esett, a boldogság, melyet családjá körében élvezett, kipótolt minden egyebet, s a ki őt itt látta, az sajnálható, hogy

e jeles tehetség ily szűk körre szorítja tevékenységét, de elismeré, hogy a ki a közélet tapsait ily örömekkel cserélte fel, az jól választott.

És valóban, ha kedves szülőknek boldogsága, ha a megelégedés, melyet a legjobb nőnek arczán látunk, ha a remények, melyekkel körünkben fejlődő gyermekeink szívünket töltik, s a gyarapodás, mely fáradozásainkat követi, a férfiút boldoggá tehetik, főkép midőn öntudattal azt mondhatja magának, hogy mindezen jólétnek alkotója ő maga: Dessewffy teljes mértékben élvezé mindezt, s életének volt fényesebb, de nem volt boldogabb korszaka.

De bármily megelégedettnek érzé magát családjá körében, s bármennyire elfoglalva gazdaságának gondjai által, azért a közügyek előtt nem vesztették el érdekeket, s ha azokban most csak azon szűk körben vett is részt, melyre akkor megyei életünk mindenkinek alkalmat adott, soha nem mondott le feltételéről, hogy egykor egész életét ezeknek szenteli.

„Tanulni, gondolkozni, tanácskozni és végrehajtani,“ ez azon egymásután, melyet, mint később „Parlagi eszméi“-ben kimondá, közügyeinkben követnünk kell, s ez az, melyet ő magának már akkor kijelölt, komoly tanulmányok és hazai állapotainknak alapos megismerése által készülve ahhoz, hogy majdan a haza közügyeiben részt vegyen.

S mert a mezei gazdasággal foglalkozva, figyelmét főkép a nemzetnek gazdasági viszonyai vonták magukra, ezeknek tanulmányozását tűzte ki magának feladatúl, azon komolysággal készülve annak megoldásához, melylyel minden vállalatait folytatá, mint másban úgy itt is, nem a könnyebb, de a biztosabb utat választva magának, s mindenekelőtt a nemzet-

gazdaság tudományára vetve magát, hogy részletes tanulmányainak biztos alapját nyerje.

Legyőzve az ellenszenvet, melyet fiatalsága óta minden tisztán elméleti speculatio iránt érezett, szorgalommal s kitartással folytatá tanulmányait, s alaposan megismerkedett a nemzetgazdaság minden rendszerével, mely Smith Ádám óta felmerült, de csak azért, hogy gyakorlati céljainak elérésére képesebbé tegye magát. S ez magyarázza meg egyrésről azon befolyásnak jelentéktelenségét, melyet Dessewffy nagy tehetségei és rendkívüli szorgalma mellett magára a tudományra, más részről azon hatást, melyet egyes nemzetgazdasági kérdések helyes felfogására a hazában gyakorolt, úgy, hogy túlzás nélkül elmondhatjuk, miként azok között, kik a hazában nemzetgazdasággal foglalkoztak, talán egy sincs, ki e tudomány theoriájában kevesebb nyomokat hagyott, s hogy mégis alig nevezhetünk valakit, ki arra, hogy nemzetgazdasági kérdésekben helyes nézetek terjedjenek el, e hazában többet tett volna; úgy, hogy míg számos dolgozatai között talán egyet sem hozhatunk fel, mely a tudomány mezején rendkívüli hatást idézett elő, mégis az utolsó huszonöt év alatt alig találunk egy fontosabb kérdést, melyre Dessewffy elhatározó befolyást ne gyakorolt volna, s kétségtelenül, ez a dicsőségnek azon neme, melyet ő maga magának kívánt volna.

Nem egy bizonyos rendszerből indulva ki, melynek a tényekben csak igazolását keresé, hanem hazai viszonyainkat s a mindennapi tapasztalást véve kiindulási pontul, célja nem bizonyos elvek tudományos megállapítása, hanem az vala, hogy az okokat keresse fel, melyekért anyagi fejlődésünkben eddig hátramaradtunk, s azon módokat jelölje ki, melyek

által egyes bajainkon segíthetünk, és ha tudományos fáradozásainak ezen módszere nem vala czélszerű arra, hogy irodalmi hírét megállapítsa, ez felelt meg leginkább feladatának.

Politikai vitatkozásaink egész történetét kellene elmondanom, hogy azon állást megmagyarázzam, melyet Dessewffy az egyes, 1840-től 48-ig felmerült nemzetgazdasági kérdésekben elfoglalt. E kérdéseknek nagy része azóta megoldatott, s az egyes iratok, melyekben azokat tárgyalá, igénytelen formájuk miatt a szaktudós magasabb követeléseinek talán nem felelnek meg. Azon érdemet azonban szerzőjüktől senki nem tagadhatja meg, hogy irodalmi műveinek egyetlen ékességét a világosságban kereste, s mert, mint „Alföldi levelei“-ben enyelgve kimondá, azon szerencsés helyzetben érezte magát, hogy „nincs népszerűsége, melyet kockáztathatna, s ha volna, nincs elég hiúsága, hogy ezt megtartani kívánja,“ — mindig csak saját meggyőződését követte.

Nagyszámu cikkein kívül, melyek 1839-től 48-ig az időszaki sajtó több közlönyében megjelentek, főkép öt — részben szintén ily cikkekből összeállított — nagyobb dolgozatát birjuk:

Az „Alföldi levelek“-et 1842-ből;

A „Parlagi eszmék“-et 1843-ből;

A „Magyar vám- és kereskedési ügy végeligitási módjá“-t 1847-ből, s ugyanezen évből egy röpiratot, melynek címe:

„Fizessünk, mennyit becsülettel megbirunk, magunknak, magunkért,“

s „A fennforgó ausztriai pénzügyi kérdésekről“ 1856-ból.

A nemzetgazdaság körében ezen idő alatt felmerült kérdések között nincsen fontosabb, melyről e

munkáiban nézeteit ne mondta volna el, ellenkezésbe lépve sokszor a közvéleménnyel, sokszor pártjával, melynek e téren saját nézeteit soha nem rendelte alá, de mindig a tudomány színvonalán állva, s azért több esetben — mint például a szabad kereskedés kérdésénél — oly elveket állítva fel, melyeknek helyessége általánosan csak később ismertetett el.

Már „Alföldi levelei“ csaknem mindazon tárgyakkal foglalkoznak, melyeket későbbi munkáiban részletesebben kifejt: az úrbéri ügyekkel, és azzal kapcsolatban az örökváltsággal, a közlekedési eszközökkel, a bankkal, az ingatlan hitellel, s egy országos pénztár felállításának szükségével: „Feladata — mint azt maga kimondja — egy nagy, de még gyenge, megáldott, de még szegény országot, erőssé, hatalmassá és virágzóvá tenni, és ezen virágzás malasztjaiban mindenkit a lehetőségig részesíteni; és mert érezte, hogy a szabad föld, a szabad munka, és a hűbéri viszonyokból kibontakozott nép, az általános felvirágzásnak és valódi alkotmányos szabadságnak első feltételei:“ ezért főképp ezekre fordítá fő figyelmét, az általa tervezett országos pénztár egyik főfeladatául tűzve ki, hogy az az örökváltság megkönnyítésére eszközül szolgáljon. Nem kevésbé figyelemreméltó azonban az is, mit ezen munkája a kereskedésről, vámpolitikáról, közlekedési eszközökről és különösen a bankokról magában foglal, s kik irodalmunk ezen ágával foglalkoztak, el fogják ismerni, hogy Dessewffy „Alföldi levelei“ messze túlhaladnak csaknem mindent, mi velök egy időben ezen kérdésekről hazánkban megjelent s ugyanezt mondhatjuk, kevés kivétellel, többi munkáiról is, melyek valamint tudományos készültségének és fel-

világosodott nézeteinek, úgy azon igazságszeretetnek és bátorságnak tanúságai maradnak, melylyel meggyőződéseit hirdeté, kimondva nyíltan, „hogy az időnek jönni kell, midőn a nép nem-kiváltságos osztályai természetes befolyásukat a törvényhozásra gyakorolni fogják,“ s a szabad kereskedelem mellett emelve szavát, ámbár az első esetben pártja, a másokban csaknem az egész ország az ellenkező nézet mellett nyilatkozott.

De bármennyire érdekes volna e műveinek részletesebb taglalása; dolgozatainak száma, a tárgyaknak, melyekkel azok foglalkoznak, sokfélesége, s maga az, hogy Dessewffy ezen irataiban nem tisztán tudományos, hanem az élet körében felmerült napi kérdések megoldásával foglalkozott, melyek csak az akkor létezett körülmények szerint ítéltethetnek meg, nem engedik, hogy ebbeli tevékenységéről részletesebben szóljak. Elég, hogy nevezetesebb dolgozatait elsorolva, munkásságának messze körét kijelöltem. E munkásságának kellő méltánylását azokra bízom, kik hazánk kifejlődésének történetét tanulmányozva, fel fogják találni azon befolyást, melyet e férfiú csaknem minden kérdésre gyakorolt, mely húsz éven át az anyagi érdekek mezején e hazában felmerült. Csak még egyet jegyzek meg, s ez az: hogy midőn az akadémia, mely Dessewffyt 1843-ban, nagy részint az időszakai sajtó hasábjain megjelent dolgozataiért, tagjának választá, intézetiünk ez által csak azon tudományos alaposságnak elismerését akarta kimondani, melyet Dessewffy irataiban tanusított, és az idő teljesen igazolta ezen ítéletet, megmutatva, hogy míg igen sok, mit mások nemzetgazdasági kérdésekről vele egy korban irtak, most olyannak találhatik, min a tudomány rég túlhaladt, addig Dessewffy minden

munkáiban alig található egy tétel. mely a tudomány képviselőinek egy színezete által maiglan igaznak ne találhatnák.

Átmentem Dessewffy életének első korszakán, s bár röviden, szóltam tevékenységéről. Valamint a czél, melyet minden törekvéseinek kitűzött, hogy hazáját virúlva s nemzetét boldognak lássa, úgy azon meggyőződése sem változott soha, hogy e czél elérése nem annyira politikai institutióink változásától, mint anyagi és szellemi kifejlődésünktől függ, s ezért főkép ezen térre fordítá minden fáradozását. Falusi magányában úgy, mint később, midőn a politikai küzdelmekben részt vett, az ország anyagi érdekeinek előmozdítása volt és maradt főczélja törekvéseinek, s ennek követésében senki őt buzgóságban, senki főkép következetességben nem múlta felül, úgy, hogy ha 1839-től 1856-ig megjelent iratain végig megyünk, ezen hosszú, csaknem húsz évre terjedő idő alatt nem találunk egy kérdést, melyre nézve nézeteit megváltoztatta volna, nem találunk egy cikket, mely későbbi nyilatkozataival ellenmondásban állana.

Állandó törekvés, melyet egy czélra következetesen folytatunk, nem marad soha hatás nélkül, és Dessewffy, habár nézetei sokban nem fogadtattak is el. elérte azt, hogy szava minden nemzetgazdasági kérdéseknél, az egész hazában súlylyal birt, még azok előtt is, kik politikai irányainak más téren határozott ellenei valának. De ez volt egyedüli jutalma, s ha az általános méltánylást, melylyel még ellenei is tehetségeiről szóltak, népszerűség nem követte, ennek okát részint pártállásában, részint jellemének egyes sajátságáiban kell keresnünk, melyek

bármennyire tiszteletreméltók, népszerűségének útjában álltak.

Meleg szeretettel függött kedvesein, s ha ritkán szólt barátságáról, annál többször és nemesebben teljesíté annak kötelességeit, s ilyen vala honszeretete is, mély és önzéstelen. De mint zárt templom előtt az átmenő csak rideg falakat lát, úgy rejté ő hideg külső alatt legnemesebb érzelmeit, inkább közönyösséget színelve, semhogy érzelgőnek tartassék. Feladatul tűzte ki magának, hogy csak a hideg észnek tanácsát fogja követni mindenben, s midőn semmitől nem őrizkedve inkább, mint az elragadtatástól, s a gyengeségig kerülve a gyengeségnek színét, hideg és kimértnek akart látszani, sokak által annak tartatott. És ha Széchenyi is, ki céljait a szívvel választva, az érzésekhez, főkép a képzelethez, oly hatalmasan tudott szólni, követőinek egy részétől csak azért hagyatott el, mert velök elhitette, hogy az érzelmeket megveti, és csak a hideg észnek parancsai után indul, bámulhatjuk-e, ha ugyanez Dessewffynek fiatal korában még kevésbbé bocsáttatott meg.

Fentartani teljes függetlenségét mindenben, nem lenni lekötözöttje senkinek, — se a hatalomnak, melytől soha czímet vagy hivatalt nem fogadott el, se a sokaságnak, melynek dicsérete vagy gáncsai előtt hideg maradt; hogy nem zavarva semmi által, szabadon követhesse saját nézeteit, ez volt célja vágyainak. — Jelszava, melyet nem irt címere alá, de melyet egész életében követett: „nem tágitani semmiben“, nem hátrálni semmi nehézség előtt, nem engedni semmi idegen befolyásnak, nem követni más irányt, mint melyet megfontolva önmaga választott magának; s ha meghajlunk is a férfiú előtt, ki saját meggyőződésén kívül támaszra nem szorúl,

bámulhatjuk-e, hogy az, ki semmi idegen befolyásnak nem engedett, merevnek tartatott, s miután senkinek támaszát nem keresé, még saját pártja körében is sokszor magánosan állt, főkép miután még tisztelői sem mentheték fel őt azon vádtól, hogy szilárdságában néha a kellő mértéken túl megy, s ugyanazon szívóssággal ragaszkodik nézeteinek minden részleteihez, mint elveihez, isolálva magát még akkor is, midőn sokak által támogatott, mintha meggyőződéseit inkább sajátjának tartaná, ha azokban vele senki nem osztozik, és restelné a támogatást, mely őt azon tudattól fosztja meg, hogy mindent csak magának köszön? Egyéniségének ezen vonásait, melyeket néha barátai is hibáknak neveztek, azért emeltem ki, mert azok szellemi alakjának kiegészítésére szükségesek, s mert azon egészen különböző állás, melyet Dessewffy 1848 előtt és később elfoglalt, egyaránt ezen tulajdonaiban találja magyarázatát.

Nem ő, hanem az idő változott meg, s midőn oly napok jöttek, melyekben a politikai élet mezeje mindenki előtt zárva volt, s a hazafi csak úgy szolgálhatta a hazát, ha azon szűk körben, melyet az állam tevékenységünknek még szabadon hagyott, zaj nélkül egy szebb jövő előkészítésén dolgozik, napok, midőn oly férfiakra volt szükség, kik törekvéseiknek irányát csak saját meggyőződésökben, jutalmát csak a sikerben keresve, e sikerre várni tudnak, és a hosszú munka alatt, melyet ennek elérése kíván, sem az apró nehézségek előtt türelmüket, sem a látszólag legyőzhetetlen akadályok miatt bátorságukat nem veszítik el, — akkor a nemzet azok között, kik e nehéz kötelességeket felvállalák, az első sorban ott találta Dessewffy Emilt, s azon tulajdonokat, melyek

egykor népszerűségének útjában álltak, másképen ítélte meg.

Ne kívánják önök, hogy Dessewffynek ezen időben sokoldalu tevékenységéről részletesebben szójak. Nem tehetném a nélkül, hogy azon állapotokat meg ne emlitem, melyeken 1850-től 1860-ig keresztül mentünk, s miért idézzem fel ezen évek kínos részleteit? De ha ezen évekre visszatekintve, szívünket most nem csak keserűség, de nemes öntudat tölti el, mert épen akkor, mikor a sors kezének egész súlyát éreztük, tapasztaltuk azt is, hogy a nemzet nem roskadott le nehéz terhe alatt; — ha utódaink büszkeséggel fognak hivatkozni történetünk azon lapjaira, melyeken feljegyezve áll, hogy midőn e hon ellenei vad örömmel vesztét hirdették, megaláztatása napjaiban a hazát egy sem tagadta meg gyermekei közül, hogy sebei csak a szeretetet növelék, melylyel rajta függtek, hogy bilincseink csak azon lánczokat erősítették meg, melyek e népet hazájához kötik; ha a nemzet nem esett kétségbe jövője felett, s midőn százados törekvéseinek eredményei egyszerre semmivé lettek, és nagyobb múltját csak a romok nagyságával bizonyíthatá be, ennyi csalódások után bízni, kilátás nélkül reményleni, s egy korlátlan hatalom ellenében dacz nélkül, de tántoríthatlanul megállni tudott: ezt azoknak köszönjük, kiket a csapások, melyek hazánkat érték, megfosztottak mindentől, csak kötelességük érzetétől nem, s kik szűk körben, mert a közélet mezeje előttük elzáratott, elismerés nélkül, mert a nemzet hallgatásra ítéltetett, de híven teljesíték e kötelességeket, s ezek között Dessewffy Emilnek neve első sorban áll.

1850-től 60-ig nem kísértetett meg hazai vállalat, nem terveztetett közállapotaink javítására semmi,

miben ő legalább közvetve részt nem vett, s azon kevés eredmény között, melyeket ez időből felmutathatunk, a legfontosabbak nagy részben neki tulajdoníthatók. Csak a földhitelintézet és a tiszai kölesön ügyét említem, s kik ezen, hazánkra nézve oly fontos vállalatok történetét ismerik, s Dessewffy törekvéseinek e mezőn tanúi voltak, tanúságot tehetnek, mennyit köszönünk ezen egy férfiú szorgalmának, belátásának, s főkép azon szívósságnak, melylyel az egyes akadályokat legyőzni, s mi annál nehezebb, még a roszakaratot is kifárasztani tudá.

Mi, kik a nehézségeket ismerjük, melyek akkor minden hazai vállalatnak útjában álltak, talán méltányolhatjuk a türelmet és lelki erőt, mely azoknak legyőzésére szükséges vala. De vajon a jövő nemzedék, mely fáradozásainak gyümölcseit élvezni fogja, gyaníthatja-e az áldozatokat, melyeknek legnagyobb érdeme abban áll, hogy azok oly apróknak látszanak, s melyek együtt véve mégis egy egész élet áldozatát foglalják magukban; vajon méltányolni fogja-e az önmegtagadást, melylyel a férfiú, kinek egyik jellemvonása a független büszkeség vala, kérni tudott, midőn jogosítva érzi magát, hogy követeljen, s visszautasítva ismét kért és újra könyörgött, azon öntudattal nyugtatva meg fellázadt önérzetét: hogy soha nem hajlott meg senki előtt, kivéve, midőn azt azért tévé, hogy a hazának emeljen fel valamit, mi lábbal tapodtatott.

Ily áldozatokra a férfiút nem dicsvágy, vagy pillanatnyi lelkesedés, hanem csak a legmélyebb és önzetlenebb szeretet bírhatja, s ilyen volt az, mely Dessewffy szívét haláláig hazája iránt lelkesíté.

Mozgalmas időkben, a minőket éltünk, a honfiak véleményei éltérnek egymástól, s maga a buzgalom,

melylyel a haza ügyét szíven viseli, türelmetlenné tesz mindenkit oly vélemények iránt, melyeket a közérdekre károsaknak gondol; s miután sokan voltak, kik az irányt, melyet Dessewffy a politikában követett, rosszalták, egyesek talán kétkedhettek hazafiságában is, melyet, mint minden érzelmeit, hideg külszínuel takart. De most, midőn élete bevégezve fekszik előttünk, nem fogják-e visszavonni ezek is e kemény ítéletet, elismerve, hogy azon férfiú, kinek egyetlen vágya a teljes függetlenség volt, s ki megelégedve csak családjá körében érezte magát, és függetlenségét, családi körének örömeit feláldozá, hogy saját érdekeinek elhanyagolásával idejét és tehetségeit a nemzet javának szentelje, nem a közélet fényes terén, nem oly szolgálatokban, melyeket a történet feljegyez s a közvélemény tapsai jutalmaznak, hanem zaj nélkül, itt egy akadályt háritva el, ott egy kis eredményt víva ki, hogy ernyedetlen fáradozásaival, melyeket sokszor még közelebb barátai sem ismertek, a távol fekvő sikerhez közelítsen, vagy csak mások számára az utakat egyengesse ki, hogy azon férfiú, ki mindezt tevő, mélyen és igazán szerette hazáját; s ez az egyetlen elismerés, mely után vágyódott, s hogy ezen vágya végre teljesült, az főkép azon állásnak köszönhető, melyet akadémiánk körében elfoglalt.

A szomorú időszak, mely alatt minden hazafiúi törekvés gyanus szemmel tekintetett, s a mérték, mely szerint az egyes polgárok érdeme a hazában megítéltetett, a tevéketlenség és hallgatás vala, nem hagyhatta érintetlenül akadémiánkat sem. — Hazafiak által azon czélból alapítva, hogy a tudományokat magyar nyelven terjeszsze, s így szellemi fejlődésünknek egyik fő eszköze legyen, intézetünk nem

számíthatott azoknak pártolására, kik, miután a birodalom egységét különböző elemeinek egybeolvasztása által elérni nem sikerült, azt minden nemzeti élet megsemmisítésében keresték, s nem bámulhatja senki, ha akadémiánk, főkép az első években, melyek az 1848-ki nagy eseményeket követték, létének kevés jeleit adá.

Megfosztva legmunkásabb tagjaitól, elzárva a nyilvánosságtól, akadályozva tisztán tudományos működésében is, mert alapszabályai felfüggesztettek, intézetünknek csak egy feladata maradt: az, hogy csendesen folytatva munkásságát, kerüljön mindent, mi a közfigyelmet reá vonhatná, s így jövőjét veszélyeztetné.

Ezen időszak az, melyben Dessewffy az igazgatótanács által elnöknek választva, az akadémia vezetését átvevé. Az intézetnek az utolsó események által némileg zavarba jött pénzügyi viszonyainak rendezése, s főkép, hogy alapszabályai újból megerősítettén, az akadémia azon bizonytalan állásból kiemeltessék, mely tevékenységének útjában állt: ez volt első feladata, s én, ki e két irányban kifejtett tevékenységének, állásomnál fogva, tanuja valék, bizonyosságot tehetek e részben szerzett érdemeiről, bátran állítva, hogy ha az akadémia alapszabályai végre helybenhagyattak, s azokban semmi oly változás nem történt, mely által az kitűzött céljainak követésében akadályoztatott, vagy nemzeti jellemétől megfosztatott volna, ezt főkép Dessewffy ernyedetlen tevékenységének s ildomosságának köszönhetjük.

Biztosítani intézetünk fennállását s eddigi hatáskörét, ezt tekinté első kötelességének, de neki úgy látszott, hogy midőn ezt teljesíti, feladatának még nem felel meg.

Ha az akadémia tevékenységére fennállásának első huszonöt éve alatt visszatekintünk: el kell ismer-nünk, hogy ezen intézet tehetsége szerint teljesítette kötelességeit. De vajon tagadhatta-e bárki, hogy azon eszközök, melyekkel az akadémia rendelkezett, magas feladatával nem álltak arányban, s hogy e miatt céljának, hogy a tudományoknak nemzeti nyelvün-kön terjesztője legyen, kellőleg meg nem feleltetett? És vajon helyzetiünkkel nem változott-e meg az aka-démia feladata is?

„Tudományilag képzett, gazdagított s lehetőleg tökéletesített nyelven művelni és terjeszteni a tudományt, s ekkép magasabb szellemi és értelmi kifejlődéshez vezetni a magyart, s az által arra képesíteni, mikép ne csak becsülettel és tisztességesen helyt állhasson ott, hová a történet és világviszonyok rendelték, hanem e felett nemzeti önérzete kielégítést is találhasson annak lélekemelő tudatában, miszerint saját nemzeti egyéniségéről le nem mondva, tudott részese lenni azon nagy munkának, melyet teljesítve, halad az emberiség a világtörténelemben egy magasabb akarattal kijelölt szellemi és erkölcsi céljai felé“; ez volt a gondolat, mely alapítóink lelke előtt lebegett. Nem annyira a tudomány, mint nemzetiségünk iránti lelkesedés volt az, mi őket intézetünk alapításánál vezérlé, s habár azon meggyőződésből indulva ki, hogy századunkban az egyes nemzeti-ségek jövője csak magasabb műveltség által biztosítható, az akadémiának csak a tudományok magyar nyelven művelését tűzték ki feladatul, céljok ebben is mindenek előtt nemzeti vala.

Mikor nyelvünk a közigazgatás egyedüli közegéül szolgált, megyei gyűléseink e nyelven tanácskoztak, s törvényhozásunk főbb gondjai közé számítá,

hogy nemzetiségünket törvények által biztosítsa: az egyedüli veszély, mely azt fenyegetheté, az vala, ha másoknál a civilizáció mezején hátrább maradunk, és ekkor az akadémia kizárólag a tudomány terjesztésére szorítkozva, teljesen megfelelt feladatának.

De mintán az alkotmányos szabadsággal mindazon eszközök, melyek eddig nemzetiségünk biztosítására szolgáltak, tőlünk elvételtek, midőn tanácskozási termeink zárva voltak, iskolánk egy idegen nemzetiség terjesztésének eszközéül használtattak fel, „s a civilizációnak fanatikusai, kik a german culturának árját a Rajnától a Bosporusig gőzmozdonyi gyorsasággal végig futtathatni, s az attól elázott miliókat felolvasztva, magukba felszívhatni vélték“, még nemzetiségünk fennállásának jogosultságát is tagadták, vajon nem változott-e meg helyzetünk, s vajon az akadémia eleget tehetett-e feladatának, ha tisztán tudományos célját követve, a veszélyekről megfedkeznek, melyek nemzetiségünket fenyegetik, s „ha — hogy Dessewffy szavaival éljek — elfeledi, hogy bármennyire nemesek és szépek legyenek a művelődési történelem szempontjából az alkotóink lelke előtt lebegett célok, de ezen célok, sajátlag és valódilag egyszersmind magyar célok valának, hogy ezen tudományos intézetet magyar hazafiak és magyar országférfiak alkották?“

És vajon nem változott-e meg az országnak helyzete is az akadémia irányában? Egyes hazafiak áldozatkészsége alapítá ez intézetet, s a nemzet főkép kezdetben, érdekek követé tevékenységét, melyben nemzetiségünk terjesztésének egyik eszközét látta. Szép és nemes eszközt, de csak egyet azon sok közül, mely akkor rendelkezésünkre állott, és olyat, melynek eredményeit csak idővel várhatá. Nem is bámulhat-

juk azért, hogy a közfigyelem túlnyomólag azon függött, mit a nyelvterjesztés körül a törvényhozás tett, s a politikai élet tusáinak zajában senki nem fordítá figyelmét a tudósok hangya-működéseire, „sőt hogy épen midőn nemzetiségünkért leginkább buzgólkodának“, mint Széchenyi egyik beszédében panaszlá, akadémiánk „a divatból kimenni kezdett“, s iránta a nemzetről csaknem közönyösséget tapasztalánk. De vajon midőn minden, mire nemzetiségünk védelmében eddig támaszkodtunk, tőlünk elvétellett, midőn abból, mire egykor egy szebb jövőnek reményét építettük, csak az egy akadémia maradt, a romok között, az egyetlen nemzeti intézet, mely a nagy bomlás után még fennállt, s aránylag függetlenül még tisztán nemzeti célokat tűzött ki magának, nem kelle-e megváltozni az akadémia helyzetének is, mely ily viszonyok között a hazafiak szemében nem csak tudományos intézet vala többé, hanem képviselője nemzetiségünknek, emléke egy szebb múltnak, melyre büszkék voltunk, a jelenben az egyetlen pont, melyet a nemzet sajátjának mondhatott, a bástya, mely mögött legdrágább javainak maradványát védheti, s melynek ormairól a távolban szebb kilátások nyíltak, s melynek fenntartása, védelme, emelése nem csak a magyar tudomány, de a magyar hazának érdekében fekszik, s azért nem egyesek, hanem a nemzet kötelessége?

Dessewffynek érdeme, hogy ezt másoknál előbb látta át, s hogy a mit érzett, bátran ki merte mondani.

S ki nem emlékezik a hatásra, melyet az akadémia tizenegy évi szünet után, 1858-ban tartott első közülésén mondott elnöki beszéde az egész hazában előidézett? Midőn kimondá: hogy „miután a

magyar az önfenntartási küzdelmekből végzetszerűleg soha sem fogyhat ki, s az abbeli munkának kénytelensége történelme által van reá hagyományozva, a magyar akadémia tagjainak érezniök kell, mikép ők nem csak tudósok és írók, hanem egyszersmind a legmagasb magyar szellemi érdekek őrkatonái. Midőn azon meggyőződését fejezte ki: hogy ha ezen tudományos intézetnek sikerül arra segíteni a magyart, hogy minden tusái között fenn tudja tartani magasúlt erkölcsi öntudatból, s a maga iránt meg nem tört hűségnek erényéből felsarjadzó becsületérzetét, akkor bizvást fogjuk vállalhatni a felelősséget azért, ha ezen nem általunk előidézett tusák miatt halkabb volna is tudományos fejlődésünk, mint azok nélkül; mert ha vannak, kik azon magasb rendű és későbbi élvezetekért, melyekre törekszünk, a nemzeti jellem és sajáttság, tehát magasabb becsü erkölcsi javak árán megvásárlandó culturának mindjárt gyümölcsözőndő áldásait ajánlgatják cserébe; tudják meg azok, hogy máskép mint felemelt szívvel és fővel a világon járni képesek nem vagyunk, mert tudjuk, miként csak azt nem lehet fölemelni, ki önmagát alázza meg.“

Az első szabad szó volt az, mely tíz év után e haza határai között nyilvános helyen elmondott, s a nemzetnek szívét hála és lelkesedés tölté el azon férfiú iránt, ki a hosszú hallgatás után azt, mit ezek érezének, első merte kimondani. S ha a történetben nincs példa, hogy tisztán tudományos intézet egy egész nemzet által oly lelkesedéssel karoltatott volna fel, mint akadémiánk; ha intézetünk, melyet egyesek hazafisága alapított, most a nemzet sajátjává vált: azt annak köszönhetjük, ki midőn intézetiünknek a tudományon túl a nemzet legdrágább kincseinek

oltalmazását tűzte ki feladatul, a nemzetet arra lelkesíté, hogy az akadémiát nagy feladatának megoldásához képessé tegye.

E falakat, tisztelt gyülekezet, az első szabad szó építette fel, mely a hazában tíz évi hallgatás után kimondatott; s vajon az a férfiú, ki azokat kimondá, oly időben, midőn, mert a hallgatás biztosabb vala, mindenki magába zárta érzelmeit, s a haza leghívebb szolgálói csak azon jutalomra számíthattak, hogy szent ügyéért szenvedniök szabad: vajon e férfiú nem érdemeli-e, hogy az utókor nevét hálával említse meg? — mert legnehezebb időben nem esett kétségbe a haza jövője felett, mert nem veszté bizodalmát nemzetéhez, s egy kérdést mert intézni hozzá, melyre az büszke tettel felelhetett: közlekedéssel emelve e palotát, hogy ez ne csak a tudományoknak hajléka, de azon közérzületnek jelképe legyen, melynek a magyar viszontagságos múltjában fennmaradását köszöni, s melyben jövőjének zálogát mutathatja fel.

Életének legnagyobb érdeme ez, s mikor politikai mozgalmaink részletei rég feledve lesznek, és sok név, melyet nagyinak gondolánk, a tapssal együtt, mely azt környezi, elhangzik, az utókor hálával fogja említeni azt, ki nem a pillanat szenvedelmére, de azon érzésre hivatkozva, mely a nemzet szívében örökké egy marad, a hazafiságra, egy nemes tette szólítá fel hontársait, s nekik ebben mutatta meg, hogy bármily elnyomás alatt, oly nép soha nem tehetetlen, mely közszéleért lelkesülni s áldozni tud.

Önök nem Dessewffy életének történetét várják tőlem. Az akadémia csak azon tisztelet és hála kifejezésére rendelé ezen ünnepélyt, melylyel e dicső férfiúnak tartozik, s miért szóljak tovább? Van-e

szónoklat, mely az akadémia körül szerzett érdemeiről többet mondhatna, mint e falak, melyeket ő emelt, s elsorolhatnám-e beszédemben annyi évnek munkásságát, személyes érdekeinek és kényelmeinek feláldozását, a gondokat és hosszú fáradozásait, melyek által a hitelintézet megalapítója lett, s melyekről ezen intézet képviselői, kiket körülünkben látok, jobb tanuságot tehetnek.

Valóban kitünő férfiak érdemeiről igazságosan csak a jövő ítélhet, és én, kit Dessewffyhez a barátság kötelékei fűztek, legkevésbbé érezhetem hivatta magamat ily ítélet kimondására; de egyet elmondhatok bátran, s ez azon meggyőződése, hogy azon férfiúnak emlékét, ki a hon legnehezebb napjaiban a közügynek egyik leghívebb szolgája volt, ki, midőn a bátrabbak is csüggedni kezdének, nemzetét arra intve, hogy csak az idők változtak s nem kötelességei, ez által millió szívekben bizodalmat ébresztett a jövő iránt; s ki a kettős jelszót, melyet a nemzet lobogóra fel akart írni: nem tágítunk és előre! hiven követve egész életén át, mint tevékenységének eredményeit, az akadémiában szellemi emelkedésünknek, a hitelintézetben anyagi kifejlődésünk leghatalmasabb eszközeit hagyta házájának: hogy Dessewffynek emlékét nyugodtan bizhatjuk a jövőre. Talán meg fogja változtatni a jellemnek ítéletét, de csak abban, hogy egy pár koszorút tesz le emlékére, melyet kortársai az élőknek adni elfeledtek. — És ha azon idők eljövendnek, melyekről a dicső az akadémia palotája megnyitásához küldött üdvözlő üzenetében hazafiúi elragadtatással szól, midőn mi már régen kidőltünk, és a nyomainkba lépendő nemzedékek számos sorai is letűntek már, s a későbbiek vitorul pezsgő életben látand-

ják mind azt, mi után mi csak sovároghatunk: nemzeti díszet, magyar műveltséget, biztos szabadságot és rendet, kifejlett tudományt, művészetet és anyagi virágzást, s ha mind azt látva, meg főgnak emlékezni őseik fáradalmaikról az utódok, áldással fogják említeni Dessewffy nevét is azok között, kik leghívebben, legtöbb fáradsággal s legnagyobb sikerrel szolgálták a hazát.

ELNÖKI MEGNYITÓ
BESZÉDEK.

I.

(Elmondattott a Kisfaludy Sándor tiszteletére Pesten rendezett dalünnepen márt. 2-án 1843.)

Ha ifjút látunk, ki korának minden esalódásai-val az életbe lép, megragadva mindent, mit a sors elébe vezet, szerelmét adva mindennek, mihez közelíthet, lelkesedéssel átkarolva az egész életet: szívünket látott örömének érzete önkénytelen megragadja. Visszaemlékeziünk azon korra, melyben mi is ifjak, mi is boldogak valánk, mint ő; s habár életünknek már tarlóban álló mezején kevés örömöket arattunk volna is: a bizodalom, melylyel az ifjút életbe lépni latjuk, eltölti szívünket s szinte úgy látszik, mintha ily remények nem is esalhatnának. — Szép bájló szaka életünknek az ifju kor; örömei, melyeket tapasztalás nem zavar, tisztábbak, — lelkesedése forróbb, — magok keservei édesek: de van valami, minek látása még tisztább, még magasabb örömmel tölti keblünket. Egy becsülettel eltöltött életnek alkonya ez, az ezüst koszoru, melyet az idő a győzelmes bajnoknak, ki az élet szenvedélyeit átküzdé, homlokára tűz; a magas nyugalom, melylyel az agg körültekint, és mely csak érénynek s hosszú nehéz fáradságoknak juta díjaul; s kinek ezt engedé elérni végzete, azt joggal üdvözli, joggal hirdeti szerencsésnek azon baráti kör, mely között élete elfolyt; ő megérdemli, hogy kik-

nek napjait szentelé, s kik között most, mint az érett kalász, termékeinek terhe alatt meghajolva áll, áldást mondjanak tisztos fejére.

De vannak emberek, kiknek hatalmas szavuk, házi falaikon túlhatva, nemzetekhez szólott; kiknek gondolatjai ezer fejekben, érzelmei millió szívekben visszhangozának; emberek, kiket isten egy egész népnek adott ajándokul, hogy mint a gazdag forrás, nem csak azt a helyet, honnan eredtek, de hosszú futásokban az egész vidéket, melyen habjaik átvonulnak, virulással töltsék. S vajon, ha ily férfi azon napoknak egyikéhez ér, melyeket az életben mintegy nyugpontoknak szoktunk kijelölni: nem méltó-e, hogy valamint életének munkássága egy magános körhöz szorítva nem vala, úgy azon örömhangok közé, melyek az üdvözlendőt ilyenkor körülzengik, azon ismeretlen barátok s rokonok hangjai is vegyüljenek, kiknek élete áldás, munkássága az örömeknek gazdag forrása vala?

Ez volt azon gondolat, mely minket Kisfaludy Sándor hetvenedik névnapja nyilvános megünneplésére buzdított; s midőn körültekintve, e fényes gyülekezetet látjuk, azon édes meggyőződés tölti keblünket, hogy valaminthet azon tiszteletben, melylyel hazai irodalmunk ezen egyik Nestora iránt viseltetünk, nem állunk magányosan: úgy ezen szerény ünnep megindítása által, csak egy sokaktól osztott érzelmek levénk tolmácsai. — Igenis, Kisfaludy Sándor nem egyeseké, nem egy megyéé, ő a hazáé, a miénk; nekünk jogunk van osztolni örömeiben, jogunk egy áldást mondani hetvenedik évnapjához; s élni fogunk ez alkalommal, ha csak azért volna is, hogy politikai vitatkozásaink zaja között esztünkbe jusson, miként e tusák s küzdelmek poros mezején

kivül van még egy, melyen a hazának szolgálhattunk; hogy van még egy nemes hivatás, melyet követni dicsőség: a művészeté.

Dicső, fenséges a költőnek hivatása e világon. — Tekintsünk végig emberi küzdelemeken, s vajon hol van egy nagyszerű gondolat, melynek bajnokai között nem lantosok állnának első sorban? hol van egy igazság, mely az emberi nem nagy fáján gyümölcsöket teremve, ne függött volna előbb a költészet virágköntösében ágain? Tekintsünk vissza a történelem fejleményeire, s ha azon lapok egyikére akadnak szemünk, melyeken vér s csatákon kívül még egyéb is áll; ha egyhez érünk azon pontok közül, hol az emberiség nemcsak mozgott, de haladott is, minden nagy századnak fel fogjuk találni költőjét, ki korát megelőzve, első monda ki gondolatjait, és ki nyelvének romolhatlan palástjába takarván letűnt századának eszméjét, épen adta át a jövőnek. S lehet-e embernek szebb hivatása mint ez?

De van egy feltétel, mely nélkül a költő soha e magas hivatásnak megfelelni nem fog: a nemzetiesség, a népszerűség. Mint a fa, mely zöld ágaival fel az éghez emelkedik, s messze körére elhinti virágait, csak akkor fejlődhetik, ha az anyai földet, melyből származott, erős gyökerekkel fogá körül; ilyen a költészet is, termékei fel az égre mutatnak, de a földből, melyen termett, ki nem ránthatni gyökerét, s csak míg ettől meg nem vált, nő és virulhat.

Kisfaludy legnépszerűbb költője hazánknak; midőn a szerelem fájdalma rezgék át az ifju kebelét, s mint a gyöngyességének betegsége gyöngygyé, úgy a szívnek kínja dallá vált a költő ajkain, egy nemzet véve részt bánatában; a szerelem boldogsá-

gában, mely maradandó áldásként fog hangozni énekében, ezren élvezték a költővel e boldog pillanatok. — A várban s kunyhóknak szalmafedelei alatt olvastattak regéi s ezernyi kebel dobogott fel hazája előkorának emlékénel, melynek a költő hű képét vezeté elébe. — S miért lőn ismert Kisfaludy neve oly hamar a két országban? honnan van, hogy a székely havasoktól Dévén várfokaig, merre csak magyar él s nyelvünk értetik, a költőnek neve egyenlő tiszteletben áll? Miért nincs közöttünk e teremben senki, kinek, midőn e nevet kimondom, egy pár sor nem jutna eszébe, melyet Kisfaludy irt? — az ok: mert Kisfaludy nem irt egy sort, melynek minden szava ne volna magyar; mert művei között vannak dicsők s gyengébbek, fenségesek s kevésbbé sikerültek talán, de olyan, mely ne e hazának földjéből termett volna, mely minden gondolatban és érzelmében ne volna honi, — nem található közöttök. S ez az, mi Kisfaludyt kortársainak kedveltjévé tevő, mi szavainak annyi hatást szerze, mi nevét megörökíté e hazában.

De miért szóljak hosszasan azon érdemeiről, melyeket mindenki ösmér; minek magasztaljam azt, kinek nevét a Himfy lantja már átadta a jövő kornak: csak egy kíváнатot legyen még szabad kimondanom, egy kíváнатot, mely Kisfaludy Sándor névnapjának előestéjén bizonyára valamennyünknek szívét eltölti, s melyet amnyi rokon érzetűeknek nevében kimondani oly édes köteleességem.

Tartsa meg isten sokáig nagy költőjét nemzetünknek, küldje le áldását ősz fejére, hogy azon életnek, melyet a hazának szentele, szép s tiszta legyen alkonya is; tartsa fenn őt, hogy e nemzet kifejlődésének tanuja, még sokáig lássa, miként a fáradság,

melyet felébresztésére fordított, nem vala hasztalan. hogy meggyőződjék, miként a nemzetre, melynek előkorát dala megdicsőíté, még egy szép jövő is vár e világon. Tartsa meg isten sokaig a magyarnak Kisfaludy Sándort. Éljen!

II.

(Elmondott az erdélyi muzeum megnyitása ünnepélyén a m. t. akadémia
nevében, Kolozsvárott, nov. 23. 1859.)

Barátságos meghívásukat követve, mint a m. tud. akadémia küldöttjei jelenünk meg e körben, hogy a midőn e nemzeti ünnepélynek, melylyel a muzeum működését kezdi meg, tanui vagyunk, egyszersmind kifejezzük azon örömet, melyet ezen nemzeti intézet keletkezése fölött nemcsak a tudományos irodalom egyes barátja, nemcsak a m. tud. akadémia, de az egész nemzet érez, mely belátva a kapcsolatot, a melyben nemzeti művelődésünk a nemzet jövőjével áll, ezen intézet keletkezésében nem csupán nemzeti tudományosságunk emelésének egyik leghatalmasabb eszközét, hanem egyszersmind e nemzet jövőjének egyik főbiztosítékát látja.

Voltak idők, midőn minden nemzetnek biztossága s azon állás, melyet a világban elfoglalt, csupán anyagi erejétől s a harczias szellemtől függött, melylyel elleneivel szembeszállt, s hogy e hon, mely a keresztyénség védfalának neveztetett, annyi megtámadások után még fenáll, — eléggé bizonyítja, miként a nemzet, melyre e határok megőrzése bizatott, ezen erényeknek nem volt hiányában. De az idők megváltoztak, s ki az európai népek újabb kifejlődését, ki azon irányt tekintí, melyben korunk halad,

azon meggyőződésre jut, hogy hadiképesség, erély, sőt maga azon férfias szilárdság, melylyel valamely nép nemzetiségéhez ragaszkodik, sem elégségesek többé ennek fentartására. Napjainkban az idő emelkedő dagályának csak oly nemzet állhat ellent, mely míveltség tekintetében is magasabban áll; s csak midőn áthatva ezen meggyőződéstől arra törekszünk, hogy e nemzet, a mennyiben hátrább maradt, Európa legmíveltebb népeivel egy színvonalra emelkedjék, s ha ereje engedi, őket megelőzze: akkor teljesíthetjük őseinktől öröklött kötelességünket, mely most mint mindig csak az, hogy a magyar magához méltó helyet foglaljon el.

A részvét, mely minden iránt mutatkozik, a mi mívelődésünkkel összefügg, a lelkesedés, mely hazai irodalmunk iránt nyilvánul, a hála, melylyel az összes nemzet csak e napokban egyik fiának emlékét ünneplé, a ki épen e mezőn kitűnő érdemeket szerzett magának, — eléggé bizonyítják, hogy a nemzet ezen feladatát tisztán fogta fel. — Az erdélyi muzeumnak megalakulása egy újabb bizonyság, hogy e nemzet nemcsak ezen feladatát, hanem azon eszközöket is ösmeri, melyek által annak betöltése lehetségessé válik, s kész azon áldozatokra, melyek ez eszközök megszerzésére szükségesek.

Ha közelebb múltunkra visszatekintünk, sokat találunk, a mi a hazafit örömmel töltheti el. Az utolsó félszázad nem vala meddő tudományos kifejlődésünkre sem, és sok történt mind egyesek mind a nemzet részéről, a mi már is gyümölcsöket termett. Mindazon által, ha az eddig elért eredményeket szükségünkkel hasonlítjuk össze, nem tagadhatja senki, hogy azon ezéltől, melyet el akarunk érni, még távol vagyunk, s hogy azon eszközök, melyek eddig ren-

delkezésünkre álltak, annak elérésére nem elégségesek.

Talán kétkedés nélkül mondhatjuk el, hogy akadémiánk, mely Erdélynek annyi jeles fiát számítja tagjai közé, s huszonöt évig azon férfiú vezérlete alatt működött, kiben a két haza egységének legnemesebb képét tisztelte — hogy, mondom, az akadémia fenállásának harmincz éve alatt elkövetett mindent, hogy az elébe tűzött ezélnak megfeleljen; de még bizonyosabb, hogy ezen intézet azon roppant feladatnak, hogy a nemzet összes tudományos életének gyűlpontja s irányadója legyen, minden törekvése daczára annál kevesbbé lesz képes megfelelni, minél élénkebb, minél messzebb körökre terjedő azon tudományos élet, melyet ébreszteni feladata.

Ha valahol, a tudományok körében áll, hogy a központosítás csak bizonyos pontig lehetséges, s csak annyiban üdvös, a mennyiben ezen túl nem lép. Kétségtelen, hogy az erők összemunkálása nagy eredményekre vezet, sőt hogy egyes tudományok körében bizonyos eredmények csak így érethetnek el; de szintoly bizonyos az is, hogy miután minden tudomány nem testületeknek hanem egyeseknek köszöni haladását, s miután az összes tudományos tőke csak úgy növekedhetik, ha annak előszerzésén különböző helyeken dolgoznak: egy nemzet tudományos kifejlődésének eszközlésére egy középpont nem elégséges.

A központosítás, melyet a tudomány kíván, lényegesen különbözik attól, mely után a hatalom törekszik. Ez azon van, hogy minden mozgalom egy pontból induljon ki, s hogy messze körben ne legyen semmi hely, hová sugárai nem hatnak. A központosítás, mely a tudományok haladására szükséges,

abban áll, hogy minden mozgalom, mely különböző helyen s irányban támad, hogy a világosságnak minden sugárai egy messze kör bármely részéről induljanak ki, egy központban egyesüljenek. — Mint a sziklafalon leszivárgó cseppek, mint vékony vízfonalok kis erekben egyesülnek, hogy másokkal együtt előbb gyöngye patakot képezzenek, később több társakat véve fel, haladásuk között mindig nagyobb folyamokká nőjenek, míg végre a vizerek, patakok, zugó hegyfolyamok és csendes folyók egyesüléséből a hatalmas folyó támad, mely egy országnak kincseit hordja és a népeket összeköti: ilyen a tudomány haladása. És ki azt képzei, hogy a világosság egy központból az egész országra elterjedhet, vagy hogy egy nemzet szellemi mozgalmá egy helyről kormányozható: az a szellemi élet természetét nem fogta fel, — s még kevésbbé ismeri azon utat, melyen más nemzetek a tudományok körében azon állást elfoglalták, melyet tőlük méltán irigylünk, mert közöttük nincsen olyan, mely jelen míveltségi állását egy hatalmas, a tudományokat az egész nemzet számára ápoló intézetnek s nem inkább annak köszönné, hogy több központ alkottatott, mely különböző helyeken az egyes törekvéseknek mintegy medréül szolgálva, a tudományos kincset egyesíté.

Talán felesleges ezeket felhozni. Hiszen épen ezen meggyőződés vezeté azokat, kiknek az erdélyi múzeum alakulását köszöni. De midőn messzeföldről azért jöttünk ide, hogy a magyar akadémia nevében azon örömet fejezzük ki, melyet ezen intézet alakulása fölött érez, mért ne mondanók el, hogy ezen ügyben a Királyhágon túl ugyanazon nézetek léteznek, melyeket itt találtam, s hogy a két haza talán sohasem egyezett meg annyira, mint azon meggyőződésben,

miként az erdélyi muzeum megalakulása által egy nagy nemzeti szükség pótoltatott.

Két hazáról szóltam, — — de e két hazában egy nemzet él, egy nagy egészszé forrasztva közös nemzeti érzés s egy ezredévi múltnak emlékei által.

A szebb időt, melyet isten kegyelme e nemzetnek engedett, együtt éltük, együtt viseltük legszomorúbb napjaink terheit, s ha néha szétágazánk, mint a fánál, melynek ágai szétváltak, csak vészre való szükség, hogy a nagy nemzeti törzsnek minden részei egy irányban mozduljanak meg s benne egységének érzete, mely e nemzetet viszontagságos történetének hosszú folyama alatt soha sem hagyta el, s melynek isten után fennmaradását köszöni.

Ezen érzés lelkesítsen, valamint mindenben, úgy tudományos törekvéseink körében is, és a tapasztalás meg fogja mutatni, hogy ezen intézet is, melyet Erdély a tudományoknak alkotott, nem, mint attól nehányan félnek, az elkülönzésnek eszköze, hanem csak egységünknek egy új kapcsa leendő, s hogy a versenygés — mely olyanok között, kik egy pályán ugyanazon cél felé törekszenek, nem maradhat el, s mely által a kittizött cél hamarabb éretik el, hogy e versenygés — mi minden derék futásnak következése, — a versenyzőket mindig közelebb fogja hozni egymáshoz.

III.

(Elmondott a magyar írók segélyegylete alakító közgyűlésén
november 11-én 1861.)

Tisztelt gyülekezet! Azon tényezők között, melyek haladásunkat eszközölték, kétségen kívül leg-hatalmasabb irodalmunk vala, s a nemzet belátva azt, évek óta annyi lelkesedést s áldozatkészséget tanusított irodalma iránt, minőt Európa legműveltebb népeinél alig találunk. És mégis, ha az irodalomtól az egyes írók helyzetére fordítjuk figyelmiünket, be kell vallanunk, miként az irodalmi munka talán sehol sem jutalmaztatik kevésbbé, mint épen hazánkban.

Mig az irodalmi pálya más országokban a jólét s vagyoniosság ösvényeinek tekintetik, s azokat, kik rajta kitűntek, befolyáshoz s méltóságokhoz vezet, addig a magyar írónak sorsa hasonló a bányászéhoz, ki, midőn homloka izzadságában a mély aknák kincseit felhossa, mindenkit gazdagít, de maga örökre szegény marad.

Jól tudjuk, hogy az nem a nemzet hibája, ha olvasóink száma kisebb, mint Francia- vagy Angolországban, s a polgári méltóságok kiosztása nálunk nem azoktól függ, kik az irodalom iránt érdeklélnek, hogy mindezt nem közönyösségiünk okozta, de a baj azért nem csekélyebb; nincs senki, ki azt fájdalom nélkül ne látná s ne lenne kész áldozatokra,

hogy rajta segítsen, mint azt az általános részvét, melyet a nemzet egyes legkitünőbb íróinak családjai iránt tanusított, eléggé mutatja.

De ha legjelesb íróink családjáról gondoskodunk, ne feledjük el, hogy vannak szerényebb érdemek is, melyek kevesebbé ismerve, azért nem érdemlik kevésbbé figyelmünket.

Egy remek mű — ha ott, hol az irodalom parlagon fekszik, remekmű támadhatna, minek a tapasztalás ellentmond — se nemzeti irodalmat megalapítani, se annak határát biztosítani nem elégséges.

Mily sok, az irodalom történetében említett író használta fel tehetségeit, míg a nyelvek megalakultak, melyekben egy Racine, Göthe vagy Vörösmarty munkái lehetőkké váltak.

Mennyi ismeretlen munkás fáradozott ki, míg azon anyagot összegyűjté és kidolgozá, melyből egy nagy tudós végre rendszert épített fel, s világhírt szerzett magának.

S mennyi szorgalom, mi jeles tehetségek közremunkálása szükséges csak arra, hogy a tudomány vívmányai népszerűbb formában terjesztve, a nagy közönség birtokába menjenek át, s az által termékenyekké váljanak, s mégis ki vonhatja kétségbe, hogy a roppant sebesség, melylyel minden eszme napjainkban terjed, s a nagyszerű befolyás, melyet a tudomány az által az életre gyakorol, az időszaki sajtónak s így olyanoknak köszönhető, kik ugyan hírlapok hasábjain névtelenül küzdve eszméik mellett, mint a közvitéz, midőn zászlója alatt elvérzik, még azon gondolattal sem vigasztalhatják magokat, hogy a diadalnál, melyet kívírtak, nevök említettni fog.

A nemzet csak magát tiszteli meg, midőn nagy írójának szobrokat emel, ha valaki, úgy az, ki hazáját egy nagy művel ajándékozta meg, méltó kortársainak s a jövőnek hálájára; de midőn ezt elismerjük, ne feledjük el, hogy minden nagy mű csak sokaknak közremunkálása vagy előkészítése által válik lehetségessé, s hogy valamint a mestert megilleti a babér, úgy az egyszerű munkás legalább mindennapi kenyerét kívánhatja meg, s azt várhatja nemzetétől, hogy miután ereje a munka alatt elfogyott, a nyomortól őriztessék meg, s fájdalommal vagyunk kénytelenek elismerni, hogy a magyar író e jelen pillanatban még ez iránt sem érezheti biztosítva magát.

Ismertem férfit, ki életének nagy részét a politikai tudományok egyik leghasznosabb ágának szentelve, a szó legszorosabb értelmében éhen halt meg. Ismertem író, ki különféle munkái által nyelvünk kifejlődése körül elismert érdemeket szerzett magának, s tehetségeinek s lankadatlan szorgalmának daczára inségben végzé életét. Ismertem költőt, kinek művei egykor általános tetszésben részesültek, s mind tiszta formájuk, mind nemes tartalmuknál fogva, maradandó becsesel bírnak, s kinek gyermekei most egy gyenge nő irodalmi munkássága által tartatnak fenn. — S ha a nemzet nem hallja az egyesek panaszait, ha az elhagyott tudós a nyomor között is megtartva büszkeségét, szenvedéseinek titkát magával vitte sirjába, s ha az elszegényedett író halálos ágyán nyomdai javításokkal maga szerezte meg mindennapi kenyerét, s ha az özvegy csak emlékeiben s öntudatában keresi támaszát; azért a nemzet ennyi s ily nemesen elviselt szenvedésektől nem vonhatja meg részvétét.

Ez volt meggyőződésünk, midőn egy irói segély-pénztár megalapításának módjáról tanácskozva, néhányan először összegyűltünk; ez meggyőződésünk most, midőn az akadályok, melyek működésünket évekig megszakaszták, elhárítatván, eddigi törekvéseink eredményét önök kezeibe tesszük le.

Az anyagi eszközök, melyek rendelkezésünkre állnak, aránylag csekélyek.

Pénztárunk alapját társulatunk ideiglenes elnöke gr. Károlyi István tette le, ki azon buzgalommal, melylyel őt minden nemes és hazafiúi vállalat élén látjuk, az irói segély-pénztár alapítójának sorát 10.000 forinttal kezdé meg, mely összegnek kamatai már segélyezésekre fordíttatnak. Később egy, magát megnevezni nem akaró polgártársunk, a horvát szükkölködők javára kisorsolt eziüst készletet, mely 12.000 forintra becsültetett, megnyervén, azt társulatunknak ajándékozta. Ehhez járulnak a pesti takarékpénztár részéről tett 1000 és Weisz Bernát és Fogarassy János urak által 200 forintos alapítványok, végre azon 1800 forintba menő összeg, mely, midőn az irói segély-pénztár eszméje hírlapok útján először megpendített, kisebb adakozásokból összegyűlvén, mert a társulat a felsőbb helyben hagyást nem nyerheté meg, a rendőrség által lefoglaltatott, s mint értesülve vagyok, most a helytartótanács elnökségénél, mihelyest e társulat megalakult, átvehető.

Ebből, s egyes kisebb adományokból, melyeket pénztári jelentésünk elsorol, áll összes vagyomunk, s tudjuk, hogy az a létező szükségek fedezésére távolról sem elegendő; de tudjuk azt is, hogy törekvéseink sikere ezentúl csak a nemzet pártolásától függ, s bizodalommal néziünk a jövőnek elébe, mert azon nemzet, mely Kazinczynak száz évi születése

napját mint nemzeti ünnepet ülte meg, mely a magyar akadémiának palotát épít, s minden alkalommal annyi lelkesedést támaszt irodalma iránt, hív fog maradni magához akkor is, midőn arra szólittatik fel, hogy az irodalom mezején elaggott férfiakat s családjaikat a nyomortól megoltalmazva, kötelességét teljesítse.

IV.

(Elmondott a Kisfaludy-társaság XII-ik közgyűlésén, febr. 6-án 1862.)

Azon tényezők között, melyek az egyes nemzetek kifejlődésére hatnak, a költészetnél nincsen hatalmasabb s a rege, mely szerint Orpheus lantjával városokat épített, csak egy kétségbe vonhatatlan ténynek költői kifejezése, melyet az egész civilisatio története világosan bizonyít.

Valamint a természetben, úgy a népek életében a tavasz ébredését virágok jelölik s ezen befolyás, melyet a költészet a civilisatio első lépéseire gyakorol, kiterjed egész folyamára, melyet tanulmányozva, látjuk, hogy minden változás, mely a költészetben követett irányra vagy izlésre nézve történik, mindig mély nyomokat hágy maga után a népek erkölcsi s polgári állapotában is, s ennek tulajdonítható, hogy a költészet minden, a polgárosultság magasabb fokára emelkedett népnél a közélet fontosabb érdekei közé számíttatott, s hogy a köztársaság szabad polgárai s a belátóbb zsarnokok majd friss babérral, majd arany koronákkal jutalmazva a dalnokot, semmiben sem versenyeztek inkább, mint abban, hogy azon művészetet, mely a nép kifejlődésére oly hatalmas befolyást gyakorol, saját céljaik előmozdítására megnyerjék.

Ugyanezt látjuk hazánkban is s ha újabb időben alig találunk esetet, melyben az irodalom a nemzet egész életére oly közvetlen hatást gyakorolt volna, úgy azon meggyőződés is, hogy az irodalom kifejlése a nemzet haladásával, sőt fenmaradásával válszhatatlan kapcsolatban áll, talán soha sem volt annyira elterjedve mint nálunk s ezen meggyőződés az, minnek, mint más intézetek, úgy a Kisfaludy-társaság is alapítását s azon általános pártolást köszöni, melyben a nemzet minden osztályánál részesült s mely által azon helyzetbe jött, hogy ámbár csaknem anyagi segédforrások nélkül — kitűzött feladatának éveken át megfelellhetett.

Az idő, melyről szólok, nem az évek száma, de az események nagysága miatt oly távol fekszik tőlünk, s ép azon férfiak közül, kiknek társaságunk működése minden eredményeit köszöni, annyian nincsenek többé közöttünk, hogy szerénységgel nélkül szólhatok ezen eredményekről, melyek reánk csak azon kötelességek terhét nevelik, melyeket az elődök érdeme az utódokra ró. És valóban, ha azon eseményeket tekintjük, melyek által társaságunk működése félbeszakított, s a nemzet egész gondolkodás-módja, törekvései új irányt vettek, s ha a hézagokat látjuk sorainkban, kétely támadhat bennünk, vajon e társaság meg fog-e felellhetni a várakozásnak, melyet egykori működése gerjesztett, s nem lett volna-e talán tanácsosabb egészen felhagyni oly törekvéssel, melynél ezentúl saját erőnkben nem bizhatunk, se a nemzet támogatására nem számolhatunk többé.

Komoly napokat élünk s talán még komolyabb napoknak megyünk elébe. Mit a nemzet átélt és szenvedett, azt a költészet nem fejezheti ki dalaival s nagy kötelességeink háttérbe szorítják a tisztán

művészi és irodalmi érdekeket, melyeknek boldogabb apáink tehetségeiket szentelhették; vajon e társaság, melynek feladata tisztán irodalmi, számíthat-e a nemzet pártfogására s nem lesznek-e inkább sokan, kik egy tisztán aesthetikai s irodalmi intézetnek felélesztését oly pillanatban, midőn a nemzet legfontosabb érdekei forognak kérdésben, ha nem is károsnak, legalább is a nemzetre nézve egészen közönyösnek tartják?

Voltak s vannak talán, kik eként vélekednek, — mi másképp vagyunk meggyőződve s ha elkövetünk mindent, hogy azon akadályok elháríttassanak, melyek társaságunk működésének évekig útjában álltak, s ha ezen napot, melyen mint társaság ismét a közönség elébe léphetünk, örömmel üdvözljük: tetűk s teszszűk azt nem csak azért, mert a kegyelet, melylyel Kisfaludy emlékének tartozunk, azt kötelességünkkel tévé, s mert azt hisszük, hogy minden nap, melyen e hazában valami, legyen az nagy vagy csekély, romjaiból föltámad, örömnapp az egész nemzetre nézve; de teszszük azért: mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy az aesthetikai s tisztán irodalmi érdekeken kívül vannak nagyobb s általánosabb fontosságú érdekek is, melyek a Kisfaludy-társaság új működését kívánatossá, sőt szükségessé teszik.

Vannak sokan, kik a kort, melyben élünk, prózainak nevezik.

Nem osztozom e nézetben s úgy vagyok meggyőződve, hogy a század, melyben az emberi nem egységének érzete a világot áthatotta, melyben Anglia legfontosabb anyagi érdekeinek feláldozásával fölszabadítá rabszolgáit, s Európában nem találunk nemzetet, mely bizonyos eszmékért minden áldozatra kész ne lenne: e szemrehányást nem érdemli s hogy a

jövő, ha az majdan századunk nehéz, de nemes küzdelmeire visszatekint, más ítéletet fog mondani korunkról, habár mi, kik benne élünk, néha undorral fordulunk el a vastag materialismustól, melyet a társaság bizonyos rétegeiben találunk.

Költői minden kor, mely eszmékért lelkesedni tud, s ilyen a miénk, habár a költészeti irodalom egészen parlagon heverne is s a tömegekben a művészileg szépnek érzetével kiveszett volna a fogékonyság, melytől minden irodalmi műnek hatása függ; pedig még ezt sem mondhatjuk századunkról, sőt ha azon helyzetet tekintjük, melyet az irodalom társadalmunkban elfoglal, azt fogjuk találni, hogy az, s hogy jelesen a szépirodalom soha nagyobb soha általánosabb befolyást nem gyakorolt, mint épen a jelen pillanatban.

Megengedem, szegényebbek lettünk egyes nagy művekben, s az utóbbi félszázad alatt alig nevezhetünk egy szépirodalmi remeket, mely oly hatást idézett elő, mint a múlt századok egyes nagyobb művei, mióta a rhapsod kobozával nem maga kíséri dalait s a közvetlen viszony, mely a troubadour és hallgatói között a középkorban létezett, társasági viszonyaink által lehetetlenné vált, a nép, melyet az óda elragadott, az olympi játékoknál nem koszorúzza meg dalmokát s nem történhetik, hogy a vándorló minstrel énekénél föllelkesült vár lakói egyszerre felkössék fegyvereiket, hogy a keresztességben részt vegyenek, melyre az ének őket felszólította; de ha azon befolyást tekintjük, melyet az irodalom s jelesen a szépirodalom a népek szellemi és erkölcsi kifejlődésére s ez által polgári szabadságukra és jólétükre gyakorol, belátjuk: hogy az soha nagyobb s általánosabb nem vala; miből azon következtetést kell

vonnunk, hogy minden mi a szépirodalom emelésére hathat, soha a gondolkozónak figyelmét s az egész társadalom támogatását nem érdemelte annyira, mint épen a jelen pillanatban, s pedig annál inkább, minél inkább meg vagyunk győződve, hogy azon irány, mely egyes, épen a műveltség legnagyobb fokán álló népek szépirodalmában mutatkozik, távolról sem fel lehet meg kívánatainknak.

Minden kornak megvan saját költészete s épen mert a való költészet csak a nép legbensőbb érzelmeinek s meggyőződésének kifolyása, természetes, ha az a művelődés különböző fokai szerint más alakban tűnik fel. — Azon arányban, melyben a szenvedelem helyébe érzemények lépnek s az érzelmek hatalmát az eszmék uralma követi: a költői elragadtatás helyébe a reflexió lép s ha nem vehetjük is rossz néven senkinek, a ki a költészetnek első nemét, mely a népdalban s eposzban nyilatkozik, a költészet későbbi művésziőbb formáinál többre becsüli: az, ki ezen előszeretetében annyira megy, hogy azonkívül más költészetet elismerni nem akar s mint ezt többen tevék, Horácztól vagy Popetól a költőnek nevét megtagadja: nézetem szerint nem ítél helyesebben, mintha valaki azért mert a szabad természetben gyönyörködve a mező virágait szebbeknek találja, ebből azt következtetné, hogy kertjeinkben nincsen tavasz. A költészet nem bizonyos tárgyakban fekszik, hanem mint a nap elterjeszti világát mindenre, mi e földön létezik, hatása nincs kötve bizonyos formához, hanem egyaránt nyilatkozik minden formában, mely által gondolatainkat úgy fejezzük ki, hogy azok érzeményeinkre hassanak s érzeményeinket úgy, hogy azok gondolatokat ébresztszenek. Mint a magas székes-egyházban s a kis falusi templomban, mint Palestrina

mesteri dalaiban s az aggastyán halk imájában egy érzemény szólal fel, úgy a költészet nincs kötve semmi külsőségekhez. Isten úgy akarta hogy valamint ege, úgy az, mi az éghez emel s az ember megnyugtatóására s vigasztalására szükséges: egyaránt közel legyen minden halandóhoz.

Az átélt idő s a művelődésnek foka, melyet elért, ellenállhatlan befolyást gyakorol az egyesre s egész korszakokra. Azon tárgyakkal, melyekért lelkesül s az eszményképpel, melyet felállít, változik a kornak költészete is; s ha az jelenleg Trója hősei helyett a mindennapi élet előbb prózaiaknak tartott viszonyaival foglalkozik, s a művésziebb eposz vagy dráma helyett a regény formáját használja: mindez csak a dolgok természetes kifejlődésének s jelen társadalmi viszonyainknak szükséges következtetése.

Tisztán művészi szempontból sajnálhatjuk, hogy irodalmunk valamint a tárgyakra nézve, melyekkel foglalkozik, úgy főkép forma tekintetében alább szállt. Az irodalom-történet egykor talán szigorúan fog itélni századunkról s egyes művekben, melyeket a jelen bámul, talán ép úgy fel fogja mutatni a hanyatlás jeleit, mint mi azon nagy római írók műveiben, kik Augustus korát követték; de azon hanyatlásban nincs semmi, mi elszomorítana, főkép ha meggondoljuk, hogy ha művészi tekintetben alábbszálltunk, ez részben azon roppant elterjedésnek következtetése, melyet a szellemi művek napjainkban nyertek, s mely által az irodalom egyes kis számú művelt osztályok kizárólagos tulajdona lenni megszűnt.

Azon szomorúságnak, mely a gondolkozó szívért elfogja, ha korunk egyes s épen a műveltség élén álló népének irodalmát figyelemmel kíséri, azon ag-

godalomnak, melyet az irodalmi mezőn mutatkozó jelenségek bennünk gerjesztenek, oka másban fekszik.

Az olvasás szükségé vált, szükségé a nép minden osztályaira nézve, e szükség az irodalomban soha nem látott productivitást idézett elő s részint ez, részint a befolyás, melyet közönsége az íróra gyakorol, okozta, hogy forma tekintetében alább szálltunk, s hogy a regény általános uralmával egy bizonyos szélesség és pongyolaság jött be minden irodalomba, mely a remeknek eszméjével össze nem fér; de vajon e sülyedés csak a forma tekintetében létezik-e? s nem tapasztaljuk-e azt még inkább azon érzésekre s elvekre nézve, melyeket az irodalom terjeszt s ha az írónak megbocsátjuk, ha csak népszerűséget keresve s arra fordítva figyelmét, hogy olvasó közönsége nagyobb legyen, irányában a műbírák helyett a tömeg izlését követi, vajon mit mondunk akkor, ha a legjelesebb tehetségek ugyanezen tekinteteknek meggyőződésöket, legszentebb polgári kötelességeiket áldozzák föl, s istentől nyert tehetségeiket arra használják, hogy a tömeg rossz indulatainak hízelegve, azon erkölcsi alapokat ingassák meg, melyeken a társadalom nyugszik, s melyek egyszer megingatva, semmi által sem pótolthatnak többé?

S vajon nem kell-e megvallanunk, hogy korunk irodalmából e szomorú jelenségnek sok példáját hozhatjuk fel?

Nem szándékom részletekbe bocsátkozni; kik az utóbbi harmincz év alatt a külföldi regényirodalmat figyelemmel kísérték, bizonyosan osztoznak nézetemben s én a roszalást, melyet ezen irány érdekem, nem mondhatnám ki erősebb szavakkal, mint azt épen azon nemzetek jelesebb írói tették, melyeknek köré-

ben e baj jelentkezik; de ha a baj létezését ignorálnunk nem szabad s ha tekintve az elterjedést, melyvel a regény-irodalom korunkban bir, nem titkolhatjuk el magunk előtt azon következéseket, melyeket ez a közerkölesiségre előidézt: vajon nem kell-e elismernünk, hogy a jelen pillanatban alig lehet valami fontosabb, mint hogy a bajoknak elejét vegyük?

Irodalmunk eddig nagy részben ment ezen kinnövésektől. Az ok, melynek ezt köszönjük, azon hazafias irányban fekszik, mely irodalmunkat kezdetétől mostanig áthatotta, s azt megőrzé minden aljasodástól; de mégis, ha helyzetünket elfogultság nélkül tekintjük, meg kell vallanunk, miként azon veszély, mely korunk rossz irodalmi irányjaiból származik, mégis létezik — kisebb mértékben — hazánkra nézve is.

Korunk jelleme az általánosság; mint a természettudományok körében tett találmányok által az anyagi távolságok eltűntek: úgy még inkább eltűntek a válaszfalak, melyek a népeket szellemi tekintetben egymástól elkülönözték.

Az eszmék villámgyorsasággal terjednek el, s a mi bármely irodalomban jelesnek vagy érdekesnek tartatik, hetek alatt fordítások által egész Európa tulajdonává lesz. Felesleges, hogy azon idegen műveket elsoroljam, melyek ily módon irodalmunkba átmentek, sőt nemzeti színházunkban előadattak s melyekről a legkiméletesebben szólva is azt mondhatjuk, hogy jobb lett volna ha azok soha nem fordítottak volna le; — és ha nem függ tőlünk, hogy azt akadályozhassuk, és az industrialismusnak, mely irodalmi vállalatoknál csak a kelendőséget veszi tekintetbe, korlátokat szabjunk, valóban itt van az idő,

hogy azon rossz befolyást, melyet hasonló művek elterjedése a nemzet ízlésére, sőt erkölcsiségére gyakorolhatnak, azon egy módon ellensúlyozzuk, mely hatalmunkban áll s mely csak nemzeti irodalmunk emelésében és abban fekszik, hogy a magyar olvasóközönségnek a külföld azon műveit adjuk kezébe, melyek által irodalmunk valóban gazdagabbá válik.

A rossz irodalomnak veszélyes hatásai ellen csak egy óvszer létezik s ez a jó irodalom, s mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy azok, kik tevékenységüket arra szentelik, hogy hazánknak ezt megszerezzék, nem méltatlanok a nemzet pártolására.

Ez a feladat, melyet a Kisfaludy-társaság magának kitűzött.

Míveink saját irodalmunkat, hogy az e nemzet érzelmeinek s eszmeinek legvalóbb, legnemesebb kifejezése legyen, s a jövőnek méltó formában feltartva azt, miért korunkban lelkesültünk s midőn ezt tesszük s a magyar szellemet, mely nyelvünkben nyilatkozik, egész tisztaságában fenntartjuk: egyszerűn mind műfordítások által saját körünkbe vonni a külföld kincseit, hogy az ó és új világirodalom remekei között ne legyen olyan, melynek élvezéséhez a magyar nyelv által juthatni ne lehetne — ezt tűztük ki célul s mi át vagyunk hatva feladatunk nagyságától, de át vagyunk hatva annak szükségétől is, s ha saját erőnkben kételkedünk, tudjuk, hogy mögöttünk a nemzet áll, mely eddig hatalmas támaszát semmi nemes törekvéstől nem vonta meg s nem fogja azt megvonni társaságunktól sem, mely, midőn az irodalom csöndes körében nyelvünket műveli, azon öntudattal teszi azt, hogy ő is a nemzet

szellemi újjászületésének nagy munkáján dolgozik, s hogy a bányász, kinek hatalmas ütéseitől a sötét akna felhangozik s a gazda, ki esőndesen elhinti magvát, különböző módon, de egyiránt nevelik a kincset, melyet egy boldogabb jövő élvezni fog.

V.

(Elmondott a Kisfaludy-társaság XIII-ik közgyűlésén, febr. 6-án 1863.)

Midőn a Kisfaludy-társaság több évig félbeszakított munkásságát újra megkezdé, némi aggodalommal határoztuk magunkat e lépésre, melyet nem csak a társaságnak legjelesebb tagjaiban szenvedett veszteségei, hanem főkép azon változás idézett bennünk föl, melyen a nemzet az utolsó időkben keresztül ment.

Korunk kiválólag praktikusnak tekinti magát, s az anyagi érdekek és politika mezejére fordítva tevékenységét, azt, mi ezekkel közvetlen összeköttetésben nem áll, nem méltatja figyelmére, s nem ilyen-e társaságunk is, mely kizárólag a költészet és szépirodalom művelését tűzte ki feladatául.

Komoly munkával elfoglalt századunkban a vidám művészet versenyei kit érdekelnek? a füstölgő mozdonyok között, melyek vaspályáinkon csengve körül száguldanak, ki hallgat a koboz szelid hangjaira s ki méltatja figyelmére a virágokat, melyeknek tavaszkor örült, midőn a vetések már kalászban állnak s dús aratást ígérnek?

E nemzedék, mely Prometheusz szikráját elrabolva, tűzénél új lánczokat s koronákat kovácsol magának s a multnak előítéleteivel hitének nagy

részét elvesztette, meg fogja-e érteni, fogja-e méltányolni fáradozásainkat, midőn azon tevékenységet újra kezdjük meg, mely a nemzet kifejlődésére egykor elhatárázó befolyást gyakorolt, s nekiünk fontosnak látszik, de mégis csak egy oly multnak folytatása, melyet nagy események messze távolba helyeztek.

A két év, mely azóta lefolyt, a társaság alapító s pártoló tagjainak növekedő száma s e tisztelt kör, melyet magunk körül látunk, megezáfolta ezen aggodalmainkat s ha, tekintve feladatunk nagyságát, saját erőnkben kétkedünk is: legalább az iránt hogy e feladat teljes fontosságában elismertetik, nem lehet kétségünk többé, s a nemzet megmutatta, hogy azon buzgalom, melylyel anyagi érdekeinek kifejtésén s politikai újjászületésén dolgozik, nem lankasztá el a lelkesedést azon eszmék s törekvések iránt, melyekkel a haladás pályáján egy fél század előtt fellépett.

Valamint az egyesnek állása attól függ, hogy azon társaságnak, melyben él, tevékeny s hasznos tagja legyen: úgy van az a nemzeteknél is. A leg-hatalmasabb is csak azon mértékben gyakorolhatja befolyását, melyben az emberiség közös céljainak szolgál, s erejét a korszellem irányában használja fel.

Vágygyal tekinthetünk vissza multunkra, midőn zöld rónákon, melynek síma színét az eke vasa akkor még nem sebezte meg, kaczagányos apáink száguldottak körül, nem ismerve más munkát, mint azt, mely a várak erősítésére fordított s nem becsülve más tudományt, mint azt, mely a mult idők dicső tetteit jegyezte fel krónikaiban. De ez idők elmúltak, előttünk új kor áll s ha azt akarjuk, hogy e nemzet multjához méltó állást foglaljon el, nem utasíthatjuk el magunktól annak követeléseit. Szük-

ség, hogy részt vegyünk a nagy mozgalomban, melyet körülöttünk látunk.

Századunk hősei nem tornákon, hanem műhelyekben, hol esatáink fegyverei készülnek, edzik meg karjaikat a küzdelemhez s nemzetünk jövője attól függ, hogy korunk ezen igényeit belátva, ugyanazon erélylyel fogjon azoknak teljesítéséhez, melyet történetünk minden phasisaiban tanusított. Nekünk a közös irányban haladnunk, nekünk dolgoznunk kell, homlokunk izzadságában oly munkát végezve, melyet elődeink talán szolgáinak tartottak.

De éppen mert ezt belátjuk, mert a kor általános irányát megváltoztatni hatalmunkban nem áll, nem feledkezhetünk meg azon veszélyekről, melyekkel az anyagi érdekek ápolása minden korban és nemzetnél jár s melyeket mi sem kerülhetünk ki.

A sebes haladás s minden viszonyok és helyzetek szüntelen változása, melylyel az szükségkép jár, végre minden állásnak bizonytalanságát vonja maga után s nem vétethetnek el azon korlátok, melyekkel a társadalom az egyesnek törekvéseit egykor megszorítá, a nélkül, hogy egyszersmind azon fékek ne tágulnának, melyek az egyesnek tevékenységét bizonyos határok közé szorították.

A nemzedék, mely csak saját erejében bizva, annyit, mi egykor lehetetlennek látszott, elért, valamint más, úgy az erkölcsi lehetőségek korlátain könnyen túlteszi magát, s nem uralkodhatunk az anyag felett, a nélkül, hogy azzal szüntelen foglalkozva, az ne ragadjon ránk s azon szellemi potenciák ne veszítsék reánk való hatásukat, melyeknek hódolva emelkedtünk; s innen van, hogy azon korszakok, melyekben egyes nemzetek gyors haladásukban a materialis jólétnek legmagasabb

fokát elérték, sokszor csak sülyedésüknek kezdetét jelölik s végenyészetöket vonták magok után.

Épen azért szükséges, hogy, valamint a hajós, midőn kedvező szélről dagadt vitorlákkal leggyorsabban halad ezéjja felé, emeli szemeit legtöbbször a csillagokhoz, melyek utját jelölik: úgy mi épen midőn haladásunknak semmi utjában nem áll s a rég óhajtott jólét közelnék látszik, azon magas eszméket se veszítsük szemeink elől, melyek haladásunknak egyedüli biztos vezetői, s melyek nélkül a gyorsaság, melylyel előre megyünk, csak veszélyünket növeli, és én teljesen meg vagyok győződve, hogy a költészet, mely létünk legszebb kincse mindig, ily időszakban, minő a miénk, valóban szükséggé válik, mert csak ez őrizheti meg lelkiünket az aljasodástól, mely az anyagi jólétnek, ha azt magasabb aspiratiók nem ellensúlyozzák, természetes következése.

A befolyás, melyet az irodalom e haza kifejlődésére jelenleg gyakorol, se oly közvetlen, se oly általános nem lehet többé, mint egykor volt, s költészetünk, mely egy félszázad előtt nemzetiségi törekvéseink összegét foglalta magában, most azoknak csak egy részét képezi, de e rész azért nem kevésbbé lényeges s ha e hon érdeke azt kívánja, hogy a tevékenységnek semmi ága ne hanyagoltassék el, s ha örvendünk a buzgóságnak, melylyel egyesek a nemzet társadalmi és állami kifejlődésének szentelik egész erejököt, míg mások kizárólag az ipar, a kereskedelem, a gazdaság, vagy más külön érdekeknek élnek, valóban nem kevésbbé fontos, hogy azok is, kik a tevékenységnek e zajosabb köreitől visszavonulva, az irodalom művelését választák feladatokúl, hivatatusuk fontosságától áthatva, azt kettőztetett lelkesedéssel teljesítsék.

Hisz épen midőn a vita legélénkebben foly, akkor szükséges, hogy a közös zászló, mely a küz-
dőket összetartja, erős karoktól tartva magasan lo-
bogjon a küzdekek felett s ne hiányozzanak, kik a
csüggedőt bátorítják, azt, kit az ellen fegyvere seb-
zett, vigasztalják s a győzőt intsek, hogy diadalának
örömeiben el ne felejtse, miként van valami a sikeren
kívül, mitől tettesnek díesősége függ s hogy valamint
a babér, melyet a fortély s erőszak a jog felett nyert,
nem takarhatja el a gyalázatot: úgy a vér, mely a
haza oltáránál áldozatképen ontatott, nem veszett el
azért, ha az áldást csak a jövő nemzedékek élvez-
nék is.

Ez a költészetnek magas hivatása századunkban
s e társaság, mely legfőbb feladatát abban találja,
hogy ezen hivatásnak érzete irodalmunkban ébren
tartassék, mint eddig, úgy ezentúl is bizton számít
a nemzet támogatására, mely valamint a tudományt
buzgó pártolásában részesíti, mert a hatást, melyet
az a nép értelmi kifejlődésére gyakorol, belátta, —
ugy bizonyosan nem fogja megvonni támogatását az
irodalom azon ágaitól sem, melyeknek feladata, hogy
a nemzet kedélyének nem kevésbé fontos művelésére
hasonló befolyást gyakoroljanak.

VI.

(Elmondattott a magyar orvosok és természetvizsgálók, Pesten tartott IX-ik nagy gyűlésén, sept. 19. 1863.)

Midőn tizenhat hosszú és nehéz év után a haza orvosai s természetvizsgálói ma először gyűlnek össze, hogy munkásságukat újra megkezdjék, valamenynyünknek keblét meglegedés tölti el; s mégis örömünk közé, kinek szívébe nem vegyülne fájdalom, midőn körültekint, s látja, hogy az, ki a magyar orvosok s természetvizsgálók gyűlekezeteinek kezdeményezője volt, s kihez közülüink annyiakat a hála s tisztelet kötelékei csatoltak — nincsen körünkben többé? S ha bár senki e veszteséget nem érezheti élénkebben, mint én, ki helyemet azon meggyőződéssel foglalom el, hogy őt nem pótolhatom: — ki az, ki a tisztelt férfit fájdalmasan ne nélkülözné, ki ne tudná — hogy e gyűlekezet Bene Ferencz vezetőjétől, hogy hazai tudományosságunk egyik díszétől, hogy valamennyien attól fosztattunk meg, ki egy félszázadnál tovább példányképen állt közöttünk, életével kijelölve a czélt, mely felé a tudományos pályán törekednünk kell, s melyet ő végnapjáig követett: haladni mindig a tudományban, hogy ez által embertársainknak mindig inkább javára legyünk. — Egyike vala ő azoknak, kik egy hosszú életen át méltán s nemesen töltötték be helyüket,

kiket alkonyuk hanyatló erővel azon pályán talál, melyet mint ifjak választottak, s kik, mert a dicsőséget csak kötelességeik teljesítésében keresik, a legsebbe emléket hagyják maguk után, melyet fáradságunkkal kiérdemelhetünk: ezereknek hála érzetét. — Én, e gyülekezet elnöke, nem felelnék meg kötelességemnek, s önök közös érzületének, ha, midőn e gyűlést megnyitom — e fájdalomunkat s hálánkat nem fejezném ki. — De, tisztelt gyülekezet! van Bene Ferencz iránt egy kötelességünk, ennél fontosabb, melyet szavakkal nem róhatunk le, s ez az: hogy azon reményeket, melyeket gyülekezetünk állandó megalapításánál összekötött, teljesítve, érdekeihez méltó emléket emeljünk, s csak midőn ezt tesszük, fejezhetjük ki hozzá s magunkhoz méltóan a hálát, melylyel iránta tartozunk. Ezen meggyőződés legyen a vezéreszme, melylyel munkásságunk új szakába lépünk. Azon egyes jelenségek között, melyeknek összesége korunk jellemét képezi, alig találhatók fontosabb, mint azon haladás, mely századunkban a természettudományok körében történt. Soha ily rövid idő alatt e tudomány körében annyi, s ily nagyszerű felfedezés nem történt; soha a tudomány felfedezései az élet minden viszonyaira ily rögtön s közvetlen befolyást nem gyakoroltak. Tagadhatlan, hogy korunknak ezen iránya egyes káros következményeket is idézett elő. A kizáró érdek, melylyel annyian a természettudományokhoz fordulnak, itt-ott háttérbe szorított más törekvéseket, melyek az ész- s kedélyre nemesítve hatnak, a buzgóság, melylyel az anyagi világ törvényei kerestetnek, közönyösséget idézett elő azon más, nem kevésbé fontos törvények iránt, melyek az emberi társaság s minden egyes szellemi kifejlődésnek alapjai; tagad-

hatlan, hogy a természeti tudományok amyi meglepő győzelmek öntudatában, itt-ott túlterjeszkednek határukon, s oly tények magyarázatát tűzik ki feladatukul, melyek körükön kívül esnek s melyeket bármennyire haladjunk, soha a scalpel és chemiai analysis útján tisztába hozni nem fogunk. — De mindamellett tagadhatlan, hogy korunk rendkívül gyors haladását — melyet csak azért nem veszünk észre, mert az oly szakadatlan — főkép a természettudományok haladásának köszönhetjük, úgy én meg vagyok győződve, hogy e haladás végeredményeiben nagy s épen oly üdvös következéseket fog előidézni erkölcsi kifejlődésünkre is; nemcsak azért, mert minden, mi az emberek jólétét növeli, s mi által az eszközölteik: hogy a durva munkától, mely csak testi erőt kíván, felmentetünk — szellemi kifejlődésünket eszközli; hanem azért is, mert azon erkölcsi elveket s vallási meggyőződéseket, melyeknek gyengülése felett most oly méltán aggódunk, semmi nem szilárdítja meg újra, mint épen a tudomány, s ha e részben tapasztalataink az ellenkezőt látszanak mutatni, ez csak onnan van, mert bármi nagyszerű haladásunk, főkép a természettudományok mezején, még most is csak a tudomány küszöbén állunk. Én legalább teljesen meg vagyok győződve, hogy minden, mi az ember szellemi hatalmát bizonyítja, mi őt saját méltóságára emlékezteti: az szükségkép emelni fogja erkölcsi érzetét is, s hogy miután azon okok között, melyek egy felsőbb lény létezése mellett felhozatnak, a természet csodálatos rendjénél meggyőzőbb nem található, minden, mi által e csodálatos rend tisztább ismeretéhez jutunk, a vallási érzetet erősíteni fogja. — Terjedjen bármennyire kilátásunk, e nagy, de határos föld körén túl eget találunk, s minél tágabb

látköriünk, annál többet látunk, annál nagyszerűbben tűnik fel a véghetetlenség, mely azt környezi.

És ez az, a miért én a természettudományokban tett nagyszerű haladást nemcsak korunk egyik legnevezetesebb, de egyszersmind legörvendetesebb jelenségének tartom, s miért minden, mi ezen tudományok emelésére vezet, nemcsak tudományos, hanem általános fontossággal bír. Ha általában áll — mit jelenleg alig fog valaki tagadni, hogy a műveltség magasabb fokára emelkedett korszakunkban oly nemzet, mely az emberiség mozgalmaiban részt nem vesz, s tudományos kifejlődésében elmarad: állását nem tarthatja fenn; kettősen igaz ez azon tudományokat illetőleg, melyek által a természet gazdag kincseit használni tanulván, e föld lakosaiból annak uraivá válunk, s melyeknek művelése — ha szellemi hasznairól elvonatkozunk is — anyagi jóllétünk első föltételei közé tartozik.

Ezen meggyőződés volt az, mely Bene F.-et huszonöt év előtt a magyar orvosok és természetvizsgálók évenkénti gyülekezeteinek kezdeményezésére buzdítá; ez birt minket arra, hogy mihelyt az akadályok, melyek gyülekezeteinket tizenhat évig gátolták, elhárítottak: e gyűlést kihirdessük, s a számos kör, mely e teremben összegyűlt, mutatja, hogy ezen meggyőződés közös az egész országban, s így közös azon határozat is, mely e meggyőződésből támadt: elkövetni mindent, hogy hazai tudományosságunk ezen körében is a nemzethez méltó állást foglaljunk el.

De midőn hazai tudományosságról szólok, midőn e gyülekezetben, melyet tisztán tudományos érdekek vezérlelnek, nemzeti érzelmekre hivatkozom, nem szállok-e le azon magas álláspontról, melyet a tudománynak elhagyni nem szabad? Nem áll-e az

magasan minden egyes országok s nemzetiségek törekvései felett, egy világító toronyként, mely a habok küzdelmein kívül biztos parton emelkedik, hogy a vészekben hányatott emberiség irányát ne téveszsze el.

Engedjék önök, hogy e részben saját nézetemet elmondjam. Hiszem, sőt meg vagyok győződve: vannak érdekek, melyek még a hazánál is magasabbban állanak, s éppen mert a keresztyénség által ily érdekek támadtak, mert a haza felett az emberiség nagy eszméje állíttatott fel, mert céljaink vannak, melyek e föld minden népeivel közösek, mert vannak eszmék és érzések, melyekre nézve az egyes államok határai nem léteznek: ez az, minek a magas állást, melyet újabb civilizationk az ó-világi felett elfoglal, főkép köszönjük; s ki ne látná, hogy a tudomány is ezen általános érdekek közé tartozik?

Nem egyes népé vagy korszaké, hanem az emberiség közös kincse ez, valamennyiünké, mint a nap, melynek sugarai különböző irányban, de az egész földet bevilágítják; kimerithetlen, mint a forrás, mely el nem apad, ha belőle milliók enyhlítik is szomjukat. — A tudomány a világé, az emberiségé, de ezen közös kincsnek mi módon jutunk birtokához? Mint a gyenge vízer és csermely a patakkal, ez a kisebb folyóval egyesül, s így képezi a nagy folyamot, mely egész országok vizeit a tengerbe viszi, hogy a nagy medenceze soha ne apadjon el: így támad a tudomány. Közös, általános az, de csak azért oly nagyszerű, mert benne millióknak törekvései egyesülnek, mert mindenkor, minden nemzet, minden egyes, miután előbb individualis létének körét átfutotta, e nagy egésznek hozza kincseit. Minden tudomány individualis törekvéseknek eredménye, s a tapasztalás azt mutatja, hogy valamint a folyó annál

több vizet hoz a tengerbe, minél tovább folytatá külön utját: úgy az egyes tudományos törekvések épen azon arányban mozdítják elő a tudományt, melyben azok az egyes népek vagy egyének individualitásának eredményei. Számos okot találunk, melyből e kétségbevonhatlan tény könnyen megmagyarázható. Minden nyelv, melyen a tudomány műveltetik, egy-egy eszköz, mely által bizonyos eredményhez könnyebben jutunk, mely ezen eszköz nélkül soha, vagy legalább csak nagy fáradságok után lett volna elérhető. A népek különböző szelleme s kedélyi tulajdonai, melyek szerint azok a tudományt felfogják, biztosítják azon sokoldalúságot, mely nélkül nagy igazságokat feltalálni nem lehet, s a nemzeti-ségi érzet a tudományok körében is nemes versenyt idéz elő, mely minden nagy erőfeszítésnek, s így minden nagyobb sikernek, feltétele. És vajon nem áll-e mind ez a természettudományokra nézve is, s nem járul-e ezekhez még az is, hogy a természettudományok gyakorlati művelése bizonyos helyiségekhez kötött; és sokkal több egyes közreműködését igényli, mint bármely más tudomány?

Az anyagi természet törvényeinek fölfedezése, mely a természettudományoknak végcélját képezi, bizonyosan az egész emberiségnek egyaránt érdekében fekszik; de miután e cél nem általános speculatio által, hanem csak úgy érthetik el, ha minden helyen azon tények s jelenségek okszerű észlelhetésére számíthatunk, melyeknek összegéből az egyes törvényeket abstrahálhatjuk: vajon miként érhetnők el ezen általános célunkat, ha az egyes népek tudósai kötelességüket elhanyagolnák, s nem mindenek előtt saját országuk teljes ismeretét tűznék ki feladatukul? — Ez az, mit a tudományos világ tőlünk

vár, mit joggal követelhet, s meg vagyok győződve, hogy ez ország természettudósai a tudomány általános érdekeit épen az által mozdíthatják elő leginkább, ha feladatukat e hazai szempontból fogják fel; csak úgy, ha ezt teszik, teljesítik azon reményeket, melyeket Bene Ferencz a magyar orvosok s természetvizsgálók gyülekezeteinek állandó megalapításával összekötött, meggyőződve arról, hogy ha e hon különböző vidékein lakó természettudósok évenként egyszer összegyűlvén, saját körükben tett tapasztalásaikat egymással közlik, ha kölcsönös verseny által mindig új törekvésekre buzdulnak, ha kezet fogva haladnak előre: a cél, mely felé törekedniünk kell, el fog éretni; mert valamint e hon felvirágzása, úgy e hon tudományos ismerete is nem egyesek, hanem csak a nemzet műve lehet, a magyar nemzeté, mely különböző nemzetiségekből áll, különböző nyelveken szól s különböző vallásos szertartások szerint imádja istenét, de mint a granit, melynek különböző alkatrészeit világrázó események olvaszták egybe, azért egy marad, s egységének érzetét csak úgy vesztethetné el, ha a közös hazáról, ha multja dicsőségéről s a jövő reményeiről felejtkezne meg, s felhagyna nemesebb törekvéseivel, melyeknek mindegyike úgy a tudomány, mint a közélet mezején mindig szorosabban fűzi egymáshoz e hon polgárait.

VII.

(Elmondott a Kisfaludy-társaság XIV-ik közgyűlésén febr. 6. 1864.)

Ha valaki kétségbe vonja azon befolyást, melyet az egyes nemzetek állására irodalmunk gyakorol, azt a jelen év, melyben Európa nagy nemzeteinek egyike legnagyobb költőjének három százados születése napját ünnepli: meggyőzheti tévedéséről. A babérok és kincsek között, melyeket az angol nép százados törekvéseivel kiérdemelt, bizonyára nincs olyan, melynek birtokában büszkébbnek, gazdagabbnak érezné magát, mint azon borostyán által, melylyel a civilisált világ nevében majdan nagy fiának szobrát fogja megkoszoruzni. A sors népek mint egyesek iránt állhatatlan s idők jöhetnek, midőn a nagy nemzet, mely az új korban Róma és Carthago szerepét egyesítve — mit a régiek lehetetlennek tartottak — a világ ura és tözsére akar lenni egyszerre, talán épen ezért magas állásából alább száll, de a fény, melyet Shakespeare neve az irigyelhető szigetre áraszt, s a befolyás, melyet az angol irodalom a művelt világra gyakorol, azért fel fogja tartani e nemzet dicsőségét még akkor is, ha hatalmának minden támaszai porba dőltek.

És méltán, mert valamint azon érdemek között, melyekre az egyes nép hivatkozhatik, a legnagyobbak

azok, melyeket magának az emberiség általános művelése körül szerzett, úgy nincs semmi, mit annyira sajátjának mondhatna.

A hadi dicsőség, az anyagi jólét, sőt egyes tudományokban s művészetekben tett nagyszerű haladás a földirati helyzet-, kedvező körülmények- vagy a nép egyes képességeinek eredménye lehetnek; de irodalma csak egész egyéniségének kifolyása, azért szellemi és kedélyi egész becsének legigazságosabb mérlege, úgy, hogy mit némelyek az alkotmányról mondanak, az sokkal jobban illik az irodalomra, hogy minden nép olyannal bír, minőre érdemes s azon állást, melyet e tekintetben elfoglal, mindig csak magának köszöni.

Mert ne higgye senki, hogy az irodalom fejlődése annak anyagi pártolásától függ. A történet el-
lentmond ezen, hízélgók által annyiszor ismételt, s hiúk és gyengék által annyiszor ellútt állításnak. A bőkezűség, melylyel az uralkodók és kormányok az irodalmat néha felkarolták, ott, hol az más okoknál fogva már fejlődésnek indult, elősegíthette a fejlődést; de valóban nagy és életrevaló irodalmat teremteni nem bírt sehol, sőt, mert az író, ki pártolását csak a hatalomtól várja, annak irányában lealázza — többnyire épen az ellenkező hatást idézte elő. Ez történt Augustus és X. Leo, ez XIV-ik Lajos alatt, midőn a vásárolt írók által nagynak nevezett király, ki Augustusnak képzelve magát, az irodalmat feleséges mosolyaival és nyílt erszényével tartá, minden bőkezűsége által csak azt nyerhette el, hogy a fénykor, melynek csillagai Corneille, Racine, Molière, Boileau s annyi ezekhez hasonló, uralkodásának első felében ragyogtak, általános süllyedéssel végződött s a büszke király életének utolsó húsz évében azon nem-

zedékből, mely kormányának hatása alatt nőtt fel, nem találunk egy nevet vagy munkát, mely a francia irodalomra állandó hatást gyakorolt volna.

A végzet az egyestől megtagadta a hatalmat a szellem felett, s miként az önkény erőlködései annak ébredését nem nyomhatják el, úgy egyesek jó akaratára nem ébresztheti azt fel álmából.

Nem egyesek pártfogása, hanem közrészvét az, mitől az irodalom fejlődése függ, s csak a nép szel-
leme- és kedélyének nemesebb tulajdonai azon források, melyekből kínesei folynak s hogy erről meggyőződünk, nem szükséges egyéb, mint hogy saját irodalmunk történetére tekintsünk vissza.

Nem tartozom azok közé, kik a hiúságnak bármily téren hízelegni szoktak s önámításnak hiszem, ha irodalmunkat jelen állásában Európa előbbre haladt nagy nemzeteinek irodalmával párvonalba állítjuk. — Erős bizodalman van irodalmunk jövőjében, melynek harmincz év óta gyenge tehetségeimet szenteltem; de ha meg vagyok is győződve arról, hogy a fa, mely félszázad alatt ennyire nőtt, a legmagasabbakkal versenyezve fogja idővel emelni erős sudarát s hogy az épület, melynek alapjait leraktuk, egykor dicső leend: én a fiatal fát a százados tölgyekkel nem hasonlítom egybe s elismerem, hogy az alapokban, melyeken nemzeti irodalmunk magasztos épülete majdan emelkedni fog, sok egyes követ találunk, melyen a művészet simítása hiányzik; — de ha irodalmunk jelen állása nem felel is meg vágyainknak s ha az a fényponttól, hová csak hosszú törekvéseink emelhetik, még távol áll, nem mondhatjuk-e némi öntudattal, hogy irodalmunk fejlődése példátlanul gyors vala s hogy mindent, mit e téren előmutathattunk — azt egyedül önmagunknak köszönjük? —

Elég nagyobb s fényesebb irodalmat találunk, de olyan, mely a hatalom részéről kevesebb pártfogásban részesült volna, bizonyosan nincs a világban. — Apolás nélkül szabadon fejlődött az, mint a fa az erdőben, mely növést csak a csira épségének és a föld termékenységének köszöni s mégis e fa nem termett-e már is oly gyümölcsöket, melyekre büszkeséggel mutathatunk?

Ismétlem, ne ámitsuk magunkat törekvéseink eredménye iránt, s valljuk be nyíltan, hogy az irodalom legtöbb ágaiban kezdők vagyunk. Regényirodalmunk, ha azt az angol, német vagy francziával hasonlítjuk össze, aránylag szegény s még inkább dráma-irodalmunk, sőt ha az eposz- és lyrában sok kitiünőt mutathatunk fel, más népek a költészet ezen nemeiben is többet, s talán tökéletesebbet alkottak; de van egy ága irodalmunknak, melyre nézve ezt nem ismerem el, s melyben meggyőződéseim szerint, más nemzetekkel nem csak versenyezhetünk, de azokat felülmúltuk. — Költészetünk azon része ez, mely hazafiúi érzelmek kifejezését választá tárgyául. Tekintsük át Európa irodalmát, s nem találunk olyat, mely e téren a mienknél jeles művekben gazdagabb volna.

S honnan van ez? honnan van, hogy jelesebb íróink kivétel nélkül, épen e tárggyal foglalkozva alkották legjelesebb műveiket? Szükséges-e, hogy e tagadhatlan ténynek okait fejtegessem s elmondjam, mit önök úgy is tudnak: hogy irodalmunk ezen felsőbbisége csak azon összeköttetésnek tulajdonítható, mely közte s a nemzet legbensőbb érzelmei között létezik.

Mert költészetünk, midőn a hazáról szól, csak a nemzet aggodalmait s bánatát, reményeit és lelkesé-

dését fejezi ki; mert a dal csak ezerek érzelmeinek viszhangja, mert a nemzet keblében ezen húr rezeg legerősebben, mert a költő itt azon öntudattal nyúl a kobozhoz, hogy mit kimondani nem tud, az ezerektől értetni fog, mert népünk kedélyének mély aknáiban ezen ér a leggazdagabb, — azért leggazdagabb e nemben költészetünk is s ebbeli felsőbbségünk csak azon régi tapasztalásnak egy új bizonyossága: hogy minden irodalomnak valamint becse úgy hatása azon összeköttetéstől függ, melyben az a nemzet életével áll.

S ez az, mi, valamint eddig, úgy ezentúl irodalmunk egészséges fejlődésének feltétele.

Ismétlem, nem pártolás s egyesek bőkezűsége biztosítja irodalmunk jövőjét, sőt még azon lelkesedés sem, melylyel azok, kik az irodalom mezején működnék, feladatukat teljesítik. Az akadémia, mely az összes irodalom s társaságunk, mely annak egyes ágai művelését tűzte ki feladatául, egyaránt elégtelenek e czél elérésére: minden azon összeköttetéstől függ, mely a nemzet és irodalom közt létezik s hogy ezt fenntartsuk s hogy ezt erősebbé, felbonthatlanná tegyük, ez az, miben én azon köteleességek legfőbbikét látom, melyekkel a nemzet irodalma s ez a nemzetnek tartozik, s mely röviden kimondva csak abban áll, hogy a nemzet irodalmát legbecsesebb sajátjának ismerve, iránta részvéttel viseltessék s az irodalom a nemzet szelleme képviselőjének tekintve magát, azt méltóan képviselje.

Irodalmunk jövője, legbensőbb meggyőződése szerint, csak attól függ, hogy e köteleességek mindkét részről híven teljesíttessenek.

Talán felesleges, hogy önök körében e köteleességekről szólok. A lelkesedés, melyet e nemzet a

tudományosság előmozdításában tanúsít, a részvét, melyet társaságunk is oly bőven tapasztal, biztosítanak, hogy erre szükség nincs; de miután tisztemben áll, hogy az ülést megnyitva irodalmunk állásáról, szükségéről és kilátásáról szóljak, miért ne mondanám ki nézeteimet azon feltételek iránt, melyektől meggyőződéseim szerint e kilátások teljesülése függ, ha ezt csak azért tenném is, hogy azon bizodalmat fejezzem ki, melylyel a jövőbe tekintek.

Mert valaminek e nemzet, mely irodalmához eddig annyi szeretettel ragaszkodott s a legnehezebb időkben ezer szükségétől szorongatva, neki palotát emel, az iránt, miben jövőjének zálogát látta, közönyössé csak úgy válhatnék, ha az részvételére érdeketlennek mutatná magát: úgy ez csak akkor történhetik, ha mi, kik tevékenységünket e térre fordítjuk, megelégedve kötelességeinkről, feladatunkhoz hivatlenekké válnánk; s ha e teremben körültekintve a hölgyek és férfiak koszorúját látom, kik e kizárólag irodalmi ünnepélyünket megtisztelik jelenlétükkel, s látom körülöttem társaimat, kik közül többekkel annyi éven át egy téren működöm, s azokat, kik ifjabb erővel hozzánk csatlakoznak, hogy törekvéseinket folytatva, a magasságot, mely után mi hasztalan sóvárogtunk, elérjék, teljes bizalommal elmondom: ez nem lesz soha!

A nemzet tudja azt, mivel irodalmának s az irodalom mivel a nemzetnek tartozik, s valaminek ez, bármi nagy jövőt rendelt számára a kegyes istenség, mindig kegyelettel s hálával fog viseltetni az iránt, a mi, mint a tavasz virágai, ébredésének első jele vala, úgy mi, kik a magyar irodalom terén működünk, nem feledhetjük el, hogy azoknak nyomdokain járunk, kiket az utódok műveikben talán felülmúlhat-

nak, de törekvéseik tisztaságában, nemes lelkesedésben és áldozataik nagyságában senki; s kik, ha nem mint írók, de mint emberek mindig példányképen fognak állani előttünk, szobraikon viselve a koszorút, az egyedüli bért, melyet a művésznak kívánni szabad, de melyet biztosan csak az visel, ki azt mint művész, mint ember s mint hazafi háromszor érdemelte meg.

VIII.

(Elmondott a Kisfaludy-társaság XV-ik közgyűlésén febr. 6-án 1865.)

Fájdalmas érzésekkel jelenünk meg önök előtt ma, s ha a Kisfaludy-társaság nagygyűlését megnyitva, máskor a czélokról, melyeket magunknak kitűztünk, s eddigi működéseink eredményeiről szoltam — ma csak veszteségeinket hozhatom fel.

Soha, mióta fennáll társaságunk, egy rövid év alatt ennyi s ily tagjaitól nem fosztatott meg, s ha visszagondolunk a férfiakra, kik munkásságuk által körünknek fényt kölcsönöztek, s kik attól most örökre elszakadtak: szíviünket mély aggodalom tölti el a jövő iránt.

Alig egy éve, hogy Kazinczy Gábor e teremben társulatunk egy nagy érdemű tagja felett emlékszedet mondott. Sokan önök közül emlékeznek a hatásra, melyet szónoklata akkor valamennyiünkre tett. Fájdalmas volt az, mert egész nagyságban érezteté veszteségünket, s mégis vigasztaló, mert e szónoklat nem csak azt, a mit vesztenk, de azt, a mi megmaradt, juttatta eszünkbe s azon meggyőződéssel töltött el: hogy ott, hol a dicsők emlékéét ily férfiak tartják fel, a jövőn kételkedni nincs okunk. S im ő, ki a népgyűlés, törvényhozásunk tanácskozásában, s az akadémia gyűlésein mindenkit egyaránt elragadott,

mert minden szó kedélyének mélyéből eredt, mert minden gondolat csak szívének meggyőződését fejezte ki, s szónoklata magában egyesíté mind azt, mi ellenállhatlan hatást gyakorol mindenikünkre, magas eszméket és nemes érzéseket: legkedvesebb szónokunk örökre ellhallgatott.

S még sajgott a seb, melyet Kazinczynak halála szíviünkön ejtett, midőn a társaságot, sőt bátran mondhatom a hazát, új csapások érték.

Körüink nestora, Fáy András szállt sirjába. Nagy kort érve el, s mégis idő előtt, mert hisz mi végső napjáig reménynyel tekinténk azon férfiura, ki honfitársainak javára czélzó törekvéseiben soha ki nem fáradott, s az aggkor rideg napjaiban is megtartá mind azt, mi őt egykor a nemzet kedveltjei közé emelte: ifjabb napjainak meleg érzelmeit, s a szerető kebelnek nyájas költészetét.

És Madách, ki a rövid, de fényes irodalmi pályán a reményeket, melyekkel az egész nemzet fellépését, — s a bánatot, melylyel halálának hírét fogadta, egy művével igazolá.

S végre ő, kit nem nevezhetek megindulás nélkül, s kit nem szükséges megneveznem, mert tudjuk mindannyian, hogy multunk és jövőnkben egyaránt, szegényebbé váltunk ez egy férfiú halála által, ki munkáiban nemzetünk egykori nagyságát, életében azon erényeket mutatta fel az ifju nemzedéknek, melyek minden nemzeti nagyságnak feltételei.

Legjelesbjeink egymásután hullnak el. Még néhány év, s a nemzedék, mely társulatunk megalakításában részt vett, s azt tevékenysége által eddig fentartotta, el fog tűnni önök köréből.

Nem nyom nélkül!! s mi, kik e nemzedék törekvéseiben, mint napszámosak, részt vevénk, azon öntudattal tekinthetünk vissza pályánkra: hogy fáradozásaink nem maradtak minden eredmény nélkül. A nyelv, az irodalom, költészetünk fel fogja tartani azon tevékenységnek nyomait, melynek életünk szentelve volt.

De vajon, midőn e hézagokat látjuk, melyeket minden év sorainkban visszahágy, midőn egymásután épen azok lépnek ki körünkől, kiknek nyomdokait követni életünk legszebb, sőt egyetlen dicsősége vala: nem szállja-e meg szívünket a szomoru gondolat, hogy e czélok között, melyeknek minden erőnket szenteltük, elérve még egy sínes, s hogy azt, mit életünk feladatának gondolánk, befejezni képesek nem voltunk s nem leszünk. Tapasztalásaink nem ingatták meg bizalmunkat, melylyel e haza jövőjére tekintünk, nem törték meg az akaratot, melylyel azon dolgozánk: de meggyőzték, hogy e feladat azok közé tartozik, melyeknek megoldására egy emberélet, egy egész embernek összesített törekvése nem elég.

Alapokat raktunk le, töredékeket építünk: de egész munkánk felmaradása attól függ, hogy folytattassék.

S vajon meglepő-e, ha e gondolat néha aggodalommal tölti el a bátrabbakat is, s midőn gyérülő sorainkra nézünk, s a feladatra, mely minél tovább dolgozunk, annál nagyobbnak látszik, szívünket kételemek s türelmetlenség tölti el; mert a jövő, melyet oly régen várunk, mely nem a miénk többé, de mely törekvéseink művét be fogja fejezni, oly soká késik; s érezve, hogy napunk lejárt, az új hajnal sugarait még nem látszik a láthatáron.

Talán nincs okunk panaszra, s a mit tapasztalunk, közös sorsa mindazoknak, kik törekvéseiknek magasabb feladatot tűztek ki.

Hisz a bér, mely épen a legszebb pályán a küzdőre vár, zöld koszoru, s ez arra int, hogy a jutalom, melyre ily törekvésnél számot tartunk, csak egy örökké zöld, hervadhatlan remény lehet.

Remény, mely nemzedékről nemzedékre száll, s talán soha nem teljesül, de ép azért új küzdelemre, új haladásra serkent.

De ha visszatekintünk az időre, midőn a tisztelet, mely Kazinczy és Kisfaludy sirját környezé, s a babér, melyet Kölcsey és társai homlokukon viseltek, minket nyugodni nem hagyának, s mert a szent akarat, mely szívünket dobogtatá, háttérbe szorított mindent, nem sejdítve gyengeségünket, a pályára tolongtunk annyian; ha az élénkségre gondolunk vissza, mely akkor e nemzet törekvéseinek minden körében mutatkozott, a tulzásig vitt hévre, melylyel az új nemzedék elődeinek soraiba sietett, hogy megossza, hogy tőle elragadja koszorúit, s ha a csendet tapasztaljuk, mely működésünk terén most bekövetkezett: vajon bámulható-e, hogy szívünket néha aggodalom tölti el, s bizodalmaink, mely ifju korunk csalódásait túlélte, s életünk erős viharának ellentállt, ingadozni kezd, midőn a meglepő nyugalmat látjuk, melylyel az új nemzedéknek egy része azon térre tekint, hol mi ifjuságunktól fogva küzdénk, fáradtunk, néha tévedtünk, de csak mert a honszeretet szenvedélyétől elragadva, magunkról s minden egyébről megfeledkeztünk.

Talán esalódunk aggodalmainkban, s e türelmetlenség csak korunk hibája, melyet a közelgő alkonyat sietésre int; de vehetik-e rossz neven, ha a

fáradt munkások, megfosztva legerősebb társaiktól, végre kimondják, hogy a terhet nem bírják többé, hogy ifjabb erőkre van szükségük, mert az, a mit emeltek, újra visszasüllyed, az, a mit építettek, ismét romokba dől!

S vajon szavunk elfog-e hangzani e hazában, melynek határtalan rónaságán nem hideg bérezek, de millió férfi szív hangoztat vissza minden szót, mely a haza nevében mondatott.

A csapások után, melyek ez évben a hont és társaságunkat érték, beszédem csak mély bánatunk tolmácsa lehetett; hadd mondjam el mielőtt azt befejezem, azon legbensőbb meggyőződésemet is: hogy vesztéseink bármí nagyok, bármí helyrepótolhatlanok, azok reánk, egyesekre nézve, a hazára nézve ki fognak pótoltatni. Önök által, fiatalabb honfitársaim, kiket magam körül látok, s kik felfogják kötelességöket, hiven s férfiasan teljesíttetni fog az a haza iránt, mely arra számot tart, s irántunk, kiknek élete arra vala szentelve, hogy utat törjenek, hogy az eszközöket előkészítsék, melylyel önök eredményhez juthassanak, s kik fáradozásaik jutalmául nem várnak, nem kívánnak egyebet, minthogy a gyenge fény, mely nevöket talán környezi, ragyogóbb csillagok által minél előbb homálylyal borittassék; mert önérzettel, de önámitás nélkül mondjuk el: leraktuk az alapokat, de az épület még hátra van, s önöké, a jövő nemzedékeké a feladat, hogy azt magasra emeljék!

IX.

(Elmondott a m. t. akadémia XXVII-ik nagygyűlésén jan. 31. 1867.)

Ha azon jellemet keressük, mely századunkat az azt megelőző korszakoktól leginkább megkülönbözteti, ez azon befolyás, melyet napjainkban a tudomány az életre gyakorol.

Voltak korszakok, melyek a művészet tekintetében remekebb műveket alkottak, voltak olyanok, melyek alatt a társadalom a miénkhez hasonló nagyságu átalakulásokon ment keresztül, és Amerika vagy azon törvények felfedezése, melyek szerint világrendszeriünk mozog, talán még nagyobb hatást idézett elő a tudomány körében is, mint korunk találmányai; de századot, melyben a tudomány oly általános, oly mindenre kiterjedő befolyást gyakorolt volna, mint a jelenben, nem találunk a világtörténetben; s ha napjainkban oly neveket nem hozhatunk fel, melyek hasonló fényben ragyognának, mint Galilei, Keppeler, Newton, vagy csak a XVIII-dik század nagyobb tudósai is, ez azért van, mert az ismeretek általános színvonala magasabbá vált, s azoknak száma nagyobb, kik a tudomány körében nagy eredményekhez jutottak.

Napjainkban, ha e szóval élni szabad: a tudomány, mint minden, demokratisálódott, azaz: egye-

sek kiváltságából köztulajdonná vált; s ha a magasabb színvonalon, melyen egész népek ismeretei állanak, az egyesnek mindig nehezebbé válik, hogy annál sokkal magasabbra emelkedjék, s ha azoknak sokasága miatt, kik a tudományokkal foglalkoznak, az egyes tudósnak késznek kell lennie, hogy rövid idő múlva új, hasonló érdemek által háttérbe szorítatják, és talán túl fogja élni hírét: kárpótlást találhat abban, hogy oly időben él, midőn az igazság elhintett magvának gyümölcseit még láthatja, s azon nagy eredményeknek, melyeket csendes munkájával előidézett, maga is tanuja lehet.

Felesleges, hogy egyes példákat hozzak fel. A hová tekintünk, szemünkbe ötlenek azok, s valaminek senki sem fogja tagadni, hogy azon nagy változások, melyekben a világ néhány évtized alatt keresztül ment, a természettudományok vívmányainak köszönhetők: úgy a mindennapi tapasztalás mutatja a gyorsaságot, melylyel egyes, a tiszta tudomány körében tett lépés az életre kihat, s az, mit a chemia, physika vagy mechanika feltalált, az ipar által közhasznúvá válik, s ezereknek élelmet nyújtva, millióknak jólétét növeli.

Kétségtelen, hogy a haladás, melyet azon tudományok körében tapasztalunk, melyek emberi természetünk szellemi részével s társadalmi viszonyainkkal foglalkoznak, kevésbbé feltűnő, s hogy annak hatása az életre nem oly közvetlen; de ha ennek magyarázatát részint abban kereshetjük, mert az önismeret, valamint minden egyesnek, úgy az egész emberiségnek legnehezebb feladata, részint abban, mert épen e téren az egyesek érdekei és szenvedelmei az általánosan elismert igazság gyakorlati alkalmazásának útjában állnak: bizonyos, hogy e téren is a

tudománynak nagy és üdvös hatásait az újabb időben nem vonhatjuk kétségbe.

A haladás, melyet itt tapasztalunk, nem felel meg vágyainknak, s a lassuság, melylyel a tudomány elvei alkalmaztatnak, néha próbára teszi türelmünket; de ha a világ míveltebb nemzeteinek socialis állapotait azokkal hasonlítjuk egybe, melyek ugyanazon nemzeteknél csak egy fél század előtt léteztek, sem azt, hogy szabadságban s az emberi jogok tiszteletében, s a mi ebből következik, az általános jólétben haladtunk, sem azt nem vonhatjuk kétségbe, hogy ezen haladást is főkép a tudománynak köszönjük.

Sok, mi még egy század előtt utopiának tartott, melyről csak az egyes tudós, gúnyolva a világ embere által, ábrándozott, most valósággá vált, és pedig épen azon ábrándozók tevékenysége által, kik elvonúltan a világtól, munkájok által, melynek nyomait a felszínen senki nem vette észre, zaj nélkül egy új társaságnak alapjait rakták le.

Ki azon eredményeket tekinti, melyeket — hogy csak egyet említsek — a nemzetgazdaságnak újabb időben köszönünk, az a társadalmi tudományok praktikus eredményein nem kételkedhetik; s miután a történelem mélyebb tanulmányozása azon meggyőződéshez vezet, hogy mint mindenben, úgy társadalmi viszonyaink kifejlődésében egy bizonyos törvényszerűség uralkodik, s azon eszmék, melyek egyes korszakokban uralkodnak, logikai összeköttetésben állnak egymással, s miután az emberi nem múltjának két ezrede fekszik előttünk, mely alatt nemünk kifejlődését követhetjük, s mindig több egyes népek, egész civilizációk történetével ismerkedünk meg, melyeknek titkai, mint az ind, a sinai, a régi perzsa. a nyelvészeti fíradalmi által előttünk megnyílnak: miért ne

remélhetnők, hogy az idő közeleg. midőn azon törvények, melyeket az emberi társaság és egyes népek kifejlődésükben követnek, ép oly ismertek lesznek előttünk, mint azok, melyeket más organismusok kifejlődésében észlelünk; és ha idáig jutottunk, akkor a tudomány, mely ezen törvények megismertetésével foglalkozik, bizonyosan ép oly befolyást fog gyakorolni társadalmi viszonyainkra, mint minden tudomány azon körre, melyre világát terjeszti. — És ki tagadhatja, hogy ezen hatást, habár kisebb mértékben, már most is tapasztaljuk?

Itt, mint mindenütt, a tudománynak befolyása naponként érezhetőbbé válik; itt, mint mindenütt, naponként inkább meg-meggyőződünk, hogy a tudomány csakugyan hatalom, melyet az istenség az emberi nemnek arra adott, hogy a természet törvényeit megismerve, annak urává válják, s anyagi jólétét biztosítva, azon szellemi emelkedés és kedélyi nemesülés után törekedjék, mely magasabb feladatát képezi.

Mint a nap, mely midőn felkél, csak a legmagasabb bércek egyes csúcsait világosítja meg, s később elterjed mindenre, s a legrejtettebb völgyeket eltölti melegítő sugaraival: ilyen a tudomány, s kik ebben aljasodást látnak, rosszul fogják fel állását. — Épen elterjedése mutatja, hogy emelkedett. A kölcsönös hatás, melyet napjainkban a tudomány és az élet egymásra gyakorolnak, nem vonja azt le magaságából, hanem csak termékenységét növeli; mert midőn a gyümölcs, mely a tudomány fájáról megérve a földre esett, a művészet, az ipar és társadalmi életünkben gyökeret ver és új sarjadékot hajt, e sarjadék később felnőve, új gyümölcsöket terem a tudománynak, mely az élet tapasztalásait haladásának eszközéül használja fel, s így az élet minden körében

segédeket talál, kik öntudatlanul nagy feladatának megoldásánál vele közreműködnek.

De ha az állás, melyet a tudomány a társadalomban elfoglal, megváltozott, nem változtak-e meg a társadalomnak igényei is a tudomány irányában, és azon kötelességek, melyeknek teljesítését az egyes nemzetek akadémiánkhoz hasonló intézetektől várják?

A tudomány legfőbb célja maga a tudomány, és szükség, hogy legyenek olyanok, kik tisztán ezért lelkesülnek. A legmagasabb tetőket mindig csak azok érik el, kik ott egy tágabb látkörnél nem keresnek egyebet, s ha a lelkesedést nem értjük, melylyel a magános vándor látszólag cél nélkül csak felfelé törekszik, s a türelem és önfeláldozás, melyet látszólag haszontalan törekvéseire fecsérel, csaknem sajnálkozással tölt, legyünk meggyőződve, hogy soha igazság, bármennyire elvont és terméketlennek látszik, nem találtatott fel, mely az emberi nem haladására és jólétére befolyást nem gyakorolt.

De mi az egyes tudósnak legfőbb, sőt egyedüli célja lehet, az elvont igazságnak felfedezése, azt tudományos intézetek nem tűzhetik ki maguknak feladatul, már csak azért sem, mert e feladat általuk meg nem oldható. — Az egyesülés hatalma csak az igazságoknak alkalmazásában, és nem azoknak felfedezésében nyilatkozik; a tudomány kincsei, melyek arra valók, hogy ezerek által használtassanak, csak az egyesek által találtathatnak fel, — s ezért minden tudományos intézeteknek célja nem lehet más, mint hogy azoknak, kik a tudománnyal foglalkoznak, gyűlpontul szolgálva, a tudomány hézagait és azon irányokat jelöljék ki, melyeket az egyeseknek vizsgálataikban követniök kell; s vajon méltánytalan-e azon követelés, melylyel a társada-

lom napjainkban ily intézetekhez fordul, hogy ezen irányok kijelölésében a társadalom szükségére tekintettel legyenek?

Századunkban a tudomány több befolyást gyakorol az életre, semhogy attól visszavonúlhatna. Az emberiség haladásában nem nélkülözi azon eszközt, melynél hatalmasabb neki céljainak megközelítésére nem adatott; s ha a tudomány napjainkban oly állást foglal el, mint erre a múlt századokban példát nem találhatunk, s azon bámulat helyett, mely a tudóst hajdan környezé, most azon tisztelet lépett, melylyel a nép csak azok előtt hajlik meg, kiktől jótéteményeket vár: ezt épen annak tulajdonítjuk, mert a tudomány az újabb időben a társadalom követeléseinek mindenütt megfelel, nem mivel a küzdelem terére lép, mely nem neki való, hanem az által, hogy mint a világító torony, mely a hullámok körén kívül áll, biztos fényét oda veti, hol arra szükség van, hogy a vésztől hanyatott hajók a biztos irányt ne téveszszék el.

S ez feladata intézetünknek is. A tudományok művelésére alapítva, az akadémiának nem szabad felednie, hogy a cél, mely neki kitűzetett, nem tisztán nemzeti. Hivatása, hogy a közös munkában részt vegyen, melylyel az emberiség az ismeret útján a boldogság után törekszik, s melynél az egyes népek egymástól átvéve és egymással közölve az igazságnak fáradsággal szerzett töredékeit, azon állapotot készítik elő, midőn, mint most, az európai nemzeteknél a hit, úgy majdan a tudomány közös lesz, s a létező ellentéteket ki fogja egyenlíteni; de az akadémia nem feledheti el azt sem, hogy e hivatásnak csak úgy felelhet meg, ha azt saját körében teljesíti, s midőn a tudományok általános érdekében

fárad, nemzetünk külön szükségeit és érdekeit nem veszi el szemei elől, tudva, hogy bármennyire szép, ha az emberiség haladásáért lelkesülünk, lelkesedésünknek eredménye csak úgy lehet, ha egy nemzetnek haladásán dolgozunk, s hogy a fényes ábrándot, mely a világot jövőben mint paradicsomot látja, az által közelítjük meg leginkább, ha a darab földet, mely nekünk jutott, munkánkkal kertté alakítjuk át.

Csak midőn e kettős feladatunkat teljesítjük, midőn lelkesülve a tudomány iránt, egyszersmind szemünk előtt tartjuk azt is, hogy a czélok, melyek után a nemzet fárad, czéljai maradnak a tudósnak is, kit tudománya soha sem menthet fel azon kötelességektől, melyekkel hazája iránt tartozik, csak akkor várhatjuk, hogy intézetünk azon nagy feladatnak, melyet alapítói kitűztek, eleget tesz, s méltó helyet foglalva el a művelt világ hasonló intézetei között, midőn velök együtt a tudomány haladásán dolgozik, egyszersmind e nemzet által, mint szellemi emelkedésének, anyagi jólétének és polgári szabadságának egyik fő tényezője ismertetik el.

X.

(Elmondott a m. t. akadémia XXVIII-ik nagygyűlésén mart. 17. 1868.)

Elismert tény, hogy azon nagy nemzetiségek, melyek korunk polgárisodásának élén állnak, hatalmukat, sőt még kiterjedésüket is irodalmaiknak köszönik.

Nagy államok pusztán erőszak által is alakulhatnak, s jól rendezett közigazgatás külsőleg egy bizonyos fokig kiegyenlítheti azon különbségeket, melyek egy nagy birodalom polgárai között léteznek; de azon belső egység, mely egy erős nemzetiség alakulására kívántatik, csak az eszmék és érzelmek közösségéből fejlődik ki, s ezért csak a népek szellemi munkásságának műve lehet, s ki az újabb kor nagy nemzeti alakulásainak történetét ismeri, nem fogja tagadni, hogy azokra az, a mi egy század óta az irodalom körében történt, sokkal nagyobb befolyást gyakorolt mindennél, mi Olasz- és Németországnak egyesítésére a politika terén és a harczmezőn eléretett.

Saját fejlődésünk története szintén igazolja ezen tapasztalást, s a nagy férfiú, ki ujjaszületésünk első korszakában a nemzet élén állt, semmi által nem bizonyítá be lángelméjét annyira, mint az által, hogy midőn a nemzetet régi alkotmányának sánczaiból a

haladás terére vezette, egyszersmind akadémiánkat alapítá meg, hogy midőn az érdekek közössége, melybe a haladás útján szomszédainkkal jutottunk, nemzetiségiünket új veszélyekkel fenyegeté, ezeknek ellenében egy kifejlett nemzeti irodalom erős védőfalát állítsa fel.

Széchenyi István, és azok, kik őt nemes törekvéseiben követék, a tudományoknak magyar nyelven művelését tűzték ugyan ki akadémiánk feladatául; de a kik e nagy férfiú intenióit közelebbről ismerik, tudják, hogy a tudományok művelése, az ő felfogása szerint, csak mint távolabb cél tűzetett ki. A közelebb fekvő feladat, melynek megoldását Széchenyi akadémiánktól várta, nemzeti irodalmunk megalapítása volt, s ha akadémiánk tevékenységét fennállásának első korszakában figyelemmel követjük, meggyőződünk, miként ez maga is így fogta fel hívatását.

E korszak alatt az irodalmi irány a szorosan tudományost csaknem egészen háttérbe szorítá, s akár azon férfiak tevékenységét tekintsük, kik intézetünknek akkor élén állottak, s nevök dicsősége által arra fényt árasztottak, akár az akadémia által akkor kiadott munkákat és kitűzött pályakérdéseket, azt fogjuk találni, hogy habár a tudomány az akadémia tevékenységének köréből akkor sem záratott ki, ez legfeljebb csak alárendelt szerepet játszott. — A főcél: nemzeti nyelvünk művelése s általa egy nemzeti irodalom megállapítása volt, melynek elérésére az ó-kor, s a külföld remekíróinak fordítása és nagyobb jelességű magyar szépirodalmi művek jutalmazásában a leghathatósabb eszközök választattak.

És ez helyesen történt így. Az első, mi után minden nemzetnek törekedni kell, az, hogy egyéniséget biztosítsa; és valamint azok, kik akkor, midőn országos létünk fenntarthatása még kérdésben forogott, minden törekvéseiket a politikai téren arra irányozák, hogy alkotmányunk ronjaiban önállásunknak legalább formáit, s velők a nemzetben jogainak érzetét tartsák fel, úgy akadémiánk, midőn háttérbe szorítva még a tudománynak érdekeit is, egész tevékenységét arra irányozá, hogy nyelvünket s általa irodalmunkat alapítsa meg, mely a nemzet hitének, reményeinek s érzelmeinek hív tükre, méltó formában fejezze ki azt, a miért milliók lelkesülnek, bizonyosan azt tevék, a mi azon viszonyok között a legszükségesebb vala.

De ha hálával emléksziünk azon férfiakra, kik e szomorú korszakban szintugy az irodalom, mint a közélet terén, minden törekvéseiket csak arra irányozák, hogy a nemzetben egyéniségének érzete fenntartassék, s ha belátjuk, hogy mindent, mit azóta elértünk, azon férfiak munkásságának köszönjük, kik látszólag remény nélkül, de annál több buzgósággal folytaták a küzdelmet, mely népünk jövője felett határozott, nem titkolhatjuk magunk előtt, hogy nemzetünk megváltozott helyzetével törekvéseink irányának is változnia kell, s hogy akadémiánk sem foglалhatja el többé azon álláspontot, mely neki minden tudományos intézetek között egy ideig egészen sajtószertü helyzetet adott.

Mióta e helyen utolszor találkozánk, hazánk nagy átalakuláson ment keresztül. A törvényes önállás, melyet követelénk, elismertetett, s ha az, a mit elértünk, egyesek vágyainak egészen nem felelne meg, kétségtelen, hogy a nemzet saját ügyeinek el-

intézésében oly szabadsággal bir, minő neki századok óta nem engedtetett. — A nemzet megváltozott helyzetével megváltoztak kötelességei, és ezekkel — meggyőződésem szerint — megváltozott az akadémiának feladata is.

Mikor a nemzet tevékenysége, elnyomva minden téren, szabadon csak az akadémia körében nyilatkozott; mikor mindenből, mire egykor büszke volt, csak e tudományos intézet maradt meg, melyet egészen sajátjának mondhatott, s a nemzet nem kívánt mást az akadémiától, mint azt, hogy szebb multjának romjain magasan lobogtatva nemzetiségünk zászlóját, a multnak emlékével egy szebb jövőnek reményeit tartsa fel e hazában, s minden nemesebb törekvéseinek jelképe legyen: az akadémiának arra kelle irányozni törekvéseit, hogy e hon polgáraiban a nemzeti érzetet tartsa fel, s a jövő számára a nyelvet fejlessze ki, mely majdan haladásunknak eszköze lehessen.

De a nemzetnek ezentul, hogy feladatát megoldja, nem jelképre, hanem segédre van szüksége, s valamint az nem felelne meg hivatásának, ha mint előbb, s akkor helyesen, kizárólag régi jogállapotainak fenntartásán dolgoznék, úgy akadémiánk nem szorítkozhatik többé tisztán irodalmi tevékenységére.

A nemzetnek részt kell venni a nagy küzdelemben, melynek célja: a polgári szabadságnak és nyugati civilizációnak Európa ezen részében megállapítása; s akadémiánknek részt kell venni a nagy munkában, mely Európa szerte a tudományok körében a népek szellemi felszabadulásáért foly; sőt a nemzet csak annyiban oldhatja meg nehéz feladatát, a mennyiben mi ezen kötelességünknek eleget teszünk.

Volt idő, midőn a tudomány, elvonulva az élet-től, egyes osztályok vagy emberek kiváltságos tulajdonának tekintetett, mely a népek jóllétére semmi befolyást sem gyakorolt; s midőn Baco büszke szava, hogy a tudomány hatalom, még azok előtt is, kik azt megérteni képesek voltak, csak egy merész jóslatnak látszott. De vajon, ha körültekiünk, tagadhatja-e valaki, hogy e jóslat teljesült, s hogy korunkban azon hatalomnak, melyet a tudomány gyakorol, nemcsak nagy, de jótékony hatását ismerni tanultuk? Mert ki nem látja át, hogy mindaz, a mi egykor azon káros hatásról mondatott, melyet a tudomány legnemesebb érzelmeinkre gyakorol, hasonló azon panaszhoz, melyet valaki a nap ellen azért emelne, mert midőn első sugarai a föld felett elterjedtek, csak hideget érzett, míg minden percz, mely alatt az égi csillagzat magasabbra emelkedik, az ellenkezőt bizonyítja be; ki nem ismeri el, hogy valamint azon uralom, melyet az emberiség korunkban a természet felett gyakorol, s mely a civilizációnak egyedüli biztos mértéke, úgy azon haladás, melyet újabb időkben a humanitásban tettünk, csak a tudomány által eszközöltetett, s hogy miként az egyes népek azt, mit szabadságban és jólétben birnak, emek köszönik, úgy az egész emberiség azon boldogabb állapotot, melyért annyi nagy elme lelkesült, csak ettől várhatja, mert ha az, mi századokon át minden nemesebb kebelnek legszebb ábrándja volt, valaha valósággá válhatik: ha a föld különböző népei, különböző éghajlat alatt, különböző nyelveken szólva, valaha azon közösségnek öntudatához jutnak, mely őket egy nagy emberiséggé egyesíti, ez csak a tudomány műve lehet, mely midőn minden téren az igazság után törekszik, oly célt tűz ki, melynél,

bárhonnan indulva ki, végre találkozoznunk kell, s melynél a föld népei — kik litregénk szerint azért váltak el, mert egymást nem érték többé — épen mert egymást megérteni tanulták, legfontosabb eszméik és érzéseik közössége által ismét egyesülni fognak?

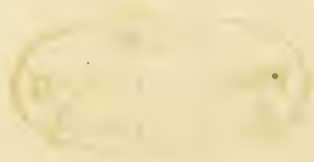
Hogy e czéltól távol vagyunk, s hogy annak teljes elérése talán még igen sokáig egy szép ábránd fog maradni, melynél törekvéseink és küzdelmeink között megpihentünk — ki tagadja azt? A mit a tudományból eddig birunk, hogy a tudomány egyik legnagyobb férfiának hasonlatosságával éljek, nem több, mint azon pár kagyló és kövecs, melyet a gyermek a véghetlen Óceán partjain felszedni birt, s alig találunk népet, melynél az ismeretek sugarai a társaság minden rétegeit már annyira áthatották, hogy a tudomány egész hatását megítélhetnők. — De hogy az emberiség ezen irányban halad, s hogy az állás, melyet az egyes népek az emberiség körében elfoglalnak, azon tevékenységtől függ, melyet ezen irányban kifejtenek, az kétségen kívül áll, s ép oly bizonyos, hogy akadémiánk ezentul csak úgy felelhet meg hivatásának, ha a magyar nemzet ezen törekvéseinek élére áll, s valamint akkor, mikor a nemzetnek arra szüksége volt, csaknem kizárólag nemzeti nyelvünk és irodalmunk megalapításának szentelte tevékenységét, úgy most, midőn irodalmunknak az akadémia gyámságára többé szüksége nincs, egész erejét azon körben központosítja, melyet már neve kijelöl.

Teljesítve mindenekelőtt azt, mit alapítói neki kötelességül tűztek ki, azaz: magyar nyelven terjesztve a tudományokat, s midőn ezt teszi, egyzersmind részt véve azon törekvésekben, melyeknek

a tudomány újabb haladásait köszöni, s melyek, mert az egész emberiséggel közösek, egyszersmind azon kapcsolatot képezik, mely az utolsó időben felmerült nemzeti ellentétek és surlódások daczára, a művelt világ népeit mindig közelebb fűzi egymáshoz.

Nemzeti feladat ez is: mert hisz napjainkban a nemzetek nagysága nem az emberek, hanem az intelligencia mennyiségétől függ, s az, mely a többieket ebben megelőzte, ha nem a világ első népe is még, a világ első népévé fog válni.

Jan 4., sub. Rev-Komarov - 1821. apr. 6. án. A
bölcsészeti és jogtudományokat a porcosis is -
Iskolában nevelte. Később Pesten tanult tovább; auctan
"Bemutató" 2 éviig nem volt, s jelenleg is mint
nyitott Később munkán. Költőimre.
Buda 245. Később gyűjtött. Pest 1847. Talál az
alföldön. Pest 1847. Később. mely korszakánál.
Pest, 1847. 9. Később, 1850, "Praktische Anleitung
zur Erlernung der ungarischen Sprache". Pest
1847. 2 Köt. Később Később. "A gyermek
barát". Pest. 1850. Magyarság magyarság, német és
francia nyelvén. "Német nyelvű tanulmányok". Pest 1850.
2. kötet "Az alfabétára és kiegészítői". Később után
szabadon utdalognak. Később. 1853.

1856.

24

591 | 8

